MOST

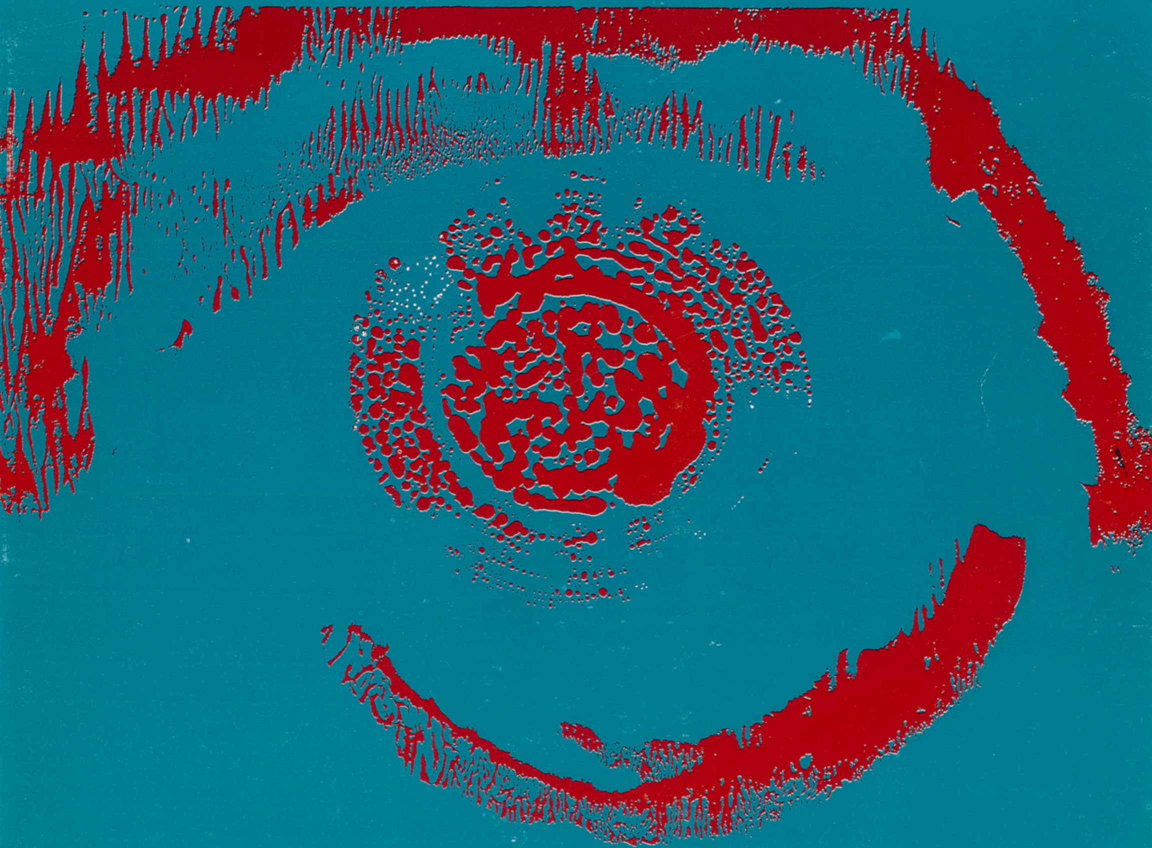

ŠTVRŤROČNÍK PRE SLOVENSKÚ KULTÚRU
A QUARTERLY FOR SLOVAK CULTURE
ROČNÍK 33 VOLUME ČÍSLO 1—2 NUMBER

MOST 1986 ROČNÍK-VOLUME 33 ČÍSLO-NUMBER 1·2

ŠTRVŤROČNÍK PRE SLOVENSKÚ KULTÚRU • A QUARTERLY FOR SLOVAK CULTURE
Vydáva Slovenský ústav, Cleveland, Ohio, USA • Published by the Slovak Institute, Cleveland, Ohio, USA
Predseda: Osv. pán Roger William Gries, OSB, opát kláštora svätého Andreja Svorada • President: Right Reverend Abbot Roger William Gries, OSB, Saint Andrew's Abbey
Redaktor: Rev. Mikuláš Šprinc • Redakcia: Rev. Mikuláš Šprinc, 28700 Euclid Avenue, Wicliffe, Ohio, 44092, USA • Administrácia: Revue Most, The Slovak Institute, 2900 East Boulevard, Cleveland, Ohio, 44104, USA
Vychodí v dvojčíslach dva razy do roka • Predplatné: USA a Kanada $15.00. V ostatných krajinách $15.00 alebo protihodnota v tamojšej mene.

OBSAH:

Dr. Vladimír Bubrín, Naša história — naša identita *2* • **Dr. Štefan Polakovič,** Nové veľké skutočnosti *13* • **Jozef Špetko** Slávme neslávne slávnych slávu *18* • **Imrich Kružliak,** Splnené túžby otcov *31* • **Marián Žiar,** Slovenský žalm *34* • **Dr. Ján Mlynárik,** Vznik a význam trnavskej univerzity *36* • **Ing. arch. Ľubomír Brezina,** Tri kapitoly *42* • **Pavol Sirčič,** (Verše) Štefan Krčméry — Morská mušľa — Duša pyká *66* • **Jozef E. Suchý,** Horká pravda o človekovi *67;* Apoštol Pavol *71;* Dve stretnutia *76;* Prokurátor Judska *79* • **Ivan Šúpala,** (Verše) Povstanie — Čierni pasažieri *82* • **Jozef G. Cincík,** Ujec Peter Kossuth a synovec Lajko *84* • **Pavol Sirčič,** Úlovok *85* • **Jozef G. Cincík,** Chlapec sa osamostatňuje *87* •

KNIHY:

J. Okáľ', Dr. Š. Polakovič, Vidiny o slovenskom národe *89* • **J. Okáľ',** Frant. Vnuk, Životopis Konštantína Čulena *91* • **Jozef M. Rydlo,** Otto Böni a Otto Steiger, Osem poviedok z Československa *92* • **Jozef M. Rydlo,** Peška — Suchý, Bibliografia lit. diel *94* •

Obálka od majstra T. Kovalika •

Dr. Vladimír Bubrín

NAŠA HISTÓRIA — NAŠA IDENTITA

SVETOVÝ KONGRES SLOVÁKOV — konferencia pre mladú slovenskú inteligenciu Dulliken, Švajčiarsko — 16.-18. augusta 1985.

Cítim sa vskutku poctený pozvaním zúčastniť sa na tomto podujatí Svetového kongresu Slovákov, poriadanom pre mladých slovenských intelektuálov z Európy. Po niekoľkých stretnutiach s mnohými z vás na severoamerickom kontinente som veľmi rád, že som dostal príležitosť nielen vrátiť návštevu, ale aj prispieť do programu tejto konferencie krátkym referátom.

Keďže ide o konferenciu mladých z príležitosti "Medzinárodného roku mládeže", mám dojem, že je to také trochu oneskorené hurá mojej vlastnej mladosti. Aj podľa týchto konzervatívnejších meradiel patrím totiž už do tej "druhej" generácie. Vidím, že organizátori ma tam už sami zaradili — aj bez nejakej tej "labutej piesne". No slovenské porekadlo hovorí, že "mladosť nie je čnosť", a iné, že "z dobrého vína i ocot dobrý". Toto posledné však nechávam posúdiť iným.

Nebude od veci ihneď na začiatku zdôrazniť a upozorniť, že — aspoň v tom formálnom zmysle — nie som odborníkom slovenskej alebo inej histórie; osobne poznám tuná jednotlivcov, ktorí majú väčšie znalosti o téme, ktorá pripadla práve mne. Myslím však, že nám tu nejde natoľko o akademickú zručnosť v detailoch slovenských a všeobecných dejín, ale skôr o výmenu názorov a vyjasnenie úloh, v ktorých sa v našom slovenskom živote v zahraničí môže, ba priam musí angažovať čo najširší okruh záujemcov a pracovníkov. Vzhľadom na to, že história slovenského národa prináleží všetkým, ktorí sa k tomuto národu hlásia, pristupujem k veci s pocitom istoty, ale pritom aj s pocitom povinnosti a zodpovednosti.

Patrím do tej skoro tretiny Slovákov, ktorá v zahraničí nielenže dlho žije, ale ktorá — myslím, že na rozdiel od väčšiny tuná prítomných — sa v zahraničí aj narodila a teda, obrazne povedané, mimo Slovenska aj pustila svoje korene. Parafrázujúc Jozefa Cígera Hronského, ktorý pomenoval svojho hrdinu, Jozefa Maka "Človek-

milión'', mohli by sme povedať, že emigrácia, dôležitá kapitola slovenských dejín, zrodila v zahraničí ''Slováka-milión''. Aj keď sa musí priznať, že za dve a pol storočia vysťahovalectva nejeden Slovák sa stratil ''či už pod vplyvom nežičlivých okolností, alebo pod závojom zabudnutia'' (J. M. Rydlo, *Slovensko v retrospektíve dejín*, str. 185), predsa len vysťahovalectvo ako také nezapríčiňovalo odnárodnenie. Vďaka národným hodnotám, ktorými je meno Slovák preniknuté, ale aj vďaka pocitu spolupatričnosti a organizačnej schopnosti, potomci Slovákov v zahraničí, generácia za generáciou, sa stále hlásia k národu, z ktorého vyšli. ''Slovák-milión'' chce byť súčasťou slovenského národa a vynakladá úsilie, aby si v adoptovanej vlasti zachoval čo najviac z toho, čo priniesli so sebou do novej krajiny jeho otcovia.

Avšak konštatovanie, že ''Slovák-milión'', alebo ''Slovák s pomlčkou'', ako sa to dnes zvykne používať v spoločenskej vede na severo-americkom kontinente, je integrálnou súčiastkou slovenského národa, je samo o sebe povrchné; aj keď podložené štatistikami a inými faktografickými údajmi, nič nám ešte nehovorí o spoločnej základni ''Slováka-milión'' a Slovákov, žijúcej v pôvodnej vlasti, alebo tých, ktorí z nej len nedávno prišli do zahraničia. Azda raz správne a najlepšie na to poukáže budúci románopisec ''Slováka-milión'', ktorý sa nevyhnutne bude musieť zmieniť práve o tejto veci.

Akokoľvek však, osobne myslím, že je to vec *totožnosti charakteru*, ktorý vyviera z tradičných hodnôt slovenskej minulosti. Podľa môjho názoru, hlavný prameň našej identity je naša história.

Kľúčová otázka pre každého, ktorý o národe rozmýšľa seriózne a zvlášť pre slovenskú mládež, čiastka ktorej azda ešte zápasí s otázkou národnej totožnosti, je: ''Čo robí Slováka Slovákom, Slovenku Slovenkou?'' Odpoveď nie je taká jednoduchá, ako by sa na prvý pohľad zdalo, a myslím, že je treba aspoň sčasti využiť túto konferenciu aj na predebatovanie tejto otázky a jasne formulovať naše náhľady. Vec národného uvedomenia nie je totiž len myšlienkový stav, ale vyžaduje aj praktické a aktívne uplatňovanie v živote.

K odpovedi na horespomenutú otázku je hádam najlepšie pristúpiť procesom vylučovania. Myslím, že ako prvé môžeme vylúčiť biologické a genetické ohľady. Fyzicky sa neodlišujeme od ostatných Slovanov a Európanov vôbec. Okrem toho miešané manželstvá,

veľmi bežné medzi nami v zahraničí, ešte viac oslabujú túto možnosť ako meradlo alebo identifikáciu národnej príslušnosti.

O niečo pozornejší musíme byť, pokiaľ ide o jazyk, lebo tento je veľmi dobrým preukazom identity nielen jednotlivca, ale celého národa, čistým a samozrejmým výrazom kultúry a duchovných hodnôt národa. Zvlášť v prípade Slovákov otázka jazyka zohrala kľúčovú úlohu v udržaní národa a v minulom storočí vyvolala národné hnutie, vedené hlavne slovenskou mládežou, ktorej patrí, ako to povedal jeden náš historik, "hlavná zásluha za zaktivizovanie, formovanie a dotvorenie slovenského národného procesu." (I. Kružliak, *Bulletin SKS*, č. 52, str. 15.)

Beztoho, že by som popieral dôležitosť jazyka v zachovaní národného povedomia, ako aj skutočnosť, že so stratou jazyka často sa aj toto povedomie stráca, zostávam pri zásade, že jazyk je len jeden z prostriedkov v tomto smere. Nie každý, kto hovorí po slovensky, je Slovák; na druhej strane neznalosť jazyka neznamená vylúčenie zo spoločnosti národa. Toto jasne vidno v konkrétnych prípadoch amerických a do menšej miery kanadských Slovákov.

Pravú odpoveď podľa mňa nájdeme nie na vonkajších, ale na vnútorných vlastnostiach národa, ktoré tvoria podstatu a prevyšujú miestne i časové hranice. Tu mi prichádza na um krátka báseň jedného súčasného chorvátskeho básnika, ktorý na otázku, podobnú našej, poskytol predovšetkým pre svojich krajanov, ale aj pre iných, ktorých sa problém emigrácie dotýka, veľmi vhodnú odpoveď. Je teda primeraná aj pre náš prípad. Pri preklade básne dovolil som si slová Chorvát/Chorvátsko nahradiť menom Slovák/Slovensko, aby lepšie vyhovovala pre naše úvahy. Nakoľko ide o podobnú skúsenosť v živote slovenského národa, podobnú vec by v každom prípade mohol veľmi ľahko napísať aj Slovák.

Ni brehy nie sú,
ni doliny, ni rieky, ni Tatry,
ni oblaky nie sú,
ni dážď, ni sneh nie je,
moje Slovensko...
Bo Slovensko nie je zem, kameň, voda,
Slovensko je slovo, ktoré som sa od matky naučil
a to v reči oveľa hlbšie od reči;

a to hlbšie so Slovenskom ma spája,
so Slovenskom Slovákov,
s utrpeniami jeho,
so smiechom a nádejou,
s ľuďmi ma spája,
takže ja ako Slovák brat som všetkých ľudí.
A kamkoľvek idem, so mnou je Slovensko.
(Drago Ivaniševič)

Podľa tejto celkom racionálnej zásady to, čo nás spája ako Slovákov, spája nás zároveň aj s ľudstvom. Aby sme sa však zapojili do ľudstva, musíme *a priori* patriť národu, z ktorého čerpáme hodnoty a smernice pre užitočný život v širšom ľudskom spoločenstve. Ak to, čo nám náš národ dáva, prijmeme a vieme si to zachovať, potom národ zostáva s nami kdekoľvek sa nachádzame a pohybujeme. Tento akoby "všeľudský prvok" — ako na to poukázali mnohí vykladači slovenských dejín — "robí z nás, Slovákov, národ s úprimnými a mocnými sklonmi k ľudskosti, ktoré sú také výrazné, že ak zavoláš Slovák, ozýva sa ti vždy človek". [S. Polakovič, "Nad Staškovým výkladom našich dejín", *Most,* roč. 30 (1983), č. 3-4, str. 68.]

Naša slovenskosť v horeuvedenom zmysle je nadpriestorová a nadhmotná vlastnosť. Je to duchovná sila, vyjadrená predovšetkým v špecifičnosti našej kultúry a v hodnotách, ktoré odlišujú človeka od človeka a národ od národa v pestrej a rozmanitej mozaike ľudskej spoločnosti a národov sveta. Pozoruhodný článok slovenského filozofa, dr. Štefana Polakoviča, o vnútrajšku a vonkajšku slovenského národa, ktorý nedávno vyšiel v *Bulletine SKS* a o ktorý sa sčasti opiera aj moja úvaha, prichádza k záveru, že je to práve táto špecifická duchovnosť a kultúra, ktorá tvorí jadro alebo centrum národnej bytosti a ktorá je základňou vnútorných dejín národa. "Toto vnútro národa — pokračuje autor — je zároveň aj vnútrom jeho členov. Toto vnútro každý nosí so sebou, kamkoľvek ide... Zanecháš svoj rodný kraj, svoju vlasť, štátnu príslušnosť, ale nosíš so sebou svoj národ, svoju národnosť." [Š. Polakovič, "Slovenský národ: jeho vnútrajšok a jeho vonkajšok", *Bulletin SKS,* č. 49 (december 1981), str. 14.]

(Tým, ktorí by azda chceli ďalej a hlbšie pouvažovať o tejto, mohli by sme povedať meta-historickej otázke, vrelo odporúčam Pola-

kovičov článok, ako aj iné jeho diela ako napr. *Vidiny o slov. národe.* Pre praktické potreby tohto referátu nech jeho myšlienky, ako aj odcitovaná báseň, poslúžia ďalšiemu rozvinutiu témy "význam minulosti pre súčasnú mládež".)

Všeobecne povediac duchovnosť a hodnoty národa sa prejavujú predovšetkým v jeho histórii. História je, mohli by sme povedať, ich zahrňujúcou, zbernou nádobou. História nepozostáva len zo súhrnu uzlových bodov národnej minulosti, a nie je doménou len vynikajúcich osobností, ktoré v nej pôsobili a často osobne určovali jej smer. História je omnoho viac. Je to tradícia, duša, koncepcia a ciele spoločenstva, ktoré nosí v sebe vlastnosti národa. Cestou histórie sa prenášajú tradície a hodnoty národa z jedného pokolenia na druhé a tak sa doplňujú, obohacujú a ďalej rozvíjajú. V prípade nás, Slovákov, cez viac ako 1.100 rokov našej histórie aj naše tradície sa vyvíjali a cez tento vývoj dozrieval aj charakter národa.

Ako príslušníci slovenského národa my sa dnes pokladáme za priamych dedičov národných tradícií a národného charakteru. Svojou účasťou na tomto dedičstve prispievame k jeho ďalšiemu vývinu, a čo je ešte dôležitejšie, prenášame ho do budúcnosti. V tomto zmysle sa história vzťahuje nielen na našu minulosť, ale aj na prítomnosť; možno ju chápať a definovať ako neprerušený dynamický proces, ako neprestajný dialóg medzi prítomnosťou a minulosťou. (Viď E. H. Carr, *What is History,* str. 30.) Predseda SKS Štefan B. Roman v jednom svojom prejave stručne a veľmi vhodne zhrnul ideu národa s ideou tradícií, keď povedal, že "...národ je reťazou pokolení a každé z nich sa má vyrovnávať so svojou prítomnosťou v duchu národných tradícií." (J. M. Kirschbaum, *Desať rokov činnosti SKS,* str. 213.) Týmto "vyrovnávaním sa" s problémami súčasnej doby v duchu tradícií národa sa zároveň zhromažďuje duchovné bohatstvo pre budúce generácie.

Aby sme sa mohli a vedeli orientovať v našom postoji k národu v našich špecifických okolnostiach *(hic et nunc),* musíme sa najprv zoznámiť s jeho minulosťou a spoznať hodnoty národa, ktoré sa stali jeho tradíciami a ktoré národom hýbali cez storočia. Toto zvlášť pre mládež, ktorá, ako som už spomenul, pravdepodobne ešte len hľadá orientáciu a ktorá si len začína uvedomovať národnú identitu.

Ak sa čo len letmo pozrieme na charakteristiky slovenskej minulosti, môžeme v prvom rade konštatovať, že svojou históriou a

kultúrou sa slovenský národ zapojil do civilizácie západného sveta už na samom začiatku svojho vystúpenia ako národ — v ôsmom storočí. Cestou vývoja svojich národných tradícií slovenský národ sa v tomto začlenení dodnes udržal a tým si vydobyl dôstojné miesto v rodine európskych národov. Toto je zvlášť pozoruhodné, keď sa vezme do úvahy, že slovenský národ dosiahol svoju kultúrnu vyspelosť skoro výhradne v rámci cudzích politických útvarov, kde tvoril číselnú menšinu a v ktorých si nevládal vydobyť samostatné postavenie. Vo väčšine prípadov nebola na to príležitosť a okolnosti v národnom živote vyžadovali zameriavať sa iným smerom. Keď sa však z času na čas vyskytla príležitosť, treba priznať, že sa táto nevyužila — či už pre nepohotovosť a nerozhodnosť, alebo pre nedostatok politických skúseností a politických tradícií ako takých. Aj keď nikto nemôže poprieť, že Slováci sa stali spolutvorcami Západu, je pravda, že sa na tejto tvorbe zúčastňovali zväčša pod cudzím menom. Výsledok toho je, že zásluhy a výdobytky mnohých talentov, ktoré zo slovenského národa vyšli, sa dnes pripisujú iným národom.

Nedostatok patričného uznania však nezmenšuje ani hodnotu národných tradícií, ani ich vyspelosť, ani ich univerzálnu platnosť. Snaha udržať sa aj napriek nútenému či nenútenému odnárodneniu, vôľa prekonať každý útlak a sila vzdorovať, i keď nie otvorene sa brániť, môže sa pripísať práve trvanlivosti tradičných hodnôt slovenských dejín. Sila slovenského ľudu, ktorú slovenský kozmopolita Svetozár Hurban Vajanský nazval "konzervatívnou a tichou", zabezpečila národu obstáť i bez vlastnej politickej štruktúry a politického sebaurčovania.

Mnohé vlastnosti vyvierajú z tradícií slovenskej histórie a slovenskej kultúry. Nie bez príčiny z týchto sa najčastejšie spomínajú a zdôrazňujú: kresťanská nábožnosť, demokracia a hlboký humanizmus. Aj keď každá z týchto tradícií si zasluhuje zvláštnu pozornosť, pre časový limit referátu by som len poznamenal, že tieto vlastnosti navzájom splývajú, že sa jedna o druhú opierajú. Teda, keď hovoríme o jednej z týchto tradícií, nevyhnutne a implicitne sa dotýkame druhej a tretej. Je to v istom zmysle logické, lebo napríklad hlboko veriaci človek už inštinktívne rešpektuje každú osobu, každú národnosť; každý i ten najmenší, je mu blížny. Podobne demokracia a humanizmus, ktoré vyvierajú z toho istého žriedla rešpektu a ľudskej dôstojnosti, nesú v sebe náboženské prvky. Je azda

dôležité poznamenať, že keď spomíname demokratické zásady v tradíciách slovenských dejín, máme na zreteli demokraciu a demokratizmus viac v tom filozofickom a humanistickom ako čisto politickom zmysle, v tom neporušenom zmysle zásady rovnoprávnosti, rovnakých príležitostí pre každého a ohľaduplnosti a rešpektu k jednoduchým ľuďom. Tak napríklad tie najkrajšie a najúspešnejšie diela slovenskej literatúry a umenia vôbec čerpajú inšpiráciu a motívy z prostredia pospolitého ľudu (Kukučín, Hviezdoslav, Sládkovič, Hronský, Eugen Suchoň, Ján Cikker, Andrej Očenáš, Ľudovít Fulla a iní). Slovenský intelektuál nikdy nebol snobom a svoje snahy a starosti zameral na slovenský ľud. Hviezdoslavova báseň titulovaná práve "K ľudu" a adresovaná slovenskej mládeži, odzrkadľuje v istom zmysle etický a kultúrny program slovenských intelektuálov. Podobne inštitúcie, ako napríklad Matica slovenská, ktorá so svojou sieťou odbočiek a programov sa stala koordinátorkou slovenského kultúrneho života, bola zrodená práve z demokratického a humanistického ducha, ktorým je preniknutá slovenská minulosť. Konštatovanie, že jej spoluzakladatelia, banskobystrický biskup Štefan Moyses a Karol Kuzmány, boli vodcovia katolíckych a evanjelických Slovákov, privádza nás znovu k jednote a spoločnému žriedlu nábožnosti, demokracie a humanizmu slovenských dejín. Nepochybne, tieto dominantné tradície slovenskej minulosti poukazujú predovšetkým na všeľudské hodnoty.

Spolu so spomenutými prvkami a tradíciami sa rozvíjala a pestovala v slovenskej minulosti láska k svojeti, tradícia vlastenectva. Tak ako pramene, z ktorých vychádza, slovenské vlastenectvo je tiež poznačené charakterom všeľudskosti. Toto je dôležité zdôrazniť vzhľadom na časté výčitky neprajníkov slovenského národa a jeho záujmov, že slovenské národovedctvo je úzkoprsý, sebecký nacionalizmus. Že toto vôbec nezodpovedá pravde, stačí poukázať aspoň na niektoré typické výrazy slovenského vlastenectva. Zakladateľ ideológie slovenského národovectva Ľudovít Štúr, "vysoký mladoň slovenský" — ako ho v zmysle jeho duchovných kvalít nazval Jozef Miloslav Hurban — v dobe národného prebúdzania v minulom storočí hlásal, že Slováci v národe musia byť predovšetkým ľudia, lebo:

Nad každý národ je povýšené ľudstvo,
nad každú národnosť duch ľudský.
Chrám tohoto ducha stojí na najvyššom kopci,
nad chrámy všetkých jednotlivých národov povýšený,
a ten národ najlepšie sa obrátil so svojou národnosťou,
čím vyššie si chrám svoj ku všechrámu vyvýšil
a podľa neho napodobil.

(Ľud. Štúr, *Reči a state,* str. 197.)

Aby však nikto nemyslel, že sa tu hlása nejaký slepý internacionalizmus, lebo ten istý Štúr povedal, že "...národ je údom ľudstva kým si zachová samobytnosť". Taktiež bol tej zásady, že to, čo preukazujeme iným, na to máme právo aj my. Iným slovom, podľa Štúra národ sa stavia "pred tvár človečenstva" cestou svojej identity a národnej samobytnosti. V duchu tejto zásady dnes Slováci práve v tom vidia zmysel slovenských dejín.

Ďalší výstižný príklad všeľudskosti slovenského vlastenectva je báseň už spomenutého Karola Kuzmányho "Kto za pravdu horí..." (1848). Už v svojej dobe, presne 100 rokov pred vyhlásením "Univerzálnej deklarácie ľudských práv" (1948), slovenský básnik vyjadril vzácnosť ľudskej slobody, vznešenosť obetí pre ľudské práva a potrebu odporovať utláčateľom týchto Bohom daných práv. Je zaujímavé, že mená Slovák a Slovensko sa v Kuzmányho básni vôbec nespomínajú a predsa sa táto báseň stala hymnickou piesňou Slovákov a výrazom *národného* cítenia. Majúc na zreteli spomenuté hodnoty národa môžeme byť istí, že sa to nestalo náhodou.

Avšak nielen to, čo môžeme volať národnou ideológiou, ale aj slovenská kultúra vôbec hovorí cez svoju slovenskosť nielen k Slovákom, ale k ľudstvu. To sa môže povedať o najväčšom slovenskom básnikovi Hviezdoslavovi, autorovi hojných biblických motívov a básní, ako napr. "2.000" a " O, ľudstvo", o Jozefovi Cígerovi Hronskom, najväčšom slovenskom prozaikovi, autorovi *Jozefa Maka,* "Človeka-milión", a o stovkách iných spisovateľov, umelcov a národných pracovníkov. Im všetkým dal podnet slovenský národ, každý jeden z nich vychádza zo špecifickej tradície ľudskosti, s ktorou sa v slovenskej histórii neustále stretávame. Táto otvorenosť slovenskej kultúry ju robí atraktívnou a prístupnou a zvlášť pre "Slováka-milión" užitočnou. Ak sa na veci nepozerá

s klapkami na očiach, rýchlo si uvedomí, že ho slovenská kultúra nevylučuje z neslovenského prostredia, ale mu umožňuje orientovať sa v novom prostredí.

Nebude od veci práve pri tejto príležitosti podotknúť, že v presadzovaní a napredovaní národných hodnôt a historických tradícií hrala veľmi významnú úlohu slovenská mládež. Ako to bolo povedané výkonným podpredsedom SKS dr. Jozefom Kirschbaumom pri otváraní 2. svetového festivalu slovenskej mládeže: "Azda ani v jednom národe kultúrny život a politický boj nebol natoľko ovplyvnený mladými ľuďmi, ako od národného prebudenia bolo tomu u Slovákov". [Dr. J. M. Kirschbaum, *Bulletin SKS,* č. 59 (1983) str. 4.] Prakticky v každom období slovenských dejín slovenský národ sa otvorene obracal k svojej mládeži a vedel sa mládežou dať pohnúť a inšpirovať. Už v cyrilo-metodskej dobe, keď po smrti sv. Metoda jeho učeník Gorazd prevzal vodcovstvo v pokračovaní vznešenej misie solúnskych bratov, cez snahy bernolákovcov a štúrovcov okolo slovenského jazyka a literatúry, cez bezčíselné krúžky, študentské spolky a náboženské ustanovizne, slovenská mládež sa vždy aktívne zapájala do národného života. Týmto spôsobom si mládež vytvorila osobitnú tradíciu v slovenskej histórii, v ktorej podnes pokračuje, ako to vidno aj z príkladu hnutia odporu slovenskej mládeže na Slovensku proti náboženskému prenasledovaniu. Kontinuita tejto tradície sa udržuje aj tu medzi nami v diaspore cestou rôznych stretnutí, festivalov a vzdelávacích podujatí mládeže — ako je aj táto konferencia.

Ak súhlasíme s definíciou histórie ako nepretržitého procesu diania ľudí v živote národa a ľudstva, a že história je zrozumiteľná len vo svetle dneška, tak sa ona stáva nielen vecou minulosti, ale predovšetkým sa stáva významnou, ako som už povedal, pre prítomnosť. Preto na záver sa nám naskytujú otázky: Aký má zmysel slovenská história pre slovenskú mládež, pre "Slováka-milión" v zahraničí? A ďalej, ak táto kontinuita pre nás niečo znamená, čo si od nás vyžaduje?

Vajanský, píšuc o problematike slovenskej kultúry, varuje, že "Čo vynesieme na povrch, to nám ostane", a podľa toho odporúča: "Vyhľadávajme, zachovávajme pamiatky otcov svojich!" (S. H. Vajanský, *State o slovenskej literatúre,* str. 33.)

Vždy prakticky orientovaný Štúr učil a praktizoval zásadu, že

"Každý tam začína, kde ho najviac tisne..." (Štúr, 179.)

Podľa môjho názoru riešenie orientácie dnešnej slovenskej mládeže v zahraničí v otázke slovenských dejín a národných tradícií vyžaduje dvojsmerné pôsobenie. V prvom rade je potrebné, aby si mládež vyrovnala svoj vzťah k národu na individuálnej úrovni, potom na úrovni slovenského pospolitého života, na úrovni komunity. Aby sme hodnoty slovenskej histórie mohli zdediť, musíme ich najprv poznať. Je preto podstatne dôležité pre mládež a pre Slovákov vôbec, aby sa snažili rozširovať svoje znalosti o národe a snažili sa poznať objektívne históriu národa. Nech je naším príkazom zachovať si kultúrne dedičstvo národa, jeho historické tradície.

Veľký nemecký básnik povedal:

To čo si od otcov zdedil,
osvoj si to (nauč sa to),
aby si to vlastnil.

(Was du ererbt von deinen Vätern hast,
Erwirb es, um es zu besitzen.)

Toto naznačuje, že poznaním a kultivovaním vlastného dedičstva kryštalizujeme vlastnú identitu a tým si obohacujeme život ako jednotlivci. Jednotlivec s jasnou identitou radí sa potom do širšieho kruhu spoločenstva, do národa, ktorému sa môže stať užitočným. História sama ukazuje smer v živote národa a ponúka základné princípy do jeho ďalšieho vývinu. Našou úlohou, úlohou mládeže, je vytvoriť program, ktorý by zodpovedal súčasným potrebám a okolnostiam, aplikovať naše bohaté národné tradície v prospech národa.

V druhom rade musíme vychádzať zo skutočnosti, že slovenský národ vo vlasti je zbavený základných ľudských i demokratických práv. Cudzia ideológia a mocenská nadvláda zabraňuje mu uplatňovať vo verejnom živote a vo svojich spoločenstvách tie hodnoty, ktoré cez storočia zhromažďoval udržoval a hájil.

V slobodnom svete zase šíria sa o našom národe nepravdy a polopravdy, nedostáva sa mu uznania, ktoré mu patrí, ktoré si ako kultúrny národ s bohatou históriou a humanistickou tradíciou zasluhuje. Toto sa týka najmä západných akademických a žurnalistic-

kých kruhov, ktoré — možno povedať — ovládajú a kontrolujú verejnú mienku a vytvárajú podmienky, ktoré zoslabujú u mládeže vedomie slovenskej totožnosti. Tak napríklad väčšina encyklopédií na Západe Slovákov buď osve nespomína a keď o nich píše, robí to z hľadiska ich neprajníkov. Mnohí takzvaní experti pre otázky východnej a strednej Európy sa o Slovákoch zmieňujú ako o národe bez histórie a do 19. storočia bez vlastného jazyka a bez akéhokoľvek národného uvedomenia.

Úloha slovenskej mládeže v zahraničí, najmä tej, ktorá otázku svojej identity má vyriešenú, spočíva v rozhodnom konaní a objektívnom informovaní a reprezentovaní svojho národa v duchu jeho historických hodnôt.

Intelektuálny potenciál, ktorý nesporne slovenská mládež v zahraničí má, je vynikajúci nástroj, ktorým možno veľmi efektívne zoznamovať cudzinu s kultúrou a históriou Slovákov, s ich súčasnými problémami a burcovať verejnú mienku v prospech nášho národa. Aspoň v tomto zmysle emigrácia má svoju pozitívnu stranu, lebo dovoľuje slobodne hovoriť, konať a organizovať sa. Je tu tiež možnosť rozšíriť rozhľady, získavať nové skúsenosti, ako aj vlievať do národného života nové idey a stratégie na riešenie problémov, ktoré tlačia národ. (Ako prispieť k týmto potrebám v zmysle programov a činnosti, ponechávam referentovi politickej angažovanosti mládeže ako aj diskusiám v krúžkoch.)

Na záver si dovolím odcitovať jednu myšlienku predsedu SKS Štefana B. Romana, v ktorej sa zmieňuje o úlohe emigranta v práci za národ:

> Mne ako emigrantovi Pán Boh doprial niektoré dary
> a ja si uvedomujem, že mám tieto hodnoty využiť
> pre veci, za ktoré v mojom srdci horí neustály
> plamienok. Keby som nevenoval časť svojich
> schopností a darov pre národ, z ktorého som vyšiel,
> nerobil som všetko, čo môžem a vo svedomí som
> zaviazaný robiť, aby to bolo v súlade s tým,
> čo hlásam. (*Desať rokov činnosti SKS*, str. 210.)

K tomuto treba len dodať, že slovenská história a tradície, ktoré z nej vyvierajú, poskytujú výbornú a jasnú smernicu v živote národa a

v živote jeho príslušníkov. Na nás jednotlivcoch záleží, ako sa do tohto života zapojíme.

Heslo Medzinárodného roku mládeže je: Vedenie — mier — vývoj. Osobne verím, že tradície a hodnoty slovenskej minulosti ponúkajú slovenskej mládeži istý základ a praktické precedenty, na ktorých môže v živote spoločnosti budovať a presadzovať vznešené ideály mládeže sveta.

Dr. Štefan Polakovič

NOVÉ VEĽKÉ SKUTOČNOSTI

Dnešok je už včerajšok, a preto sa Vajanský vo svojich ''Náladách a výhľadoch'' neváhal zaoberať okrem starších aj jemu súčasnými dejmi slovenského života.

A k životu slovenského národa patria aj niektoré veľké skutočnosti, ktoré prežívame ako samozrejmosti, hoci nimi nie sú, a ani si neuvedomujeme, aký nesmierny význam majú pre ďalší vývin nášho národa po každej stránke. Sú také veľké, že už nepochybne patria do dejín národa.

Svetový kongres Slovákov

Napriek všetkým kritikám, ktoré by chceli znižovať jeho význam, niet pochyby, že Svetový kongres Slovákov predstavuje nesmierne dôležitú skutočnosť v živote slovenského národa a veľkú morálnu oporu pre boj Slovákov o ich samostatný štát.

Aby som použil Vajanského výraz, Svetovým kongresom Slovákov predchádzajúce obdobie ''razom vyšinie sa na vysoký stupeň v rujnom behu dekád národného žitia''.

Jeho veľkosť bude rásť, až opadajú všetky malichernosti, ktoré ho sprevádzajú ako každé ľudské dielo a už nebudú žiť tí, ktorí nie sú

schopní oddeliť trvalé národné hodnoty od prechodných a druhoradých javov, zotrvávajú v rozoberaní týchto druhých, čo im znemožňuje opravdivé videnie. Možno tiež preto, že nechcú vidieť a si myslia, že sa stávajú národne dôležitými svojimi kritikami.

Prvotný význam Svetového kongresu Slovákov spočíva v tom, že urobil koniec rozdeleniu politickej emigrácie a spojil Slovenskú oslobodzovaciu radu a ostatné prúdy slovenského politického myslenia v jedno teleso.

Božia prozreteľnosť posielala nášmu národu v primeranom čase primerané osobnosti, aby sa starali o národnú súčasnosť a budúcnosť.

V príhodnom čase vybrala si zo Slovenska mladíka, ktorého poslala do cudzieho prostredia, aby tam vyrastal bez najmenšieho podozrenia z účasti na politických udalostiach za svetovej vojny, ale zároveň, aby bol svedkom autentického zmýšľania slovenského národa pred svetom. Dala mu narásť v onom prostredí do veľkých rozmerov, s jedinečnou medzinárodnou prestížou nielen na obdiv sveta toho, čo na schopnostiach drieme v našom národe, ale aj pre prípad, keď budú potreby národa najväčšie pre uplatnenie jeho prirodzených práv. A tiež potreby sa stali pálčivými po druhej svetovej vojne. Slovenský národ potreboval nielen človeka, ktorý svoj národ nezabudol milovať, lebo žil dosť na Slovensku, aby korene jeho bytosti boli naveky vrastené do pôdy slovenského ducha, a aby sa jeho národné povedomie ani len na chvíľu nezakalilo v závratných výškach obchodného a priemyselného podnikania, ale aj človeka, ktorý tomuto presvedčeniu dá taký základ, ktorý umožní Slovákom dvíhať svoj hlas na svetovom fóre cez konkrétne diela a tvorenie udalostí, prajných pre poznanie Slovákov a ich národných a politických aspirácií.

Týmto človekom je Štefan Roman.

Dívam sa na veci zdiaľky a odosobnene a oprašujem všetko viackrát, aby som videl národné hodnoty tam, kde bezpochyby sú.

Štefan Roman bol jedinou osobou, ktorej morálna autorita mohla zjednotiť emigráciu. Prvým krokom v tomto ohľade bolo po smrti Sidorovej zjednotenie Slovenského oslobodzovacieho výboru a Slovenskej národnej rady v zahraničí v Slovenskú oslobodzovaciu radu v marci 1959. Ale po tomto zjednotení, zrejme čiastočnom, ''musela sa vytvoriť taká reprezentácia, ktorá by v koaličnej forme zlúčila všetky politické náhľady a konfesie, a ktorá by pritiahla čo

najviac politických činiteľov z obdobia po r. 1945'', ako komentoval vznik SOR-y časopis Rozhľady. Touto celoslovenskou organizáciou sa stal Svetový kongres Slovákov. Mimo neho ostali len ''Čechoslováci'', čo je aj pochopiteľné.

Bez Štefana Romana by nebolo došlo k zjednoteniu slovenskej emigrácie a bez neho by nebolo Svetového kongresu Slovákov.

Svetový kongres Slovákov je nielen hrdosťou slovenskej emigrácie, ale je omnoho viac: je hrdosťou celého národa, ako píšu z domova. Od SKS národ očakáva obranu svojich neodňateľných práv, lebo doma ústa národa sú zapečatené a jeho ruky sú zviazané.

Ďalší význam Svetového kongresu Slovákov spočíva v tom, že sa jednoznačne postavil za požiadavku slovenskej štátnej samostatnosti, lebo ''idea slovenskej štátnosti nie je monopolom našich ex-ľudákov a novoľudákov. Je to idea, ktorá je dnes bezpochyby programom a majetkom celého národa''.

Správcom tohto národného majetku sa stal v zahraničí Svetový kongres Slovákov. Od prvej chvíle svojho vzniku idea štátnej samostatnosti Slovenska bola jeho národným vyznaním, ako to vyplýva zo zakladajúceho vyhlásenia:

''Hlásime sa k týmto tradičným hodnotám slovenských dejín, z ktorých sa náš národ zrodil, ktorými sa udržiaval a začlenil do západnej civilizácie a medzi kultúrne národy;

vyhlasujeme, že slovenská otázka je medzinárodnou otázkou, preto žiadame pre slovenský národ medzinárodnú spravodlivosť, vyjadrenú plnou demokratickou štátnosťou;

staviame sa kladne k integračnému procesu v Európe a žiadame, aby sa slovenský národ mohol slobodne a bezprostredne zúčastniť na tomto procese.

Nejdem písať dejiny SKS. Na to sú iní a povolanejší ľudia, ale nemôžem nespomenúť niektoré dejinné dôležité skutočnosti. Ako výsledok konferencií v rámci zjazdov v Toronte a v Ríme vyšli nákladom Štefana Romana v redakcii J. Kirschbauma dve solídne knihy o Slovensku, potrebné pre orientáciu cudziny v slovenskej politike a kultúre.

''V rujnom behu dekád národného žitia'' problém slovenskej štátnosti sa dostáva zásluhou SKS na medzinárodnú hladinu. V tomto zmysle treba hodnotiť dejinný význam konferencie ''Mier v slobode pre Európu'', konanej v Mníchove v dňoch 20.-22. októbra 1983 a

mienenej ako manifestácia ''za jednotu Európy, za politickú rovnoprávnosť a suverenitu zahraničných národov'', teda aj za samostatný národný štát Slovákov v rámci akejkoľvek či stredoeurópskej alebo európskej konfederácie.

Pre jeho rozšírenosť, pre jeho činnosť, pre dnes už svetový význam, SKS závidia Slovákom iné národnosti. Cez Svetový kongres Slovákov náš národ bol vynesený k obdivu a uznaniu iných národov. V reťazi nášho národného vyrastania Svetový kongres Slovákov je ovocím a ohnivom slovenskej historickej zákonitosti.

Avšak službu Svetového kongresu Slovákov historickej zákonitosti ohrozujú veľmi vážne dve nebezpečenstvá, ktoré pramenia v odpore proti myšlienke slovenskej štátnej samostatnosti, ktorá ani doma ani vonku nie je, lebo nemôže byť, predmetom politického pluralizmu.

Štúr nám zanechal príkaz: ''Život náš sám musí si byť zákonom: *z neho sa všetko rozvije, čo nás viesť má:* vedenie nech si nás ale iný, *čo život náš a podstatu jeho dokonale nepozná,* neosobuje''.

Svetový kongres Slovákov sa rozvil z nášho života ako norma, čo nás má viesť podľa pôvodného výkladu jeho dejinného zmyslu zo strany Štefana Romana, jeho tvorcu v službe našej zákonitosti.

Nakoľko frontálny útok na SKS by nemal úspech pre jeho rozšírenosť a teda demokratickú základňu, nepriatelia národa útočia na túto baštu slovenskej štátnej samostatnosti podvodnými smermi.

Usilujú sa odradiť náš ľud od Svetového kongresu Slovákov, čím by sa zasadila smrteľná rana jeho jestvovaniu.

Z druhej strany sa usilujú obmeniť ciele Svetového kongresu Slovákov v tom zmysle, aby sa slovenská štátnosť nateraz čím menej spomínala a ponechala na budúce časy, hoci je ''dnes bezpochyby programom a majetkom celého národa'', ako to už temer pred tridsiatimi rokmi napísal v časopise ''Rozhľady'' J. Kubinský.

Na adresu týchto síl, ktoré chcú podhlodať Svetový kongres Slovákov, J. Kirschbaum vyjadril nie svoje zmýšľanie, lež tlmočil obsah našej zákonitosti, keď na generálnom zhromaždení SKS v New Yorku r. 1984 povedal:

''Mýlne by niekto chápal pluralizmus, keby ho vzťahoval na základnú otázku práva slovenského národa na plnú samostatnosť a vlastnú, medzinárodne uznávanú štátnosť a koketoval by alebo spolupracoval so zriadeniami alebo organizáciami, ktoré slovenské-

mu národu ani v minulosti, ani pre budúcnosť právo na samostatnosť nepriznávajú...

V ideologickom boji a zápase o najzákladnejšie národné práva sa však nemožno uhýbať alebo sa cieľa vzdať preto, že medzinárodná situácia je neprajná, alebo preto, že protivníci snáh Slovákov po slobode a samostatnosti sa proti tomu stavajú a nachádzajú porozumenie neinformovaného sveta pre svoju propagandu...

Ustupovanie od maximálnych práv slovenského národa je nielen politickou nevyspelosťou, ale zradou...

Dotýkam sa týchto otázok nielen preto, že tak zo strany komunistického režimu ako aj prívržencov 'čechoslovakizmu' objavujú sa zvýšené pokusy Slovákov v zahraničí pomýliť a odviesť od správnej cesty...

Svetový kongres Slovákov zostane však Kongresom iba dovtedy, kým bude pracovať v duchu ideí a cieľov, ktoré si určil pri svojom založení. Organizácie strácajú 'raison d'etre' a zanikajú, keď zradia svoje princípy a ciele''.

(Toto je text kapitoly, ktorú pre knihu ''Za život národa — za trvanie štátu'' napísal dr. Štefan Polakovič. Pretože nedopatrením sa do knihy nedostala, pokladali sme za potrebné uverejniť ju týmto spôsobom. — Redakcia.)

Jozef Špetko

SLÁVME NESLÁVNE SLÁVNYCH SLÁVU

(Na okraj súčasných cyrilometodských výročí)

Nowhere more than in Central and Eastern Europe is it true to say that modern development can only be understood in the light of medieval history.

F. Dvorník

Každý, kto sa vedecky zaoberá slovenskou minulosťou a žije pod ťarchou súčasnosti, nemôže zapochybovať o pravdivosti konštatovania Františka Dvorníka — naozaj nikde inde v Európe nie je natoľko poznať stredovekú históriu, aby sme porozumeli súčasnosti. Rovnako však možno konštatovať, že znalosť stredoveku v komunistickej strednej Európe je priamo úmerná súčasnej politickej situácii. Presnejšie: miera tolerancie a pravdivosti sa mení podľa toho, nakoľko je komunistický režim dogmatický (stalinský) a nakoľko pripúšťa relatívnu dávku liberálnosti.

To všetko si uvedomujeme pri bilancovaní cyrilometodských výročí — 1100. výročie príchodu Konštantína a Metoda na starú [1] Moravu (1963), úmrtia sv. Cyrila (1969) a sv. Metoda (1985) — ktoré sa odohrali za podmienok, ktoré diktoval komunistický režim. Hoci sme povedali, že výklad týchto udalostí sa menil, všetky majú aj spoločnú črtu.

Marxistická "národná mytológia"

Po skončení druhej svetovej vojny doznievala všeslovanská eufória, ktorú vyvolal Stalin založením Všeslovanského výboru. Po

1. Pod starou Moravou rozumieme štátny útvar, ktorý vznikol spojením južnej Moravy, severovýchodného Rakúska, Slovenska a časti Zadunajska. Nepoužívame pomocný názov *Veľká* Morava, ktorý nevhodne vznikol prekladom "hé megalé Morabia" z diela Konštantína Porfyrogeneta (*De administrando imperio*).

vylúčení Juhoslávie z bloku štátov riadených Kremľom táto idea dostala trhliny. To všetko sa odrazilo na koncepte komunistami riadených akcií — od všeslovanstva sa smerovalo k vytváraniu štátnej ideológie v rámci Slovanstva [2] a napokon v "ľudovodemokratickom zväzku bratských štátov".

Novovzniknutý štát po februári 1948 potreboval si vytvoriť *vlastnú* tradíciu. V tomto zmysle postupovalo ČSR podobne ako ostatné komunistické štáty.[3] V rámci takejto snahy sa zrodilo heslo *"Veľká Morava — prvý štát Čechov a Slovákov"*.

Toto mytologické heslo má však svoje úskalie. Kým Maďari, Rumuni, Bulhari a Poliaci si vytvorili národnú mytológiu, ČSR (neskôr ČSSR) si muselo vytvoriť mytológiu štátnu. Ale štátna ideológia, ktorá vychádza z existencie dvoch národov, "národnú mytológiu" vlastne popiera, pretože nemôže existovať "dvojnárodná mytológia". Navyše vieme, že stará Morava bola nepevným polyetnickým štátom, takže onen politický slogan by vlastne mal znieť: *"Veľká Morava — prvý štát Slovákov, Moravanov, Visľanov, Opoľanov, Čechov, Glomačov, Srbov a etnických enkláv Bulharov a Protorusínov v Potisí"*.

Navyše, ak sledujeme vývin "veľkomoravskej" tradície v Čechách, na Morave a na Slovensku, okrem čestných výnimiek [4] mala vždy národno-odstredivé tendencie. V Čechách bola buď doplnkom alebo protiváhou husitsko-protestantského "zmyslu dejín" (palackovsko-kollárovsko-masarykovskej proveniencie, pomarxističtená

2. Kompromis medzi "všeslovanskou" a "ľudovodemokratickou" veľkomoravskou ideológiou sa zračí v ústave z 9. mája: Česi a Slováci, dva bratské národy, členovia veľkej rodiny slovanstva, žili už pred tisíc rokmi spoločne v jednom štáte...".

3. Rumuni budujú takúto ideológiu (mytológiu) zdôrazňovaním dáckeho pôvodu a súvislej línie od Burebistu po Ceausescu; Maďarskí vedci nadväzujú na "buržoázne" teórie (J. Hampel a i.), ktoré dokazujú, že starí Maďari po príchode do Karpatskej kotliny (*honfoglaláskor*) nadviazali na avarskú kultúru a nie na kultúru Slovanov (Slovienov), Slovincov, Bulharov); Poliaci "milénium" slávia na počesť založenia arcibiskupstva v Hnezdne a piastovského (štátu); Bulhari budujú národnú mytológiu na borisovsko-symeonovskom štáte a na pobulharizovanom odkaze žiakov sv. Metoda.

4. Tie sú však motivované práve cyrilometodskou myšlienkou (unionizmus, ekumenizmus, "devínizmus").

Z. Nejedlým), ktorú sa pokúšali presadiť ako "celoštátny zmysel dejín". Vášnivá snaha dokázať, že zmyslom "Veľkej" Moravy bol boj proti germánskemu (nemeckému) *"Drang nach Osten"* sa v slovenskej tradícii objavoval len zriedka [5] — v nej vždy väčšmi vyznieval dôraz na zachovaní sa v maďarskom objatí. Na Morave bola "veľkomoravská" tradícia zdrojom regionalizmu, ktorý suploval národné povedomie. Ak si Česi a Moravania vykladali "Veľkú" Moravu ako svoj štát, Slováci v ňom videli politický útvar, ktorého sme boli hlavným etnickým nositeľom. Ak Česi a Moravania translačnou ideou spájali "Veľkú" Moravu s přemyslovským kráľovstvom a ČSR, Slováci v nej videli spojenie so Slovenskou republikou ("po Svätoplukovi druhá hlava").

Mytológia a veda

V 50. rokoch sa heslo *"Veľká Morava — prvý štát Čechov a Slovákov"* chápalo rituálne, doliterne a fakty sa podriadili tejto téze. Navyše slovenská veda ani nebola pripravená, aby prišla s nejakou vlastnou koncepciou. Kým na Morave archeológovia odkryli početné staromoravské sídla,[6] na Slovensku sa dosahovali len veľmi skromné výsledky. Nešlo len o nepripravenosť archeológov, ktorých bola len hŕstka, ale o koncepčný problém.[7] Moravskí archeológovia "kopali" na zelených lúkach, kým slovenské sídliská z obdobia starej Moravy boli zastavané neskoršou výstavbou (Bratislava, Nitra, Devín). Navyše na Slovensku sa zodpovední činitelia stavali k minulosti

5. Tieto tendencie sa odrazili za druhej svetovej vojny u slovenských komunistov (V. Clementis, Š. Bašťovanský), alebo v popevkoch partizánskych letákov.

6. Na archeologických lokalitách v Starom Městě pracovali od roku 1948, revízne výskumy v Modrej konali v rokoch 1953-4, v Sadoch pri Uherskom Hradišti odkrývali pamiatky od roku 1958, v Mikulčiciach od roku 1954 a v Pohansku pri Břeclavi od roku 1959.

7. B. Varsík [*Úlohy slovenskej historiografie vo výskume staršieho obdobia feudalizmu (do konca 15. stor.). In: Úlohy slovenskej historickej vedy v oblasti socialistickej výstavby. Bratislava 1961, s 59.*] žiadal "urýchliť najmä archeologický výskum najstaršieho slovanského osídlenia na Slovensku, lebo tento výskum v poslednom decéniu značne zaostal za výskumom v Čechách a na Morave".

barbarsky.[8] To platilo aj o Nitre, kde sídlil Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied.[9]

V 50. rokoch neexistoval ani jeden slovenský historik, ktorý by sa výslovne zaoberal dejinami starej Moravy. Niekoľko vedcov, ktorí sledovali stredovekú históriu, sa sústreďovalo predovšetkým na výskum husitskej problematiky, baníckeho povstania (v r. 1525-26) a na témy hospodárskych dejín. Ak sa sporadicky dotkli staromoravských dejín, vyčerpávali sa v neplodných úvahách či existovala "staromoravská", "veľkomoravská" alebo iná národnosť a či tento štát bol feudálny alebo nie.

Postupne sa však interpretácia "Veľkej" Moravy slovenskými historikmi začala diametrálne odlišovať od interpretácie týchto dejín z pera českých a moravských historikov, lingvistov a pracovníkov iných vedeckých odvetví. Pod vplyvom nových archeologických objavov (A. Točík, Z. Čilinská, B. Chropovský, D. Bialeková a i.) došlo k novému výkladu etnogenézy Slovákov, resp. vývinu ich jazyka. Zdôraznila sa účasť slovenského živlu na Samovej ríši,[10] po novom sa interpretoval vzťah slovenskej a moravskej národnosti,[11] upozornilo sa, že pre "Veľkú" Moravu bol príznačný dualizmus Morava-Nitra atď.

I keď u niektorých vekove starších slovenských vedcov, ktorí sa vlastne museli "preškoliť" na marxistické chápanie dejín, možno predpokladať aspoň latentné národné povedomie, mladším vedcom takéto predpoklady chýbajú. "Národný" výklad pochopili ako

---

8. Stačí si pračítať knihu P. Dvořáka *"Odkryté dejiny". Staré Slovensko. Bratislava 1975.*

9. P. Dvořák (*tamže, str. 41*): "Je to trochu ironické, ale naša vrcholná archeologická inštitúcia Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre sídli na miestach ešte nepreskúmaných a pritom takých významných. Nuž verme, že slovenskí archeológovia dostanú raz príležitosť upratovať aj pod vlastným prahom, a to do slova a do písmena, a že z toho generálneho upratovania vzídu aj primerané nálezy."

10. M. Kučera: *Genéza štátu a feudálnej spoločnosti na Slovensku vo svetle novšej slovenskej historiografie (R. 1960-1975). In: Historický časopis 24, 1976, č. 12, s. 51-52.*

11. P. Ratkoš: *Otázka vývoja slovenskej národnosti od počiatku 17. stor. In: Historický časopis 20, 1972, č. 1.*

ideologickú potrebu.[12] Marxistická veda totiž nemá záujem o zdôrazňovanie národných koreňov v slovenských dejinách, ba dobrovoľne a s nadšením sa ho v moderných dejinách vzdáva v prospech internacionalizmu. Prečo to však robí v počiatočných dejinách? Jednou z odpovedí je, že týmto spôsobom stiera zo stredovekých dejín kresťanský univerzalizmus. Druhým dôvodom sa musíme zaoberať trochu širšie.

Autochtónnosť kultúry

Tento druhý dôvod vyplýva zo sovietsko-marxistického syndrómu. Ide o živelnú obranu pred predstavou, že Slovania najmenej prispeli k vytváraniu európskej kultúry. V stalinskej ére sa zdôrazňovalo, že Slovania nemohli dospieť na taký vysoký stupeň kultúry ako románske a germánske populácie, pretože museli brániť Európu pred nájazdmi ázijských kočovníkov. A zatiaľ čo krvácali, "Západ" mohol pokojne budovať svoju kultúru. V súčasnosti však sovietski medievalisti idú ďalej ako Pankratova a spol. v 50. rokoch: z obrany prešli do útoku. V. D. Nazorov, V. T. Pašuto a L. V. Čerepnin tvrdia, že staré Rusko tým, že bojovalc proti arabskému, byzantskému, germánskemu panstvu, odolalo Mongolom a nemeckým križiakom, zohralo vedúcu úlohu v Európe.

Presadzovanie tejto tendencie sme videli pri všetkých cyrilometodských výročiach, no vyvrcholilo pri 1100. výročí úmrtia sv. Metoda. Zdôrazňovalo sa, že "Veľká" Morava bola na čele "progresívneho vývinu Európy"; že na jej území sa našli nezvratné dôkazy genetickej súvislosti slovanskej kultúry; že táto kultúra nevznikla ako "deus ex machina", ale klíčila na území Slovenska a Moravy niekoľko storočí; že nadviazala na antické dedičstvo atď. Takéto tendencie sú však iba sčasti udržateľné, prinajmenej z dvoch dôvodov: (a) nijaká kultúra (civilizácia) sa nerodí uzavreto v retorte, (b) ak v niečom staromoravská kultúra mala európske niveau, je to zásluha sv. Cyrila a Metoda, ktorí zopäli výdobytky západnej kultúry (panónskej,

---

12. M. Válek: *(K 1100. výročiu úmrtia Metoda. Skvelá epocha našej národnej minulosti. Pravda, 6. júl 1985, s. 3)*: "Boj sa už nevedie iba o nové dejiny, ale aj o počiatky národných dejín, ktoré sa čoraz viac stávajú arénou nebezpečnej ideologickej konfrontácie".

merovisko-karolinskej, severoitalsko-istrijsko-dalmatskej) s byzantskou kultúrou.

Výročie príchodu solúnskych bratov na starú Moravu

Toto výročie sa zhodou okolností oslavovalo v klíme, ktorá sa zrodila po odchode Karola Bacílka z funkcie prvého tajomníka Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska a prevzatím tejto funkcie Alexandrom Dubčekom (8. apríl 1963). Búrili sa spisovatelia, novinári, historici, oslavovalo sa 100. výročie založenie Matice slovenskej. V rámci tejto "reslovakizácie" bolo si aj možné povšimnúť solúnskych bratov a ich pôsobenia na území Slovenska. "Prvý štát Čechov a Slovákov" sa spomínal len ako zaklínadlo; de facto sa "reslovakizovali" aj Konštantín a Metod. O tom svedčí oficiálny zborník *"Veľká Morava a naša doba. K 1100. výročiu príchodu Cyrila a Metoda"*. Dokonca aj cirkevným historikom z radov katolíckych kňazov umožnili, aby vydali zborník *"Apoštoli Slovienov"*. O rok sa oneskorili dve publikácie, ktoré sa zaoberali kultúrou starej Moravy: *E. Paulínyho* práca *"Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy"* a Ratkošova zbierka dokumentov *"Pramene a dokumenty k dejinám Veľkej Moravy"*. V dňoch 1.-4. októbra sa konala konferencia v Nitre a Brne [13] a konala sa výstava "Veľká Morava".[14]

Výročie úmrtia sv. Cyrila

Toto výročie sa slávilo na rozhraní: roku 1969 ešte doznievali určité liberalistické tendencie z roku 1968, na druhej strane sa však už

---

13. Referáty z tejto konferencie vyšli po nemecky. Cyrilometodskej problematiky sa dotýkali referát K. Horálka o spoločenskom význame cyrilometodskej literatúry a A. Dostála o jazykových problémoch cyrilometodského obdobia.

14. Najprv ju usporiadali v Prahe a Brne, o rok neskôr (18. apríla-31. mája 1964) v Nitre. A. Točík *(K výstave Veľká Morava v Nitre. In: Svet vedy 1964, č. 4, s. 200)* zdôraznil: "Na výstave v Nitre je venovaná dôležitá pozornosť byzantskej misii Cyrila a Metoda a ohlasom cyrilometodskej a veľkomoravskej tradície v literatúre a umení s osobitným zreteľom na úlohu, ktorú tieto historické faktory zohrali v narastaní národného sebavedomia našich národov".

''salámovou taktikou'' pripravovali represálie, čistky, prehodnocovania a pod.

Slovenskí vedci boli pripravenejší ako roku 1963. Roku 1966 archeológovia náhodne objavili v Nitre na Martinskom vrchu kostol z polovice 9. stor. (''Pribinov kostol''?) Zvýšil sa počet medievalistov, ktorí sa prevažne venujú problematike starej Moravy. Začali sa aj prípravy na vydanie slovenského diplomatára. Slovenskí historici a archeológovia mohli predostrieť výsledky svojej práce na medzinárodných kongresoch [15] a mohli publikovať aj v cudzích jazykoch.[16]

Určitá liberálnosť sa prejavila aj v tom, že slovenským pútnikom dovolili účasť na cyrilometodských oslavách v Ríme. Pod vedením biskupov Ambróza Lazíka a Róberta Pobožného ich do ''Večného mesta'' zavítalo okolo 500. Kňazi košickej diecézy pri tejto príležitosti oslávili 25. výročie svojej vysviacky. Pápež Pavol VI. pútnikov zo Slovenska privítal na osobitnej audiencii slovami: *Vítame vás milí Slováci*. Na nádvorí ústavu Sv. Cyrila a Metoda dokonca vystúpil slovenský folkloristický súbor Gymnik. Roku 1970 vyšiel zborník *Dedičstvo otcov*, ktorý bol spolovice venovaný cyrilometodskému jubileu a spolovice stému výročiu založenia Spolku sv. Vojtecha. Autormi príspevkov boli kňazi a katolícki laici.

Posledné výročie

Päť rokov pred 1100. výročím úmrtia sv. Metoda vydal pápež Ján Pavol II. list *Egregiae virtutis*, v ktorom pripomenul, že Európa je duchovne poznačená dvojpólovitosťou kresťanskej tradície a tieto dva prúdy sa odrážajú aj v dichotómii európskej kultúry. Ak jeden prúd, ktorý reprezentoval sv. Benedikt, predstavuje západnú kultúru, sv. Cyril a Metod sú reprezentantmi východnej tradície. Toto mi-

---

15. Máme na mysli napríklad cyrilometodský kongres v Salzburgu roku 1969 (na ktorom predniesol referát aj A. Točík), VII. medzinárodný archeologický kongres roku 1966, ktorý sa konal v Česko-Slovensku a i.

16. Výsledky práce slovenských vedcov sa do sveta dostávajú pomocou edícií *Archeologica Slovaca - Fontes*, *Archeologica Slovaca - Monographiae* a časopisov *Studia historica Slovaca*, *Slavica slovaca*, *Slovenská archeológia*, *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* a i.

moriadne zhodnotenie cyrilometodskej tradície nedokázalo komunistické Česko-Slovensko stráviť. Predbežne sa však ozvali len propagandisti a "vedeckí ateistológovia".[17]

K rozhodujúcemu boju malo prísť až roku 1985 v rámci výročia. Na túto udalosť sa začali pripravovať už roku 1984. Základnou myšlienkou bolo poprieť existenciu cyrilometodskej tradície a vyzdvihnúť opäť — roku 1968 spochybnené — heslo *Veľká Morava — prvý štát Čechov a Slovákov* [18] a vybojovať "rozhodný boj" proti "tmárom" všetkého druhu.

Už minulého roku zrejme vyšla *Vnútorná inštrukcia KSČ a vlády ČSSR*, ktorá mala jednotne usmerniť "jubileokazecké" akcie. Súdime tak podľa toho, že sa stále opakuje, čo sa má uskutočniť roku 1985 ako v "budúcom roku". Na verejnosť sa však znalosť o tomto dokumente dostala až na jar 1985. [19] Tieto vnútorné inštrukcie dokazujú "strach pred Metodom" (ako napísal západonemecký

---

17. Z propagandistov bol veľmi agilný K. Kuchár: *Konštantín a Metod v našom kontexte. In: Nedeľná Pravda, 15. júl 1983, s. 4-5* a v trochu pozmenenom znení v *Novej mysli 37, 1983, č. 7-8 s. 213-216*. Slovenskí "vedeckí ateistológovia", najmä M. Sidor, nepoznajú problematiku stredovekej cirkevnej histórie a dopúšťajú sa často nezmyslov, za ktoré by im vlastne mali odobrať ich vedecké hodnosti.

18. J. Vladár *(Veľká Morava v našich dejinách. In: Nové slovo 1984, č. 51, s. 6)* najprv sympaticky píše: "Blížiace sa 1100. výročie úmrtia Metoda (6. apríla 885) je opravdu jedinečná príležitosť, ktorá znovu upozorňuje a priam nástojčivo si vyžaduje vedecky pravdivo a najmä celistvo objasniť skutočný historický význam misie učených solúnskych bratov, pretože slovenská kultúra v modernom zmysle slova sa formovala práve na Veľkej Morave". No ako si to predstavuje, vidno z ďalších slov: "...v našom chápaní je i zostane dielo Konštantína a Metoda nosným pilierom spoločnej kultúrnej tradície Čechov a Slovákov, ktorých predkovia začali písať v 9. stor., v období mocenského rozmachu Veľkej Moravy, novú, svetlú kapitolu našich národných a československých štátnych dejín".

19. František kardinál Tomášek sa proti vnútorným smerniciam ohradil až 18. marca 1985 v liste, ktorý poslal na vedomie prezidentovi G. Husákovi, Úradu predsedníctva vlády, vedúcemu sekretariátu pre veci cirkevné, vláde ČSSR, inž. Vladimírovi Janků, taj. pre veci cirkevné pri ministerstve kultúry a ordinárom v ČSSR.

novinár C. G. Ströhm),[20] alebo že "Metod znervózňuje Prahu" (*Süddetsche Zeitung*, 5. júl 1985). V inštrukciách vidno, že týchto strašiakov bolo niekoľko:

Jedným bol Vatikán. Komunistických "jubileokazov" znepokojoval fakt, že "vo Vatikáne (sic!) sa chystajú usporiadať veľké oslavy v ČSSR". Znepokojila ich aj akcia mladých Slovákov a Čechov, ktorí mienili na celoštátne oslavy pozvať pápeža Jána Pavla II. Išlo o 500 podpisov. Preto odmietli požiadavku do Ríma poslať niektoré objekty z vykopávok v Uhorskom Hradišti, o ktoré požiadali usporiadatelia vatikánskej výstavy.

Druhého strašiaka videli v českej a slovenskej katolíckej Cirkvi. Vnútorné inštrukcie upozornili, Cirkev chce jubileum využiť na zvýšenie náboženskej aktivity. "Jubileokazci" sa obávali, že to môže viesť k "oživeniu politického klerikalizmu s jasným zameraním na oslabenie vplyvu štátu na katolícku Cirkev".

Obávali sa aj emigrácie.[21] Vraj Česi a Slováci žijúci v zahraničí zorganizujú akcie s "protičeskoslovenským charakterom", prípadne vraj vyvolajú určité provokácie. K tomu vraj malo dôjsť na kongresoch v Regensburgu a vo Viedni.[22]

Ďalej sa obávali, že môže prísť aj k zorganizovaniu zahraničných zájazdov na Velehrad, čo mali vraj zorganizovať bulharské kultúrne spolky v Rakúsku a v Nemeckej spolkovej republike.

Vnútorné smernice však neradili, aby sa polemizovalo s Vatikánom. Mal sa vytvoriť súbor vlastných opatrení, aby sa "znemožnil,

---

20. C. G. Ströhm napísal seriál článkov pre *Die Welt*. Cenné boli aj informácie V. Meiera vo *Frankfurter allgemeine Zeitung*. Porovn. tiež príspevok A. Tomského: *Levoča-The Slovak National Shrine. In: Religion in communist Lands 13, 1985, č. 1, s. 94.*

21. Proti slovenským kňazom v zahraničí, najmä proti kardinálovi Tomkovi nechutným spôsobom písali R. Dupkala a M. Sidor *Cyrilometodejská tradícia v dejinách a súčasnosti. Jubileum a klérofašizmus (sic). In: Nové slovo, 28. marec 1985, s. 23.*

22. Hoci sa v ČSSR obávali prínosu týchto konferencií, účasť česko-slovenských vedcov na týchto podujatiach bola minimálna. V. Vavřínek mal prednášať v Ríme, ale napokon účasť odriekol. Iba J. Poulík sa zúčastnil na konferencii v Salzburgu, kde mal paralyzovať tvrdenia I. Bobu a O. Kronsteinera o Veľkej Morave, ktorá sa údajne nachádzala južne od dolného Dunaja (srbská rieka Morava a okolie).

prípadne obmedzil dopad akcií realizovaných v zahraničí a katolíckou Cirkvou v ČSSR''. Tento ''súbor vlastných opatrení'' mal prebiehať po niekoľkých líniách a jeho výsledkom mal byť ''dôkladne na vedeckej základni koncipovaný výklad najstarších dejín našich národov''. Jeho cieľom malo byť vyvrátenie cyrilometodského kultu, pretože vraj v českých dejinách nemá nijaké opodstatnenie.

Vrcholom stupídnosti týchto smerníc bolo, že radili využiť cyrilometodské výročie na propagovanie osláv 40. výročia ''vyvrcholenia národnooslobodzovacieho boja českého a slovenského ľudu a oslobodenia vlasti Sovietskou armádou''. Cyrilometodské výročie mala zatieniť aj ''Československá spartakiáda''. Napokon spomeňme, že určite nie náhodou do Prahy zvolali aj zasadanie VI. všekresťanského mierového zhromaždenia.

Vnútorné inštrukcie navrhli informovať krajské a okresné stranícke i miestne orgány o prípravách na ''politické a ideologické zneužitie výročia'' zradnou reakciou. Uvažovalo sa, že aj na stredných školách sa v rámci učiva mal podávať ''jedine vedecký'' výklad dejín starej Moravy. Naplánovali sa výstavy,[23] vedecké konferencie,[24] vedecký zborník.[25] Cudzinu mali ''jedine správne'' informovať tlačová

---

23. V Nitre bola výstava *''Počiatky slovenských dejín a prejavy veľkomoravskej tradície vo výtvarnej a literárnej tvorbe''*. Otvorená bola 8.-29. mája.

24. Vedecká konferencia *''Počiatky československej štátnosti a úloha slovanskej kultúry v európskych dejinách''* bola v Nitre (14.-15. máj) a v Břeclavi (16. jún).

25. *Velká Morava a počátky československé státnosti. Praha-Bratislava, Academia-Obzor 1985*. Sú tam príspevky: J. Poulík: *Svědectví výskumů a pramenů archeologických o Velké Moravě.* — *B. Chropovský: Včasnoslovanský a predveľkomoravský vývoj na území Československa.* — Z. Klanica: Náboženství a kult, jejich odraz v archeologických pramenech. — A. Ruttkay: *Problematika historického vývoja na území Slovenska v 10.-13. stor. z hľadiska archeologického bádania.* — L. E. Havlík: *Velká Morava v kontextu evropských a obecných dějin.* — V. Vavřínek: *Historický význam byzantské misie na Velké Moravě.* — M. Kučera: *Veľká Morava a slovenské dejiny.* — D. Třeštík: *Bořivoj a Svatopluk — vznik českého státu a Velká Morava.* Okrem toho však jubileu je zasvätené druhé číslo *Historického časopisu (33, 1985)*— M. Kučera: *Veľká Morava a začiatky našich národných dejín.* — P. Ratkoš: *Územný vývoj Veľkej Moravy* (Fikcie a skutočnosť). — R. Marsina: *Diplomatické písomnosti k dejinám Veľkej Moravy a ich pramenná hodnota.* — A.

agentúra Orbis a zahraničné vysielanie česko-slovenského rozhlasu. Domáce obyvateľstvo mali "spracovať" televízia, rozhlas a najviac sledovaná tlač.[26] Vnútorné inštrukcie veľmi dôrazne žiadali, aby sa podchytili cirkevné inštitúcie.[27]

Za hladký priebeh vedeckých podujatí mali zodpovedať Jozef Poulík, riaditeľ Archeologického ústavu Československej akadémie vied v Brne, Bohuslav Chropovský, riaditeľ Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied a Miroslav Richter, riaditeľ Archeologického ústavu Československej akadémie vied v Prahe. Po cirkevnej stránke bola zodpovedná 21-členná interdiecézna komisia na čele s biskupom olomouckej diecézy Jozefom Vránom. Jej členmi boli napospol príslušníci "Pacem in terris". Naposledy sa zišla 21. júna v Prahe, pričom jej predsedal minister kultúry M. Klusák.

Mašinéria sa vzorne rozbehla. 22. januára zvolal krajský výbor Komunistickej strany Slovenska do Banskej Bystrice seminár proti

---

Avenarius: *Byzantský podiel na vytváraní veľkomoravskej kultúry*. — B. Chropovský-A. Ruttkay: *Archeologický výskum a genéza slovenského etnika* — R. Krajčovič: *Jazyk na Veľkej Morave a jeho kontinuita so slovenčinou*. Matica slovenská vydala album Anny Hollej *"Metod-učiteľ Slovienov. K 1100. výročiu úmrtia (885-1985)*, ktorý vyšiel v matičnej sérii *"Foto súbory"*.

26. Vnútorné inštrukcie prikazovali: "Oboznámiť príslušných redaktorov masových oznamovacích prostriedkov so zameraním a cieľmi našich opatrení na elimináciu nežiadúcich vplyvov a dopadov plynúcich z osláv výročia smrti Metoda a orientovať ich na aktívnu publicitu našich pozícií v duchu schválenej koncepcie tak, aby pokryla minimálne prvú polovicu budúceho roku".

27. V inštrukciách sa píše: "Citlivo v duchu zásad cirkevnej politiky vypracovať vlastné opatrenia s cieľom, aby boli dodržané zákonné normy náboženského života, ale na druhej strane nedochádzalo k nežiadúcej aktivite vo vnútri cirkvi a hlavne k zneužitiu z hľadiska politického klerikalizmu a zo zahraničia. K oslabeniu činnosti predpokladanej aktivity katolíckej cirkvi využiť vhodnou formou angažovaných ordinárov, duchovných a postojov ďalších cirkví, napr. starokatolícku, husitskú a pravoslávnu". Pravoslávna cirkev na Slovensku postupovala v duchu týchto inštrukcií ako svedčí programový článok v časopise *"Odkaz Cyrila a Metoda" (roč. 31, 1985, č. 1)*, podľa ktorého Konštantín a Metod slúžili na starej Morave len pravoslávnu liturgiu. Podobne štátotvorné boli aj oslavy 21. júla v Stropkove, ktoré mali paralyzovať dozvuky Velehradu.

''falšovateľom cyrilometodskej tradície''. Lektorov socialistickej akadémie ČSSR [28] školili na jar 1985 v Gottwaldove.

Iba ordinárom a kňazom povolili 10. apríla zúčastniť sa na púti na Velehrad, kde prečítali list pápeža Jána Pavla II. česko-slovenskému duchovenstvu. Pri tejto príležitosti sa vyznamenal popredný člen Pacem in terris, biskup Jozef Feranec, ktorý nad hrobom Antonína Stojana predniesol taký nedôstojný prejav, že sa proti tomu ohradil teológ dr. Jozef Zvěřina.

Kým roku 1963 a 1968 teológom dovolili publikovať zborník, pri 1100. výročí úmrtia sv. Metoda nesmelo vyjsť nič.

A tak sa publikačná činnosť duchovných obmedzila na Katolícke noviny, kde prof. A. Bagin uverejňoval prakticky kapitoly zo svojej knihy o sv. Cyrilovi a Metodovi, ktorá mohla vyjsť jedine v českom preklade v Prahe; odbornejšie koncipované štúdie vyšli v časopise Duchovný pastier.[29]

Vyvrcholenie ''jubileokazeckých'' akcií poznačilo 7. júla celoštátne slávnosti na Velehrade.[30] Česko-slovenské úrady odmietli udeliť víza kardinálom Königovi, Humovi, Lustigerovi, predsedovi Katolíckej svetovej tlačovej únie dr. Hansovi Sassmanovi, vykázali Luigiho Geninazziho, redaktora talianskeho týždenníka Il Sabato. Účasť nemohli zamietnuť jedine kardinálovi A.Casarolimu,ktorý na Velehrade prečítal pápežovo posolstvo a udelil velehradskej svätyni rad ''Zlatej ruže''.

---

28. Ide o ustanovizeň, ktorá sa v 50.-60. rokoch volala *Československá spoločnosť pre šírenie politických a vedeckých poznatkov*, posmešne prezývaná ''Spoločnosťou s dlhým menom''. Táto ustanovizeň pripravuje politicko-propagandistických lektorov.

29. Politické boli len dva príspevky: J. Feranec (*Jubilujeme* v čísle 4) a L. Belas (*V roku významných výročí a udalostí* v čísle 6). Odborné sú štúdie: A. Bagin: *Sv. Cyril a mariánska úcta* (č. 11), M. Krovina: *Záveť a smrť sv. Konštantína-Cyrila* (č. 2), A. Masár: *Žiaci sv. Cyrila I, II* (č. 3-4) Š. Šmálik: *Cyrilometodské stopy na Spiši* (č. 4), V. Raškovec: *Štefan Závodník, veľký ctiteľ sv. Cyrila a Metoda* (č. 4), A. Bagin: *Sv. Cyril a Metod —historické pramene* (č. 5), J. Macák: *Činnosť arcibiskupa sv. Metoda* (č. 5), A. Bagin: *Sv. Cyril a Metod — učitelia Slovanov* (č. 6), a B. Zlámal: *Cyril a Metod a kultúra* (č. 7).

30. V ten istý deň sa konala slovenská púť do Levoče, no početní slovenskí pútnici odišli aj do Velehradu.

Okrem politických činiteľov (ministri kultúry Klusák a Válek, miestni politickí činitelia) ''mierový'' lesk osláv mali dodávať metropolita minský a bieloruský Filaret, metropolita starozagorský Pankratij, pokrokový metropolita Paulos Mar Gregorios, čestný predseda ekumenickej rady cirkví na Kube Paul Ceballos a i. Minister kultúry Milan Klusák sa vo svojom prejave pokúsil vyzdvihnúť budovateľské úsilie ''všetkého ľudu'' a aktívnu účasť ČSSR v boji za mier. Poukázal len na zásluhy Konštantína a Metoda pre kultúru a staroslovienčinu označil za ''medzinárodný jazyk vtedajšej Európy''. Vyše 100.000 pútnikov však po prvý raz neprerušovalo prejav skandovaným potleskom, ale pískaním a výkrikmi *Svätý* Cyril a Metod'' a volaním, aby do Česko-Slovenska prišiel pápež Ján Pavol II. Mnohotisícové finančné investície, nasadenie všetkých prostriedkov, akými disponuje totalitný štát, polície a ''špiclov'' — to všetko nepomohlo, aby oslavy prebiehali ako prvomájová veselica alebo sprievod na počesť Veľkej socialistickej októbrovej revolúcie. Velehrad dokázal, že cyrilometodská tradícia je živá. Došlo k ''prvému masovému protestu od skončenia Dubčekovej jari'' (ako to charakterizoval C. G. Ströhm v *Die Welt*, 9. júla 1985).

Na Velehrade ľud dal odpoveď aj na rečnícku otázku Jána Hollého:

> Večne-li odsúden k tomu náš je ten na svete národ
> pod cudzím aby len sme zaprāhlé dýchali jarmo,
> a vlastnú slobodu, vlastnú neužívali voľnosť?

Imrich Kružliak

SPLNENÉ TÚŽBY OTCOV

SKS vyhlásil sv. Cyrila a Metoda za patrónov Slovenska a Slovákov na celom svete

Po dlhé stáročia hľadeli Slováci na sv. Cyrila a Metoda ako na svojich vierozvestov a blahozvestov, ako na slovenských krstiteľov a apoštolov, ako na zakladateľov slovanského kresťanstva a slovanskej písomnosti a vzdelanosti. Benedikt Szöllösi už r. 1655 v úvode ku katolíckemu Spevníku hlásal, že sa týmto Spevníkom, ktorý pripomínal historickú misiu sv. Cyrila a Metoda na Veľkej Morave nezavádza žiadna novota, len sa pokračuje v tradícii, ktorú medzi Slovákmi sv. Cyril a Metod začali už v 9. storočí. Szöllösi nám prvý pripomenul slovenské cirkevné spevy, ktoré od čias cyrilometodských boli vo veľkej vážnosti u Slovákov a ktoré si nielen v kostole, ale aj "na hostinách a na posiedkach, vo viniciach a na poliach ľúbozvučným hlaholom spievali". Samuel Timon vo svojej knihe *Imago antiquae Hungariae* (Obraz starého Uhorska, 1737) po prvý raz, dávno pred J. Dobrovským, hovoril o sv. Cyrilovi a Metodovi ako o "apoštoloch slovanských" (De SS. Cyrillo et Methodio, Slavorum apostolis).

Tak sa z generácie na generáciu prenášala u nás úcta a kult sv. Cyrila a Metoda. V polovici 19. storočia, keď sa Slováci už domáhali politickej rovnoprávnosti, Štúrovi dobrovoľníci za revolúcie 1848/49 sa prísahou zaväzujú "späť získať krajinu Cyrila a Metoda a Svätopluka", od tisíc rokov "pozbavenú svojej samostatnosti". A vodcovia Slovákov, ktorí v 60. rokoch minulého storočia predkladali petície cisárovi vo Viedni a maďarskej vláde v Budapešti, stavali už Slovensko (slovenské okolie) pod ochranu sv. Cyrila a Metoda a žiadali, aby títo svätci boli aj úradne uznaní za slovenských národných patrónov.

Že sa Slováci oficiálne domáhali uznania sv. Cyrila a Metoda za svojich národných patrónov, to potvrdila aj cisárska kancelária vo Viedni. V jej správe zo 14. februára 1863 sa výslovne hovorí, že "Slováci žiadajú tiež vlastný znak a uznanie slovanských apoštolov sv. Cyrila a Metoda za svojich patrónov". Ako hlboko bol u Slovákov

zakorenený kult sv. Cyrila a Metoda, potvrdzuje aj to, že vytúženú Maticu slovenskú si založili na "tisícročnú pamäť pokresťančenia Slovákov sv. Cyrilom a Metodom".

Slovenská požiadavka úradne uznať sv. Cyrila a Metoda za slovenských patrónov vychádzala z národnopolitických potrieb. Slováci sa považovali za politický národ a ako takí chceli mať aj vlastných národných patrónov. Nechceli považovať za svojich patrónov tých, v mene ktorých vládnuci národ im upieral národné, politické a kultúrne práva. Vedeli, že k suverenite národa patria aj vlastné symboly tejto suverenity. Preto si za svoj národný znak zvolili cyrilometodský dvojkríž, postavený na troch slovenských vrchoch. A preto tiež stavali Slovensko pod ochranu sv. Cyrila a Metoda, ktorých považovali za vlastných, národných svätcov.

Za Rakúsko-Uhorska Slováci tiež požiadavky nevládali presadiť, lebo úradné miesta nechceli oficiálne uznať Slovákom symboly, ktoré by potvrdzovali ich historické právo na slovenské územie a na vlastnú politickú správu. Nevedela ich presvedčiť ani argumentácia vodcov slovenských delegácií, že "Slovákov získali na kresťanstvo apoštoli Cyril a Metod".

Po r. 1918, keď o osude Slovenska nerozhodovali už ani Viedeň ani Pešť, sa na tieto veci nepamätalo. Slovenský znak s cyrilometodským dvojkrížom bol prevzatý do štátneho znaku ČSR, a to akosi v danej situácii stačilo. Okrem toho proti cyrilometodskému kultu sa politicky pretláčal kult Jána Husa, čo na začiatku ČSR súviselo priamo s vládnym protirímskym, čiže protikatolíckym trendom. Za Slovenskej republiky, kedy bola vhodná situácia oficiálne vyhlásiť sv. Cyrila a Metoda za patrónov Slovenska, napr. r. 1941, pri 80. výročí vyhlásenia Memoranda národa slovenského, sa v návale iných starostí na to nepamätalo. A po r. 1945 nebolo na to ani pomyslenia.

Svetový kongres Slovákov pri 1100. výročí úmrtia sv. Metoda, ako poslednom veľkom cyrilometodskom jubileu v tomto storočí sa vrátil k požiadavke otcov a na svojom zasadnutí na rímskej pôde, kde pred 1100 rokmi bola schválená slovanská liturgia, vyhlásil sv. Cyrila a Metoda za patrónov Slovenska a Slovákov na celom svete. Vyhlásenie SKS znie: "Nakoľko sv. Cyril a Metod sa stali patrónmi celej Európy a Slovensko historicky má prednostné právo na misiu a význam sv. Cyrila a Metoda, vyhlasujeme sv. Cyrila a Metoda za patrónov Slovenska a Slovákov na celom svete". Je to významný akt

v našich dejinách, ktorý završuje túžby Slovákov z polovice 19. storočia. SKS týmto vyhlásením nezasahuje do cirkevnej kompetencie, ale riadi sa výlučne národnopolitickými záujmami. Splňuje tak túžby otcov, ktoré Moyses a Kuzmány predkladali na najvyššie miesta. SKS týmto aktom zdôrazňuje aj politický význam Slovenska ako historickej vlasti všetkých Slovákov. Zároveň tým dáva výraz politickému sebaurčeniu národa ako aj výraz slovenskej spolupatričnosti k veľkému cyrilometodskému európskemu dedičstvu, ktoré slovanský pápež Ján Pavol II. honoroval vyhlásením sv. Cyrila a Metoda za spolupatrónov Európy.

Tým, že SKS vyhlasuje sv. Cyrila a Metoda aj za patrónov Slovákov na celom svete, chce poukázať na osud Slovákov, roztratených od dávnych čias po početných krajinách v Európe i v zámorí, ktorí sa aj v cudzine stále hlásia k cyrilometodskému dedičstvu a čerpajú z neho náboženskú i národnú posilu.

Toto vyhlásenie SKS zodpovedá národnopolitickému záujmu Slovákov a opiera sa o slovenskú dejinnú tradíciu. Je to zároveň dôstojné zavŕšenie cyrilometodského kultu v živote Slovákov. Odteraz na medzinárodnom fóre nikto nebude môcť poukazovať na to, že Slováci si nevedeli zvoliť ani národných patrónov. SKS týmto vyhlásením dáva výraz suverénnemu slovenskému rozhodnutiu, ktoré vyplýva z logiky slovenských dejín, že Slováci ako národ celým svojím osudom sú súčasťou európskych snažení, zápasov i nádejí a chcú byť rovnoprávnym členom v rodine európskych národov. Pod ochranou sv. Cyrila a Metoda, ktorých r. 1985 oficiálne prijali za patrónov Slovenska a Slovákov na celom svete, chcú Slováci kráčať do časov budúcich.

Marian Žiar

SLOVENSKÝ ŽALM

na pamiatku sv. Cyrila a Metoda

''Na počiatku bolo Slovo a Slovo bolo u Boha a Boh bol Slovo'',
tak začína abeceda slovenská, posolstvo Cyrilovo a Metodovo.

Zvestovali ho našim dávnym predkom, pred tisícimi rokmi.
K Bohu sa tento národ uberal už vtedy odvážnymi krokmi.
Pravdu chcel poznať, oheň svätej nepriekupnej viery.
Vladár i ľud spolu zatĺkali stuchnuté diery,
temno skostnatených starobohých bludov.
Všade vyháňali príživníckych trúdov,
lebo len jedna mohla byť pravda istá,
čo svetu prinášala evanjelium Krista.

Slovensko tu otváralo svoju náruč panenskú
zábleskom stigmy, čo krížom dvíha človeka,
a Slovom Božím ukazuje cestu do nového času.
Jak vierozvesti k nám prichádzali, Cyril a Metod,
apoštoli otvárali kresťanskú éru našu.
Preto chválime dedičstvo, testament otcov,
ako manu ho prijímame, čo živí tento rod.

Viac ako tisícročie žijeme vierou, všetkými nádejami
na tejto zemi, kde Devín svieti, kde Nitra hreje
a rieky dvíhajú svoje brehy poslušné k vašim oltárom.
To je náš stôl dedičný, k nemu celá čeľaď speje.

Pod krížom, čo pokorne svieti na stene za stolom,
rodina sa stretá s horúcou dlaňou a štebotom slova,
krotké oči prosiacich matiek, vyskúšané bôľom,
všetkých láskou viaže viera Cyrilova a Metodova.

Cyril a Metod, vaši sme, naše meno je pravé len s vami.
Dejiny slovenské vašou abecedou hlásia naše bytie,
rastú i vekom vzdorujú, jak lipy čo kvitnú pod Tatrami
sa večným bzukom včiel miešajú so živým pokrsteným slovom.

Slovensko je žalm kvetnatého poľa i spálených záhonov.
Spev dejín v procesiách na kamenných cestách jeho osudov.
Pozdravuje ním sivé rána od Moravy k brehom Hornádu.
Zastavuje sa pri poľných krížoch, obrazoch svojej nádhery.
Zložené ruky staročí oddane vkladá do rúk Pánových.
Jeho život vedie do kostolíka a späť do rodných dverí,
ktoré otesali zápasy vždy verných, nezodraných krokov,
lebo sa nikdy neodtrhli od teba, otčina slovenská!

S dvojramenným krížom vošli sme do dejín Európy
a tento znak spásy nesieme životom a svetom,
jak národ, ktorý sa nebojí meča a potopy
a ide za cieľom, vedený Slovom Hospodina.

Tak putujú Slováci s osudom svojím v živote,
v zástave bielo-modro-červenej vám dary nesú
na oltár: vieru, vernosť a rodnej lásky obete.
Patróni Slovenska, Cyril a Metod, apoštoli
naši: vy knihou života otvorili ste nám svet,
jar novú národa, čo sme si v údel vyžiadali.

Vďačnosťou sa každý náš krok k vášmu menu prikláňa.
Kde vstúpi pútnik z rodu týchto roztratených synov,
slovenčinou vám slnečnú pieseň všade vyzváňa,
oltáre vám stavia, zástavy dvíha s ľudskou cenou.
A nad Dunajom v kolíske matka láskavo šeptá
dieťaťu: život je krása, všade však vernosť treba,
ty snívaj o dni, keď sa nám vráti sloboda.
Lebo Boh veľký už malých volá do služby neba —
kresťania sú aj obrancami práva národa.

Taký je kraj, kde dosiaľ svieti múdrosť Rastislava,
ktorý rod takto napomína:
viera je mečom vašej slávy,
svornosť je mocou vašich osudov.
Pre všetky časy a večné plány Hospodina,
taký je zákon vášho bytia,
v tom je aj pozdrav poslov solúnskych,
patrónov vašich Cyrila a Metoda,
to je evanjelium tohto národa.
Taká je vaša hodina.

Pre cyrilometodskú púť v Ríme, v októbri 1985.

Dr. Ján Mlynárik

VZNIK A VÝZNAM TRNAVSKEJ UNIVERZITY*

Dňa 12. mája sa zrodila trnavská univerzita. V jej zakladajúcej listine sa hovorí: "Často sme úzkostlivo uvažovali o tom, akým spôsobom by sme sa mohli postarať o dôstojnosť katolíckeho náboženstva v Uhorsku ako aj o dôstojnosť šľachetného uhorského národa; medzi inými pomocnými prostriedkami sa vždy vyskytoval najmä ten, aby bola založená univerzita pre vyššie štúdiá, ktorými by sa *zjemnela myseľ výbojného národa* a pripravili sa *schopní ľudia* pre spravovanie Cirkvi a pre verejné služby. U nás nechýbala odvaha ani úsilie pre túto vec, ale pohroma vlasti a ešte viac potrebné základiny prekážali doteraz v tom, aby sme mohli splniť túto svoju túžbu. Ale teraz, keď Boh požehnáva a svojou nebeskou priazňou sprevádza

---

* Prejav na Kultúrnej akadémii Slovensko-nemeckého kultúrneho klubu v Mníchove 12. decembra 1985.

naše úsilia, niektoré hmotné prostriedky nám umožňujú, aby sme — keď aj nie primerane veľkej veci, ale zaiste primerane stavu našej ubiedenej vlasti -- niečo s pomocou Božou mohli vykonať, dohodli sme sa s veľadôstojným pánom pátrom Mutiom Vitelleschim, generálnym predstaveným Spoločnosti Ježišovej a zverujeme všetku starostlivosť o ňu i jej správu Spoločnosti, aby ju spravovala podľa nasledujúcich podmienok a spôsobov.''

Dôstojnosť náboženstva — dôstojnosť národa — zjemnenie mysle — príprava schopných pre spravovanie Cirkvi i vecí verejných– to sú základné etické motívy vzniku druhej univerzity na území Slovenska. Existovala 142 rokov, čo je v porovnaní s niekoľkodesaťročnou existenciou prvej univerzity — Academia Istropolitana v Bratislave, otvorenej roku 1467, no aj treťou, košickou univerzitou, existujúcou v rokoch 1660 až 1777, úctyhodná doba trvania v čase neustálych vojen a náboženských nepokojov.

Pripomeňme však, že všetky tri univerzity na území Slovenska pred rokom 1914, keď vznikla Alžbetínska univerzita a po nej roku 1919 Komenského univerzita v Bratislave, mali spoločného iniciátora a zakladateľa. Všeobecne povedané bola to katolícka Cirkev a jej predstavitelia. Založením a organizáciou Academie Istropolitany bol poverený ostrihomský arcibiskup Vitéz, košickú univerzitu zakladal jágerský biskup Kisdi a pri zrode trnavskej univerzity stál ostrihomský arcibiskup Peter Pázmány. Avšak aj ich činy boli inšpirované z centra Cirkvi, z Ríma, odkiaľ vyšli impulzy k založeniu najstarších univerzít, ako bola bolonská univerzita, založená roku 1148, oxfordská, založená roku 1178, parížska roku 1257, Karlova univerzita z roku 1348, krakovská z roku 1364 a viedenská z roku 1365.

Arcibiskup Peter Pázmány pociťoval ako nedostatok, že v Uhorsku — po epizodickej existencii bratislavskej univerzity — nejestvovalo žiadne vysoké učenie, akými sa pýšili spomenuté mestá a ríše. Audítorovi Roty, Korneliovi Montmannovi si posťažoval v liste: ''Je divné, že v takom bohatom a kvitnúcom kráľovstve, akým je Uhorsko, za toľké stáročia nebolo ani jedinej univerzity... Tento nedostatok pokladám za hlavný prameň toho, že kacírstva u nás tak rýchlo a mocne vzrástli, lebo nebolo veľa učených kňazov, lebo okrem gramatických základov nič viac neštudovali. Už oddávna som myslieval na založenie univerzity, ale vojny vždy prekazili jej uskutočnenie.''

Pázmánymu vyšlo v ústrety založenie rímskej Kongregácie "de propaganda Fide" — na šírenie viery, založenej pápežom Gregorom XV. roku 1622. Kongregácia rozoslala obežníky všetkým nunciom so žiadosťou o informácie o stave Cirkvi v jednotlivých krajinách. Na tomto základe vlastne mohla uskutočniť svoju činnosť. Viedenský nuncius požiadal ostrihomského arcibiskupa Pázmánya o informácie o náboženskej situácii v Uhorsku. Ten zo schôdze biskupov celého Uhorska v Šoproni poslal do Ríma rozsiahle memorandum, v ktorom sa po opísaní stavu Cirkvi v Uhorsku pripomína, že v celej krajine niet ani jednej akadémie okrem jezuitského kolégia v Trnave, chýba seminár, krajina trpí veľkým nedostatkom kňazov, tí, ktorí pôsobia, nie sú na výške a biskupi ich nemajú kým nahradiť. Jezuitov po celom kraji roztrúsených podľa memoranda pracovalo 30, pričom však v Uhorsku nesmeli vlastniť žiadne majetky. Memorandum v prvom bode navrhovalo zadovážiť základinu pre jezuitov v Trnave, aby mohli viesť kolégium a seminár a vyzdvihlo, že "niet takého národa, ktorý by tak rád dal vyučovať deti po latinsky ako Uhorsko".

Peter Pázmány si viackrát sťažoval cisárovi na nedostatok dôchodkov: "...vytvorený z vlasti i dôchodkov tu pri Vašom Veličenstve živorím". "Biedim vo Viedni ako vo vyhnanstve" písal Pavlovi V. No aj napriek tomu založil a vydržiaval niekoľko kolégií. Roku 1616 otvoril v Trnave kolégium, ktoré zveril jezuitom a toto už v prvom roku malo vyše 500 žiakov z celého Uhorska. O tri roky neskôr založil vo Viedni seminár pre výchovu kňazov celého Uhorska: seminár má pomenovanie Pázmáneum dodnes. Roku 1631 vydal zakladajúcu listinu trnavského svätoštefanského seminára na výchovu kňazov pre celú ostrihomskú diecézu. Bratislavský seminár sa mu už založiť nepodarilo, no pamätal naň vo svojom testamente. Roku 1624 založil v Trnave zemiansky konvikt pre chudobných zemianskych mladíkov. Vrcholom jeho úsilia bolo založenie univerzity. V tomto zakladateľskom diele sa riadil presvedčením, ktoré charakterizoval takto:

"Najčastejšou povinnosťou nášho pastierskeho úradu je, aby rumy katolíckej viery a ctihodnej učenosti, zavinené vojnou a náporom inovercov, nakoľko je nám len možné, s pomocou Božou uviedli sme do pôvodného lesku. Preto sa so všetkou usilovnosťou vynasnažujeme vyhľadávať cesty a spôsoby na znovuuvedenie dávnej viery a

vzdelanosti, a postavení uprostred vnútorných rozbrojov predsa to chceme vykonať podľa svojej sily s Božou pomocou.''

Roku 1635, keď sa zakladala trnavská univerzita, Pázmány vlastnoručne odovzdal predstavenému trnavského kolégia O. Jurajovi Dobronokimu 60 tisíc zlatých a cisársku zmenku na 40 tisíc zlatých, takže celková základina univerzity bola 100 tisíc zlatých. Spoločnosť mala z toho zakúpiť majetky, urýchliť stavbu kolégia a škôl a vydržiavať profesorov. Tisíc zlatých sa venovalo na udržovanie inštitúcie pre chudobných žiakov. Spoločnosť mala právo premiestniť univerzitu ''ak Boh oslobodí tu Uhorsko od tureckého jarma''. Spoločnosť bola povinná ešte roku 1635 otvoriť filozofický kurz, v ďalších troch rokoch otvoriť 3 filozofické ročníky s etikou a matematikou a s dvoma profesormi scholastickej filozofie a teológie. Univerzita mala mať vykladateľa Svätého písma, profesora kazuistiky, kontroverzie a hebrejčiny. Promócie k akademickým hodnostiam sa mali konať podľa zaužívaného zvyku.

Keď v júni 1635 jezuiti dostali od svojho generálneho predstaveného Mutia Vitelleschiho povolenie prevziať univerzitu, 13. novembra 1635 slávnostne otvorili univerzitu. Prítomní boli cirkevní a svetskí hodnostári Uhorska, zástupcovia viedenskej univerzity a jezuitskej rehole. Na druhý deň 14. novembra, vo veľkej sieni otvoril univerzitné vyučovanie profesor logiky, Slovák Martin Palkovič prednáškou o hodnote filozofie. Univerzita začínala skromne: morálku navštevovalo 10 študentov, logiku 54. Prvý rok univerzita mala len dve triedy a troch riadnych profesorov. No v nižších gymnaziálnych triedach jezuiti mali vyše 550 študentov. Roku 1637 počet študentov vzrástol na 772, metafyziku z nich študovalo 48, logiku 58 a bohoslovie 14, v gymnaziálnych triedach sa mnohí pripravovali na štúdiá na univerzite, medzi nimi aj nekatolíci a cudzinci.

Trnavská univerzita bola katolícka a jazykove latinská. Prednášky a správa univerzity sa konali v latinčine. Latinčina v tom čase bola úradnou a dorozumievacou rečou Uhorska. Historiografia zdôrazňuje, že rozlohou malé Slovensko v istých obdobiach malo dôležitú kultúrnu, náboženskú a politickú úlohu, ktorá presahovala jeho úzke hranice. Sama skutočnosť, že Slovensko bolo v 17. stor. strediskom uhorského štátu, malo pre kultúrny rozvoj slovenskej národnosti svoje kladné stránky. Tohto života sa väčšinou zúčastňovali práve Slováci, čo napomáhalo ich vlastnému kultúrnemu rozvoju. Trnava bola od

roku 1635 sídlom v tom čase jedinej uhorskej univerzity, na ktorej študovala väčšina poslucháčov zo Slovenska.

Chápané v širšom rámci vznik trnavskej univerzity súvisí s duchovným prúdením 17. storočia, keď podľa Štefana Krčméryho ''na dejišti európskom postavy veľkých reformátorov vystriedali sa postavami veľkých kňazov katolíckych. Do popredia dejov na Západe dostal sa Richelieu... i do popredia dejov podunajských dostal sa Pázmány a typu kazateľov evanjelických oponoval sa typ učeného jezuitu. — V tomto století odohrával sa z jednej stránky zápas severu protestantského s juhom katolíckym, z druhej strany zmerali sa znovu a znovu sily tureckého východu s krížom európskym. V prostriedku stoletia Nové Zámky boli koncentračným bodom (kráľovstva uhorského) a náporu tureckého, ktorý so zatajeným dychom sledovala celá Európa. Etnicky hrádzou proti Turkom bol zreteľne živel slovenský, západoslovenský a chorvátsky, ktoré sa etnicky v pásme značne širokom i pretkávali. Z presunovania týchto dvoch línií v století tomto eminentne náboženskom a bojovnom zároveň vychodí zvláštny a prudký rytmus doby.''

A práve v tomto prudkom rytme doby pôsobí trnavská univerzita a stáva sa centrom vzdelania v Uhorsku. Katalógy Spoločnosti Ježišovej vykazujú, že v Trnave pôsobili jezuiti troch národností: slovenskej, maďarskej a nemeckej. Na trnavskú univerzitu prichádzalo najviac študentov z jezuitských kolégií v Bratislave, Trenčíne a Trnave. Väčšina študentstva bola slovenského pôvodu. Podobne aj medzi profesormi boli mnohí Slováci. Prof. Varsík zdôraznil, že ''všetky katolícke národy Uhorska spolupracovali na katolíckej kultúre, ktorej ohniskom bola trnavská univerzita''.

Po smrti Pázmányho roku 1637 sa mecénom trnavských jezuitov stal palatín Mikuláš Esterházy. S jeho podporou sa postavil chrám sv. Jána Krstiteľa, vysvätený roku 1637 Pázmányho nástupcom na arcibiskupskom stolci Jánom Lippaym. Chrám sa stal súčasťou trnavskej univerzity — dnes je známy ako univerzitný dóm. Univerzita sa obohacovala zvnútra i zvonka. Patrila k nej z rektorskej právomoci právnická fakulta, založená roku 1665 a roku 1770 lekárska fakulta. Na právnickej fakulte sa spočiatku prednášalo rímske, cirkevné a uhorské právo, od roku 1770 aj prirodzené, štátne a medzinárodné právo. Po reforme roku 1769 sa na filozofickej fakulte venovala väčšia pozornosť prírodným vedám.

K univerzite patrilo divadlo, založené roku 1692 Pavlom Esterházym. Roku 1753 za rektora Kazyho, prvého historika trnavskej univerzity, bolo založené observatórium z iniciatívy astronóma P. Maximiliána Hella. Mikuláš Telegdi založil roku 1640 univerzitnú tlačiareň, ktorá okolo roku 1710 dosiahla vrchol a bola najvýznamnejšou tlačiarňou v celom Uhorsku s európskym významom. Iba v rokoch 1710 až 1773, za 63 rokov, vydala vyše 2000 diel. Univerzita mala vlastný orchester, ktorý hrával Bachove a Haydnove skladby, jej divadlo hralo aj v slovenčine s biblickou a historickou tematikou, dávalo aj Moliéra.

Trnavská univerzita vychovala viacero vynikajúcich historikov, ako boli Katona, Hevenesi, Kaprinay, Wagner a Kazy, editorov historických prameňov, no aj vedcov európskej povesti ako boli Dubovský, Liesganik, Hell a Šajnovič. Hell a Šajnovič vydávali časopis *Astronomicae ephemerides,* ktorý sa používal v celej Európe.

Hoci jezuiti vyučovali po latinsky, venovali sa aj slovenčine, lebo profesori boli zapojení aj do pastorácie v slovenských mestách a dedinách. Vo vydávaní slovenských kníh sa kryštalizovala reč katolíckych spisovateľov z obdobia trnavskej univerzity, čím sa pripravovala pôda pre myšlienku samostatného spisovného slovenského jazyka; Anton Bernolák a jeho družina v mnohom iba kodifikovali úzus svojich predchodcov z epochy trnavskej univerzity.

Keď roku 1773 bola zrušená Spoločnosť Ježišova, viacerí profesori odišli z Trnavy a nahradili ich noví, ktorí vyučovali do roku 1777, keď trnavskú univerzitu preniesli do Budína. Namiesto učencov a študentov prišli vojaci — univerzitné budovy sa zmenili na kasárne.

Ak si dnes pripomíname 350. výročie založenia vysokého učenia v Trnave, uvedomujeme si kultúrny zástoj, aký mala po poldruhastoročia Trnava v kultúrnych dejinách strednej Európy, no aj kultúrnu pôsobnosť katolíckej Cirkvi a Spoločnosti Ježišovej. Bolo to dielo kresťanskej kultúry, kresťanskej civilizácie, robené s nadšením a láskou, a preto zanechalo hlbokú stopu v kultúrnych dejinách Slovenska.

Ing. arch. Ľubomír Brezina

TRI KAPITOLY

Pokúsme sa aspoň na chvíľu zabudnúť na vlastné problémy v nervóznom behu súčasných udalostí, a tak v kľude nahliadnime do bohatej európskej kultúrnej histórie. Konkrétne, do obdobia okolo roku 500 po Kr. V tomto čase začína svojbytné **kresťanské umenie** už pomaly zacláňať dovtedy veľké umenie rímskeho impéria. Dokonca, hlavným mestom a strediskom hospodárskeho i kultúrneho života novej Byzantskej ríše sa po Ríme stal Konštantinopol. O tri storočia neskôr, keď vďaka pozoruhodne prezieravým diplomatickým krokom sa situácia vo vtedajšej Európe ustálila, nastávala doba duchovného a kultúrneho rozkvetu celého kontinentu. V polovici 9. storočia moc a sláva Byzantskej ríše už pomaly doznievala, ale kresťanské myšlienky prevládli v Európe definitívne a kresťanská kultúra sa šírila na všetky svetové strany.

Pozoruhodnou udalosťou európskych dejín bolo prenesenie byzantského duchovného dedičstva k podunajským Slovanom. Pre nás pozoruhodnou aj napriek tomu, že všetky diplomatické okolnosti pozvania a dôvody príchodu sv. Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu, ale hlavne širšie vplyvy ich priameho pôsobenia nie sú doposiaľ v plnom rozsahu zhodnotené. S odstupom času sa však stáva čoraz jasnejším, že sv. Cyril a Metod predstihli svoju dobu vzácnym spojením osobného príkladu, skromnosti, obetavosti a neobyčajnej úrovne vzdelanosti. Ich prostredníctvom Slovania s vďakou prijali princípy kresťanskej kultúry z Byzancie, lebo zodpovedali slovanskej povahe, temperamentu i vkusu, ale zároveň vytvárali aj predpoklad istého druhu nezávislosti v ďalšom konaní. Keby to tak nebolo, pravdepodobne by sa v strednej Európe tak geograficky vzdialená kultúra nebola nikdy ujala. Naviac Slovania žijúci okolo Dunaja mali neskôr dosť možností kultúrneho obohacovania sa podľa vlastných predstáv, a to priberaním iných vplyvov, ktoré považovali za primerané prostrediu či spôsobu života.

Priamym sprostredkovateľom kultúrnych stykov s okolitým svetom bola od začiatku do konca kresťanská cirkev. Práve preto chceme pripomenúť niekoľkými príkladmi rozhodujúce momenty vo vzájomných vzťahoch medzi náboženstvom, umením a kultúrou

vôbec. V dnešnom rozdvojenom svete to môže byť prinajmenšom zaujímavá téma k zamysleniu, ale rovnako sa mnohým môže zdať, že to všetko už akosi nepatrí k životu moderného človeka.

1. Hĺbka základov slovenskej kultúry

O skromných začiatkoch slovanskej existencie v strednej Európe môžeme hovoriť počnúc 5. storočím, keď počas tzv. sťahovania národov Slovania osídlili krajinu nad stredným Dunajom. Bez ohľadu na nedostatok priamych dôkazov môžeme však predpokladať, že prostí, pokojamilovní a pracovití ľudia si tu oddávna stavali svoje obydlia, a že ich v rámci daných možností aj zariaďovali a vyzdobovali. Žiaľbohu, najstaršie pamiatky tejto činnosti sa nezachovali. Zničili ich buď časté požiare, nemilosrdné vpády či iné varianty vojnových udalostí, alebo iba celkom prirodzene podľahli dlhému času. Ale aj tak nemožno pochybovať o tom, že išlo o jednoduchú kultúru, ktorá až po stáročiach trpezlivej práce začala nadobúdať osobitné črty. Za asistencie ďalšieho vývoja v Európe, a tým aj nevyhnutných vplyvov z rôznych strán, sa typické znaky slovenskej architektúry, umenia a kultúry vykryštalizovali až oveľa neskôr. Prvé kroky k vlastnej kultúre určite neboli ľahké, avšak nechýbalo im potrebné pozadie vytvorené rozumnou diplomaciou. Jasnejšie svetlo do histórie našich predkov prinieslo kresťanstvo, venujme teda jeho počiatkom niekoľko informácií.

Z historických faktov vyplýva, že niektorí vojaci rímskych légií boli vlastne prvými kresťanmi, ktorí vstúpili na pôdu terajšieho Slovenska (0-400 po Kr.). Vtedajších obyvateľov dunajskej kotliny — Markomanov, Kvádov, Longobardov atď. — však ich prostredníctvom ovplyvnili kresťanské idey iba sporadicky. V každom prípade, doba pre šírenie kresťanstva v týchto krajoch ešte nedozrela.

Prvé styky pohanských Slovienov s kresťanstvom ich južných susedov v Panónii sa zatiaľ nepodarilo hodnoverne dokázať. Nie je ale vylúčené, že ojedinelo existovali už v 6. storočí. Na hlbšie duchovné vzťahy nebol ešte stále vhodný čas, keďže v roku 567 vtrhli do priestorov okolo Dunaja avarské kočovné kmene a na dve storočia ovládli tamojšie obyvateľstvo. Istou výnimkou bolo iba krátke obdobie čiastočnej samostatnosti za Samovej vlády (623-658). Pravdepodobne už v druhej polovici 7. storočia, ale celkom isto v 8.

storočí začali na slovenskom území pôsobiť prví kresťanskí misionári. Boli to obetaví írski a škótski mnísi. Keď potom v roku 796 franský panovník Karol Veľký definitívne vymietol Avarov z javiska európskych dejín,vytvoril tým aj celkom nové podmienky pre šírenie kresťanstva v krajine okolo Dunaja. V roku 798 požiadal salzburského arcibiskupa Arna, aby vyslal misie k podunajským Slovanom. Írskych a škótskych misionárov vystriedali teda nemeckí kňazi a mnísi benediktínskeho rádu.

Na pozadí vhodnej politickej situácie v Európe došlo v prvej tretine 9. storočia k zavŕšeniu slovanských snáh po samostatnosti. Vedľa seba sídliace príbuzné kmene Slovienov a Moravanov si vytvorili vlastné spoločenstvá; prvým panovníkom nitrianskeho kniežatstva sa stal Pribina, kým v moravskom vládol Mojmír I. Pravda, o susedské spory nebolo nikdy núdze, a tak sa nakoniec Mojmír zmocnil vedľajšieho územia a zlúčil obidva celky do Moravského kniežatstva. Pribina musel v roku 836 opustiť Nitru a uchýliť sa na juh Panónie. O desať rokov neskôr bavorský panovník Ľudovít Nemec vojenským zásahom zbavil zasa trónu Mojmíra, dosadiac naň jeho synovca Rastislava (846-869). Rastislav sa síce navonok prispôsobil nemeckej nadvláde, ale úsilie po nezávislosti neustále zostávalo súčasťou jeho panovníckych plánov. V daných pomeroch dosiahol múdrou diplomáciou nejeden úspech. Kráľ Svätopluk potom v rokoch 870-894 državu podstatne rozšíril o ďalšie slovanské územia na Veľkomoravskú ríšu. Po jeho smrti už nebolo na slovenskom tróne výraznej osobnosti, a preto v dokumentoch z roku 907 o bitke pri Bratislave medzi Bavormi a Uhrami sa Veľká Morava už ani nespomína.

Po strohom faktografickom výpočte vcelku známych faktov nemôžeme obísť ani mimoriadne významné momenty dávnej slovenskej histórie. Jedným z nich je posolstvo kniežaťa Rastislava byzantskému cisárovi Michalovi III. z roku 862. Píšu sa v ňom okrem iného aj tieto slová: "Prišli k nám učitelia mnohí, kresťania z Vlách i z Grécka i z Nemiec."[1] Okrem tejto priamej informácie, nie sú známe konkrétne dôkazy o pôsobení talianskych a gréckych misionárov pred uvedeným letopočtom. Kresťanské učenie sa šírilo k

1. Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda (Turčiansky Sv. Martin,1950, str. 61). Citát v preklade dr. Jána Stanislava.

Slovanom pozvoľna, a tak spočiatku pravdepodobne išlo o nenápadnú, celkom prirodzenú duchovnú činnosť bez nárokov na zanechanie spoľahlivých dôkazov. Možno, že práve z týchto dôvodov sa názory slovenských historikov o národnosti misionárov z východnej Európy rôznia. Západné vplyvy a nemecké účinkovanie boli však obzvlášť silné, a tak aj dôkazy sú poväčšinou priame. Okolo roku 830 salzburský arcibiskup Adalrám vysvätil kniežaťu Pribinovi kostol v Nitre. Listina vydaná neskôr v Salzburgu (r. 871) neuvádza ale dátum vysvätenia a ani presné miesto kostola nie je podnes definitívne dokázané. Avšak nemožno poprieť fakt, že Pribinov kostol existoval. Naviac, na dnešnom území Moravy objavili archeológovia 16 kostolov a iných stavieb z predveľkomoravských čias. Najstarší z nich sa nachádza v Modrej pri Velehrade a prof. J. Cibulka ho po podrobnom výskume datoval do roku 800. Mali by to teda byť zvyšky jedného z prvých kresťanských kostolov na tomto slovanskom území.

Historickou udalosťou celoeurópskeho významu bolo účinkovanie vierozvestov sv. Cyrila a Metoda na Veľkej Morave. Predchádzali mu však dva prezieravé diplomatické kroky kráľa Rastislava. V roku 861 požiadal o misionárov najprv u pápeža Mikuláša I. Pápež ale nebol v najlepšej zhode s panovníkom Ľudovítom Nemcom, a tak z taktických dôvodov žiadosti nevyhovel. Byzantský cisár Michal III. bol o rok neskôr k Rastislavovým vyslancom zhovievavejší, a dokonca vysoko ocenil hlboký zmysel myšlienok vyjadrených v posolstve. Vycítil z nich, že Rastislav hodlá dať kresťanstvu správne dimenzie zodpovedajúce slovanskému naturelu, že už je vhodný čas k šíreniu duchovnej kultúry v krajoch nad Dunajom, kde sú dobré vyhliadky pre jej široké uplatnenie i v budúcnosti. Svedčia o tom aj nasledujúce slová z posolstva: ''Keďže ľud náš od pohanstva sa odtrhol a kresťanského zákona sa drží, učiteľa nemáme takého, ktorý by nám v našom jazyku pravú vieru kresťanskú vysvetlil, aby aj iné strany, to vidiac, pripodobnili sa nám.''[2] A tak sa cisár Michal III. vďaka úprimnej žiadosti v historicky priaznivej chvíli roku 863 rozhodol, že nepošle k Slovanom jedného učiteľa, ale pre istotu radšej dvoch vzdelaných bratov ovládajúcich starosloviensky jazyk.

Vyše dvadsaťročné obdobie misijnej činnosti sv. Cyrila a Metoda

---

2. Detto ako 1, (str. 44). Citát v preklade dr. Jána Stanislava.

medzi Slovanmi stalo sa tak bez pochýb najjasnejším časom dávnych dejín našich predkov. Nielenže im ustanovili abecedu, založili prvé školy, preložili liturgické texty, Sväté písmo i základné predpisy cirkevného práva, ale zaviedli starosloviensky jazyk do bohoslužieb a neúnavne organizovali samostatnú cirkevnú provinciu. Definitívne teda zasiali semeno kresťanstva, duchovnej kultúry a ľudskej vzdelanosti na územie strednej Európy, kde našli pozorných poslucháčov, verných žiakov i múdrych pokračovateľov. Sv.Cyril a Metod splnili svoje životné poslanie tak veľkoryso, poctivo a dôsledne, že na jeho základoch postupne vyrástla kultúra všetkých slovanských národov. Ich zásluhou odčinil pápež Hadrián II. aj nedôslednosť svojho predchodcu, keď v roku 868 potvrdil starosloviensku reč v bohoslužbách rímskeho obradu (tzv. glagolská omša). Staroslovienčina sa tak stala po hebrejčine, gréčtine a latinčine štvrtým oficiálnym liturgickým jazykom. Sv. Cyril zomrel nasledujúceho roku v Ríme, a po Metodovej smrti v roku 885 na území Veľkej Moravy cirkevná správa prešla opäť do nemeckých rúk. Okolo roku 905 Veľkomoravská ríša zanikla a v ďalších storočiach bolo slovenské územie súčasťou uhorského kráľovstva. To však je už iná kapitola dejín. Tak či onak, šíriteľmi duchovných hodnôt medzi prostým slovenským ľudom boli aj naďalej neúnavní príslušníci mníšskych rádov, a kresťanská cirkev sa stala vlastne jedinou šíriteľkou kultúry a umenia v strednej Európe.

Slovensko v minulosti — zväčša pod cudzou politickou nadvládou — nemalo najpriaznivejšie podmienky pre samostatný kultúrny vývoj. Preto sa pomerne dlho nemohli presadiť charakteristické národné znaky ani v architektúre a výtvarno-umeleckej tvorbe. Avšak, vnútorné vzťahy medzi kresťanskými myšlienkami a kultúrnymi tradíciami sa po určitom čase predsa len prejavili pozitívne. Skromní a pracovití ľudia si trpezlivo dotvárali vlastné životné prostredie, a to podľa schopností svojho umu, šikovnosti rúk a prírodou poskytovaného materiálu. Naviac, tí nadanejší postupne vytvárali typické tvaroslovie jednoduchej a účelnej architektúry a neskôr aj charakteristické znaky výtvarného prejavu. Tento dlhodobý tvorivý proces však neprebiehal izolovane, ale vždy vychádzal z hlavných umeleckých prúdov jednotlivých slohových období kresťanskej kultúrnej epochy v Európe. Boli to životne dôležité inšpirácie, a to nielen v jednotlivých fázach kresťanského stredoveku či novoveku, ale predovšetkým v ich jedinečnej kontinuite. Z týchto

duchovných a umeleckých inšpirácií sa zrodila slovenská kultúra v tom najkrajšom slova zmysle. V konečnom dôsledku takmer všetky vzácne pamiatky architektúry a umenia na Slovensku sú priamo či nepriamo spojené s nábožensko-kultúrnymi dejinami. Ich duchovné a umelecké bohatstvo je nepopierateľné, a napriek mnohým neprajným okolnostiam ovplyvnilo aj vývin moderného slovenského umenia.

a

b

a) Habovka pri Dolnom Kubíne. Ľudový drevený dom.
b) Bodružal pri Bardejove. Drevený kostolík sv. Michala z r. 1658.

2. Národný prvok v architektúre a umení

Dejiny umenia akosi nezaslúžene znižujú ľudovú tvorbu na nevýznamnú činnosť, i keď ide o tvorivý proces hľadania možností a hraníc, ktorý vedie k praktickému pochopeniu architektúry a umenia vôbec. Každý národ si totiž oddávna udržuje vonkajšie formálne znaky svojho národného prejavu, a jednou časťou z nich je aj ľudový výtvarný prejav. Prirodzene, táto "ľudovosť" nehrá prvoradú úlohu, ale faktom zostáva, že nielen existuje, ale že vytvorila aj isté hodnoty. Pravda, ľudová architektúra a umenie má svoju hornú hranicu možností, ktorá ich delí od profesionálnej architektúry a umenia vyššej koncepcie, zložitejších spoločenských vzťahov či širších teoretických a praktických možností. Dejiny architektúry a umenia sú založené na hmatateľných faktoch, na tvorbe

známych autorov, na archívnych dokladoch, a ľudové umenie je v tomto zmysle viac-menej anonymnou tvorbou.

Pre absenciu hmotných dôkazov a mnohé iné objektívne príčiny je prakticky nemožné sledovať slovenské ľudové výtvarné umenie v ucelenom historickom obraze. Pomerne veľa nejasností existuje aj v nie príliš vzdialených obdobiach, a tak zaiste nemožno považovať za prekvapujúci ani fakt, že čím hlbšie chceme nahliadnuť do minulosti, tým sa objavuje čoraz viac tmavých miest. Nakoniec stopy miznú úplne. Avšak v kultúrnych dejinách hrajú neobyčajne dôležitú úlohu vnútorné princípy profesionálnej umeleckej tvorby, ktoré nám v tomto prípade pomôžu objasniť nielen národný charakter slovenskej kultúry, výtvarného umenia a architektúry, ale aj plynúcim časom zahalené pramene slovenského ľudového výtvarného umenia.

Pri hľadaní konkrétnych stôp typicky slovenského výtvarného prejavu sa nemôžeme nepozastaviť pri zachovaných stavebných pamiatkach zo 16. storočia v období, ktoré poznáme pod názvom **východoslovenská renesancia.** Predovšetkým preto, že tento sloh sa prejavil výrazným lokálnym podfarbením vyplývajúcim z charakteru prostredia, naturelu tvorcov a vhodnej príležitosti, ktorú poskytla doba. Hľadanie zložitých súvislostí a spätné dokazovanie predpokladaných vzťahov je síce možné, ale v našom prípade nie najpodstatnejšie. Preto sa sústredíme iba na niekoľko poznámok, ktoré môžu pomôcť k objasneniu otázky prečo, ako a kedy došlo k vytvoreniu podmienok a rozhodujúcim momentom v dlhodobom vývoji typicky slovenského umenia a kultúry.

Na pozadí vrcholiaceho procesu uvedomenia si národnej svojbytnosti môžeme celkom zreteľne sledovať "vykopanie koreňov" slovenského spisovného jazyka. Ľudovít Štúr si zvolil za jeho základ stredoslovenské nárečie zdôvodňujúc, že je najčistejšie, najvernejšie a najmenej postihnuté vonkajšími vplyvmi, pretože "...bolo najlepšie ukrytô v hĺbke Tatier."[3] Úprimne myslené slová vyjadrili v básnickej skratke podstatu národného cítenia a v polovici 19. storočia dopomohli k definitívnemu vyriešeniu domácich lingvistických problémov. Pravda, za výdatnej asistencie národno-vlasteneckého hnutia, ktoré v tých časoch ovládlo väčšinu európskych krajín. V akých hlbinách sú však ukryté korene rýdzo slovenského výtvar-

3. Ľudovít Štúr: Náuka reči slovenskej, 1846, (str. IX).

ného prejavu? V ktorom období kresťanskej kultúrnej epochy? Priama odpoveď by len čiastočne poodhalila pravý zmysel umenia a kultúry a nevystihla by ani zaujímavé historické okolnosti, ktoré ovplyvňovali tvorivé ambície človeka. Hlavné prúdy európskeho kultúrneho vývoja totiž oddávna nachádzali na slovenskom území nielen úrodnú pôdu, ale aj citlivých hospodárov. Trpezlivo prijímali všetko pozitívne, neustále však hľadajúc vhodné inšpirácie pre vlastnú tvorbu so špecifickým výtvarným výrazom. Pritom nie je žiadnym prekvapením, že obdobie dôsledného prípravného procesu zabralo vyše pol tisícročia.

Podnet neobyčajne silnej myšlienkovej intenzity prišiel z Talianska. Tam sa totiž v 14. storočí začala presadzovať renesancia, a postupom času prenikli jej humanistické idey do ostatných európskych teritórií s oveľa väčšou silou, než sa v tých časoch mohlo predpokladať. Na slovenskom území sa renesancia udomácnila až oveľa neskôr, a to za výdatnej asistencie náboženskej reformácie. V tomto období sa prvý raz výrazne prejavila aj snaha o uznanie slovenskej národnosti, ktorá nebola len momentálnym citovým vzplanutím. Podiel istej kultúrno-geografickej individuality tohto územia sa vliekol dejinami už od čias Veľkej Moravy, a nebol to zanedbateľný podiel, keďže istá svojráznosť sa zrodila zo stretnutia a splynutia dvoch mohutných svetových kultúr — byzantskej a rímskej. Naviac, svoju úlohu hral aj priamy vplyv germánskej kultúry vypĺňujúci každú možnú medzeru medzi nimi. Okrem toho obavy z dlhodobej prítomnosti Turkov chtiac-nechtiac poznačili zmýšľanie obyvateľstva istými orientálnymi prvkami. A 16. storočie na Slovensku bolo časovým medzníkom, akousi križovatkou priameho stretnutia všetkých štyroch vplyvov. Vyše päťstoročná pozícia rímsko-katolíckej cirkvi zdala sa tu mimoriadne stabilná a rovnako všetko ostatné, čo s ňou duchovne a umelecky súviselo. Nečakane pozitívne sa však začali ujímať nemecké reformačné myšlienky, pretože boli určitým uvoľnením a možno — pre mnohých — aj príležitosťou k realizácii dlho utajovaných osobných predstáv. Z takto napätej situácie už nebolo možné uniknúť bez priamej konfrontácie, ktorá by rozhodla o tom, ako ďalej. V ľudskej histórii sa podobná rovnica zopakovala už viackrát a obyčajne sa ju podarilo vyriešiť iba násilím. Ako sa ukázalo neskôr, dôsledky bitky pri Moháči v roku 1526 priniesli vážne zmeny

v politickom, hospodárskom a následne aj v kultúrno-umeleckom vývoji Slovenska.

Gotika — ako jeden z najvyspelejších stavebných slohov vôbec — predsa len po dlhých storočiach vyčerpala svoje možnosti. Bolo evidentné, že pokračovať v tomto duchu sa už nedá, že k životu potrebný pohyb akosi ustal. Napriek tomu prechod do renesancie trval na Slovensku dlho a presadzoval sa ťažko, akoby s obavami, že stredoveké slohy nemôže nikto prekonať. V skutočnosti ich renesancia formove ani neprekonala, avšak dokázala obnoviť iné hodnoty. Aj keď sa oživené antické predstavy o živote človeka šírili pomaly, ich postup bol neodvratný.

Renesanciu v Taliansku spájalo s antikou predovšetkým duchovné príbuzenstvo, nikdy priamo nekopírovala svoj vzor. V konečnom dôsledku však mala séria prevratných udalostí 15. až 17. storočia ďalekosiahly význam. Renesančný humanizmus, vedecké objavy, technické vynálezy, náboženská reformácia, spoločenská emancipácia, veľké objaviteľské cesty a pod. priamo súviseli s nebývalým rozletom intelektuálneho myslenia. Rovnako dozrel čas, aby sa človek pozrel novým pohľadom nielen na seba, ale aj na Zem a do vesmíru, a všade nachádzal až prekvapivo dokonalý poriadok. Často však bolo obzvlášť neľahké zdôvodniť nové vedecké teórie či dokázať pravdivosť objektívnych pozorovaní. Ale aj tak sa tendencie duchovnej nezávislosti postupne presadzovali, hoci boli v ostrom kontraste s transcendentným stredovekým ponímaním sveta. Človek si uvedomoval svoje možnosti a z toho plynúci individualizmus mu otvoril cestu aj k ďalšej umeleckej činnosti. Obdobie stredoveku sa v Európe stávalo minulosťou a novovek prítomnosťou.

Taliansko importovalo renesanciu všade, kde o ňu so záujmom žiadali a usilovne vysielalo svojich umelcov i remeselníkov do sveta. Samozrejme aj na Slovensko, kde títo novousadení, nie však prvotriedni umelci stavali v renesančnom štýle podľa potrieb miestnych šľachticov a zemanov. Zdá sa, že práve teraz sa môžeme vrátiť k termínu ''východoslovenská renesancia''. Pojem síce lokalizuje tento štýl na územie Spiša a Šariša, ale iba preto, že sa tam vďaka ich geografickej polohe zachoval v pomerne celistvom súbore stavieb.[4]

---

4. Z typických renesančných architektúr na Spiši a Šariši (resp. ich renesančných prestavieb) hodno uviesť aspoň tieto: Zvonice — v Strážkach, Kežmarku,

Čím si však východoslovenská renesancia zasluhuje toľkej pozornosti? Čo je na nej zvláštne, či dokonca charakteristické? Pravdaže, nie sú to jej talianske kompozičné princípy, ale svojrázne prevedenie detailov štítkovej atiky s rustikálnym ornamentom sgrafitovej výzdoby. Za pozoruhodnú maličkosť zvláštneho významu treba označiť fakt, že mnohé ozdobné prvky sú poznačené jemným nádychom orientalizmu. Vymyká sa to antickému duchu talianskej renesancie, a preto je viac ako pravdepodobné, že ide o ornamentiku slovenského pôvodu. Podľa princípov umeleckej tvorby je totiž nemysliteľné, aby talianski stavitelia a remeselníci — priami odchovanci talianskej renesančnej školy — práve takto dokázali zmeniť svoj štýl. Keďže neexistujú podobné dôkazy staršieho dáta, môžeme konštatovať, že počiatky individuálneho stavebno-umeleckého prejavu na Slovensku spadajú do prvej štvrtiny 16. storočia.

Náznaky postupnej individualizácie výtvarného prejavu sa objavujú aj u dvoch najvýraznejších predstaviteľov vrcholného štádia neskorogotického slohu na území východného Slovenska — Majstra Štefana z Košíc (1430?-1498)[5] a Majstra Jána z Prešova (1460?-

---

Podolínci a Spišskej Sobote. Kostoly — v Svinii, Spišskom Hrhove a Červenici. Kaštiele — vo Fričovciach, Markušovciach a Strážkach. Meštianske domy na námestiach — v Prešove,napr. Rákosciho dom, v Levoči, napr.Thurzov dom. Z ostatných oblastí Slovenska sú to napríkad: Thurzov dom v Banskej Bystrici, kaštiel v Moravanoch a svadobný palác thurzovského kaštiela v Bytči.

5. Ťažisko práce *Majstra Štefana z Košíc* spadá do obdobia rokov 1460-1498 a jeho tvorivú potenciu možno sledovať na niekoľkých neskorogotických stavbách. V r. 1464-65 sa podujíma na opravu klenby presbytéria farského kostola sv. Egídia v Bardejove, kde vyhotovil aj kamenné pastórium. V rokoch 1464-87 sa pod jeho vedením ukončovala výstavba dómu sv. Alžbety v Košiciach. Pripisuje sa mu zaklenutie priestorov hlavných lodí a ďalšie práce na tejto stavbe, ako napríklad adoračná kaplnka sv. Kríža, kaplnka Mettercie,kaplnka sv. Jozefa, oratórium nad predsieňou pri južnom múre dómu a pravdepodobne dostaval aj južnú vežu. Jeho dielom je aj 14 metrov vysoké kamenné pastórium. V roku 1477 začína práce na zaklenutí augustiniánskeho kláštora v Bardejove a o niečo neskôr vyhotovil pastofórium pre farský kostol v Gelnici. V r. 1487 však opúšťa Košice definitívne, keď ho kráľ Matej Karvín povoláva do Budína, kde pracuje na stavbe kláštora paulínov. Majster Štefan svojím celoživotným dielom výrazne prispel k formovaniu neskorogotickej architektúry druhej polovice 15. storočia. Udržiaval neustále kontakty s neskorogotickými centrami a poznatky tvorivo zúžitkoval vo vlastnej staviteľskej i kamenárskej tvorbe.

1523).[6] Podrobné štúdium ich tvorby, vychádzajúcej prevažne z bavorskej gotickej školy, je v posledných rokoch predmetom vážneho

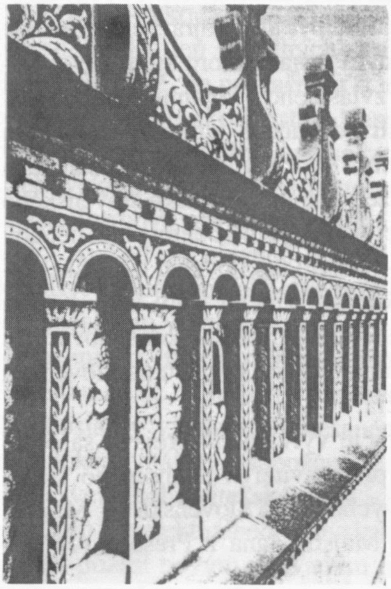

c

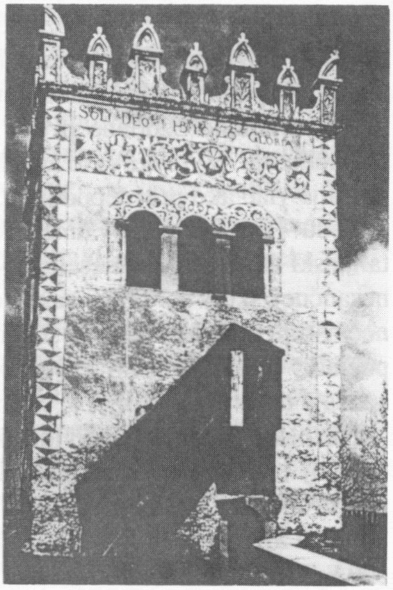

d

c) Prešov. Rákocziho dom na námestí. Detail atiky so sgrafitom z konca 16. storočia.
d) Strážky pri Kežmarku. Zvonica, renesančne obnovená r. 1629.

---

6. *Majster Ján z Prešova* tvoril v rozpätí rokov 1480-1523 a svojím kompaktným dielom zavŕšil bohaté tradície východoslovenského kamenárstva. Je autorom neskorogotickej prestavby chrámu sv. Mikuláša v Prešove, na ktorej pracoval v rokoch 1502-15. Dal jednotiacu koncepciu predtým nesúrodému celku, keď harmonicky zaklenul tri hlavné lode, južnú predsieň, bočnú svätyňu, bočný chór a previedol kamenárske práce na oknách. Pritom výtvarne využil pôsobivosť hladkých stien a veľkými oknami rovnomerne presvetlil celý priestor chrámu. V rokoch 1508-09 viedol stavebné práce na radnici v Bardejove, kde vytvoril obvodovú rímsu, štíty, klenbu arkiera a zábradlie vnútorného schodišťa. V rokoch 1513-19 previedol zaklenutie a iné úpravy vo farských kostoloch v Ražňanoch, Lipanoch a Sabinove. Empora sabinovského kostola z r. 1523 je jeho posledným datovaným dielom. Nemožno však vylúčiť ani jeho účasť na prestavbe biskupského kostola v Rožňave (1514-16) a na realizácii najstaršej časti radnice v Levoči koncom 15. storočia. Dielo Majstra Jána v oblasti architektúry je najvýraznejším prínosom k problematike umenia neskorej gotiky na Slovensku. Jeho výrazná tvorba našla mnohých nasledovníkov a založila vlastnú tradíciu domáceho staviteľstva.

záujmu európskych umeleckých historikov. Zásluhou rozsiahleho a osobitého diela týchto zručných kamenárskych majstrov a staviteľov dostala sa do popredia otázka konkrétneho prínosu strednej Európy k vývinu umenia hlavných európskych oblastí. V kontexte s umeleckým vývojom v Európe je mimoriadne dôležité zdôrazniť tvorivú účasť kultúrnych regiónov v slohotvornom procese, pretože doteraz sa ich príspevok nepovažoval za priveľmi dôležitý, a tým menej za umelecky hodnotný.

O prebúdzajúcich sa národných prvkoch v slovenskej architektúre a výtvarnom umení svedčia mnohé historické udalosti, a rovnako aj niekoľko výrazných príkladov spájajúcich sa s renesančným obdobím. Od tohto času môžeme na Slovensku oveľa častejšie sledovať nielen bohatšiu škálu výtvarného prejavu, ale hlavne snahu o zúročenie národných tradícií na poli umeleckom. Neskôr, keď renesančné myšlienky prenikli hlbšie do povedomia ľudu, dali podnet k vývinu a širšiemu uplatneniu ľudového umenia s typicky slovenským koloritom.

3. Ľudová architektúra a umenie kedysi a dnes

Ak v tejto kapitole budeme hovoriť o ľudových prvkoch len v architektúre a výtvarnom umení, neznamená to, že sa zámerne vyhýbame ostatným oblastiam slovenského národopisu. Robíme tak iba preto, že rozsiahlu problematiku pestrej palety slovenskej ľudovej kultúry nemožno vtesnať do niekoľkých strán textu. Prirodzene, táto úvaha nebude ani samoúčelnou sondou do dejín ľudovej architektúry a umenia, ani stručným prehľadom súčasného ľudového rezbárstva, a už vôbec nie článkom ospevujúcim falošnú veľkoleposť tanečných vystúpení krojových skupín s valaškami v sprievode symfonického orchestra. Práve naopak, pokúsime sa v nej o vystihnutie pravého zmyslu ľudového umenia, pretože pôvodná rýdzo slovenská ľudová tvorba vychádzajúca z národno-historickej podstaty a tvoriaca sa v prúde európskeho kultúrneho vývoja, sa čistotou obsahu a formy zaraďuje medzi najúprimnejšie výpovede slovenského naturelu vôbec. Popri svojej účelnosti je slovenské ľudové umenie aj výnimočne krásne a vždy skromne slúžilo duchovnej poteche svojich tvorcov, užívateľov a obdivovateľov.

Z uvedených dôvodov nám pôjde o viac-menej nestranný výtvarný pohľad na to, čo sa zachovalo, a čo je zaujímavé a poučné až do dnešných čias. Budeme si však všímať hlavne tú časť ľudového výtvarného prejavu, ktorá sa viaže k nábožensko-kultúrnym tradíciám, ale nevynecháme ani rovnako dôležitú sféru ľudovej tvorby, ktorá vyrástla z funkčných potrieb podľa charakteru prostredia.

Prírodné podmienky a geografické členenie Slovenska sú v podstate dvojakého druhu: mierne pásmo úrodnej južnej nížiny, ako oblasť staršieho slovanského osídlenia, a drsnejšia hornatá severná časť zaľudnená neskoršie. Medzi nimi sa tiahne tretí, akýsi neutrálny pás zmiešaných vplyvov s bohatou činnosťou banských miest a prisťahovaného, väčšinou nemeckého obyvateľstva. Pokiaľ ide o základný stavebný materiál, v prvom pásme prevládala hlina a tehla, v druhom drevo, a v treťom ich vzájomná kombinácia.

Zo zachovaných pamiatok ľudového umenia je zrejmé, že slovenský ľud si z darov prírody a z prirodzených schopností svojho umu vybudoval nielen obydlia, ale že si postupne vytváral osobitné architektonické tvaroslovie a najjednoduchšími prostriedkami dosahoval často silný umelecký účinok. Tvorca ľudového "slohu" pristupoval s úctou k prírodnému materiálu, ktorý opracovával iba ručnými nástrojmi, a pri kombinácii citu s prostou ľudovou múdrosťou sa mu nakoniec podarilo dosiahnuť harmonický výsledok. Pritom zohralo dôležitú úlohu akési vnútorné uvoľnenie ľudového tvorcu, čiže nenásilné odpútanie sa od bežných denných starostí a iných vonkajších vplyvov. Radosť z tvorby však musela byť celkom spontánna, pretože inak by nebolo došlo k spomínanej individualizácii ľudového výtvarného prejavu. Keď teda k vnútornej radosti z práce prirátame myšlienkovú nezávislosť, dôverné poznanie prírodného materiálu, prenášanie tradícií z pokolenia na pokolenie a remeselnú zručnosť, potom to všetko dohromady prispelo k vykryštalizovaniu štýlove čistých a emotívne silno pôsobiacich diel, ktoré dodnes s úctou obdivujeme dávajúc im punc inšpiračného zdroja pre modernú slovenskú architektúru a výtvarné umenie.

V tomto zmysle sú okrem viacerých typov ľudových domov nádherným príkladom predovšetkým slovenské drevené kostolíky zo 16. až 19. storočia, ďalej polychrómované drevené ľudové plastiky sakrálneho charakteru, drevené a kamenné kríže či náhrobníky na niektorých dedinských cintorínoch alebo staršie nástenné maľby

v niekoľkých vidieckych kostoloch. Poväčšine ide o diela neznámych ľudových tvorcov, ktoré sú priamo tematicky spojené s európskou kresťanskou kultúrou. Duchovné bohatstvo i výtvarné hodnoty ľudovej tvorby, jej úprimnosť a čistota, ovplyvnili nakoniec aj vývin slovenského umenia a architektúry v 20. storočí. Vychádzal z nej už na jeho začiatku nielen architekt Dušan Jurkovič, ale o niečo neskôr ju zúročili zakladatelia moderného slovenského výtvarného umenia — Martin Benka, Miloš A. Bazovský, Mikuláš Galanda, Ľudovít Fulla, Koloman Sokol a po nich aj ďalší.

Slovenské ľudové umenie nikdy nevytváralo monumentálne diela, skôr sa sústreďovalo na výpoveď v oveľa skromnejšej forme, ktorá rozprávala o jednoduchom a tichom živote v dňoch pracovných i sviatočných. Spôsob bývania — jeho forma i vnútorný obsah — vychádzal z každodenných potrieb, miestnych obyčajov a prostredia. Patrilo k dobrým zvykom nepovyšovať sa svojím obydlým nad iných, a tak v jednotlivých oblastiach Slovenska postupne vznikli klasicky štylizované typy ľudových domov a jednotný sloh celých dedín. V metaforickom prenesení by sme tento druh tvorby mohli nazvať "dialektom výtvarného prejavu ľudu".[7] Sviatočný spoločenský život — ak ho tak smieme označiť súčasnou terminológiou — sa odohral v kostole. A tu po storočia platili všeobecne uznávané kresťanské tradície. Z ich princípov sa odvinul trocha iný druh ľudovej výtvarnej tvorby. Nebudeme snáď ďaleko od pravdy, ak ho nazveme "spisovným jazykom výtvarného prejavu ľudu". Obidve formy výtvarného vyjadrovania sa ľudu mali svoje zákonitosti, zvláštnosti a výnimky.

Niekoľkými príkadmi chceme poukázať na citlivý prístup slovenských ľudových tvorcov k široko uznávanej a dodnes umelecky neprekonanej kresťanskej kultúre. Mnohí z nich vytvorili diela jednoduchej krásy i hlbokého vyznania. Medzi najvzácnejšie pamiatky tejto kategórie patria drevené kostolíky, a napríklad za najdojímavejšie možno považovať drevené a kamenné náhrobníky na dedinských cintorínoch. (Obom témam sme venovali samostatné kapitoly.) Postupom času však vznikli aj mnohé ďalšie unikátne výtvory, ako drevené zvoničky, malebné prícestné kaplnky, drevené a

7. Jozef Vydra: Ľudová architektúra na Slovensku (SAV, 1958, str. 13 — doslovný citát: "...dialekty ľudovej výtvarnosti").

kamenné prícestné kríže — Božie muky, drevené polychrómované sošky svätých, votívne maľby na dreve a na skle a pod. Venujme im aspoň trocha pozornosti, pretože si ju plným právom zaslúžia.

Zárodkom vzniku **ľudových zvoničiek** bol pohľad na rozoklaný kmeň stromu. Potom v jeho hornej časti upevnil prostý človek už iba malý zvon a nad ním zhotovil striešku z niekoľkých šindľov. Často to bývali na mieste vyrastené kmene stromov bez akýchkoľvek konštrukčných dodatkov. Bol to teda pravý a prirodzený "prasloh". Iný jednoduchý typ zvonice vznikol osadením dvoch drevených stĺpikov spojených priečnym trámom na zavesenie zvona a pozdĺžnou strieškou nad ním. Niekedy boli stĺpiky fixované aj dvoma či troma vzperami. Dosť často plnili funkciu zvonice aj murované kaplnky s malou vežičkou. Jednoduché typy zvoníc stáli na cintoríne. Iné zasa neďaleko kostola — na dedinskom námestí — a používali sa v prípade požiaru alebo na odohnanie búrky, čo bol bežný zvyk hlavne na Spiši a Orave. Najčastejšie sa však stavali zvonice so štvorcovým pôdorysom drevenej, murovanej, prípadne kombinovanej konštrukcie, a to v rôznych veľkostiach a tvaroch. Napríklad, na Liptove to boli celodrevené zvonice, ktoré systémom ošalovania pripomínali veľké hladké debny. Tvarovo pestrejšiu kolekciu tvoria štvorhranné zvonice nachádzajúce sa pri ľudových drevených kostoloch, kde spolu s okolitou zeleňou stromov vytvárajú spravidla jednoliaty kompozičný celok. Murované kampanily s bohato zdobenou štítkovou atikou sú renesančného pôvodu a charakteristicky oživujú zvlnenú krajinu Spiša a Šariša. Nepatria však medzi ľudové stavby v hore uvedenom zmysle. I keď ľudové zvonice mali predovšetkým účelový charakter, predsa len im nechýbajú estetické kvality, ktoré im v jednotlivých oblastiach Slovenska citlivo prenechali ich tvorcovia.

Prícestné kaplnky a Božie muky sú pekným príkladom úprimného ľudového prejavu. Pobožný ľud v hojnej miere staval tieto "drobné monumenty" prejavujúc takto svoju vďaku, obety a prosby za poskytovanú pomoc a ochranu. Situoval ich na rozhraní obecného katastra, na rázcestia, na začiatky i konce dedín, alebo na pamätné či povesťami opradené miesta v neďalekom okolí. Popri tvarovej rozmanitosti kaplniek a dôverne známej siluete krížov je pozoruhodné najmä ich citlivé vkomponovanie do prírodného prostredia. Väčšinou skromne stoja v tôni krásneho veľkého stromu a nikdy nebývajú násilnou dominantou v krajine. V kopcovitých oblastiach veľmi často

označujú aj najvyššie položené miesta lesných ciest, kde furmani, ale aj ostatní okoloidúci, prežehnaním vzdali chválu Bohu po namáhavom dosiahnutí vrcholu cesty. Z podobných dôvodov vznikali tiež drobné kaplnky pri lesných studničkách; bolo to tiché poďakovanie za dobrú vodu a jej neustálu ochranu. Takto nenápadne rozosiate Božie znamenia môžeme nájsť na celom území Slovenska. Malé kaplnky s ľudovými plastikami Panny Márie, Svätej Trojice, sv. Floriána, Vendelína, Kataríny, Barbory a iných svätcov vizuálne okrášľovali prostredie väčšiny slovenských dedín, i keď ich funkcia bola predovšetkým kultová. Napríklad sv. Barbora je patrónkou baníkov a sv. Vendelín ochrancom pastierov stád. Alebo drobné sošky vo výklenkoch nad vchodom či na štíte ľudových domov ochraňovali nielen samotný dom a jeho obyvateľov, ale tiež dobytok v maštali, úrodu na poliach a pod.

Je úplne prirodzené, že všetky objekty tohto druhu boli úzko späté so spôsobom života ľudí v obci. Použitý materiál,celkový vzhľad či miesto ich osadenia vždy zodpovedali zvláštnostiam oblasti výskytu, cirkevným zvykom a remeselnému kumštu tvorcov. Osamelo stojace malé kaplnky rôznych tvarov, ako aj stĺpy a obelisky kruhového, štvorcového, obdĺžnikového i trojuholníkového pôdorysu, mavali v hornej časti buď podstavec pre umiestnenie sošky, alebo vyklenutú niku pre reliéf či obrázok svätca. Občas sa vyskytujú aj kaplnky v tvare rohového piliera, ktorý je súčasťou domového resp. ohradného múru. Základným materiálom býval kameň alebo tehla omazaná hlinou. Niekde zostal povrch materiálu prírodný, inde bol čisto vybielený, čiastočne kolorovaný, prípadne výrazne farebne vyzdobený. Ľudové plastiky a reliéfy rôznych veľkostí boli vyrezané z dreva a polychrómované alebo vysekané z pieskovca, a nezriedka odliate iba do sadry s pestro upraveným náterom. Rôzne druhy ''svätých obrázkov'' boli maľované na skle, plechu, ale aj na dreve, a vsadené do jednoduchého rámu. Často sa vyskytujúce kríže — Božie muky — bývali kresané z dreva, ale používal sa aj kameň, železo i liatina. Bol na nich pribitý korpus Ježiša Krista — plastika zhotovená z dreva alebo kameňa, prípadne ako kolorovaná silueta vykrojená z plechu.

Pre vznik **väčších prícestných kaplniek a krížov** bola najúrodnejšia doba rekatolizácie Slovenska a po nej hlavne 18. storočie ako čas konečnej stabilizácie náboženských pomerov. Priamym dôvodom ich

hojného rozšírenia boli však pešie púte do vzdialených pútnických centier, pri ktorých takto vyznačené miesta bývali vítanou príležitosťou k modlitbe a oddychu. Väčšinou ide o murované kaplnky rôznych veľkostí, pôdorysov a tvarov — od jednoduchých až po bohato členené a profilované — ktoré sú vždy oživené plastikou alebo obrázkom svätca. Taktiež prícestné kríže a stĺpy sú vyhotovené v bohatších tvarových a rozmerových variantách, rešpektujúc však krajové zvyklosti a tradície. Dôslednosť a cit, s akým boli tieto objekty rozostavené v krajine, sú obdivuhodné. Napríkad na Spiši boli takýmto spôsobom vyznačené všetky cesty k Levoči a Podolíncu zo vzdialenosti niekoľkých desiatok kilometrov. Na strednom Slovensku je široko známym pútnickým miestom obec Staré Hory ležiaca severne od Banskej Bystrice, a rovnako v jej okolí sa výrazne zhusťuje počet prícestných kaplniek a vyrezávaných drevených krížov. Na západnom Slovensku sú stále populárne dve pútnické miesta — Šaštín a Marianka neďaleko Bratislavy. Ľud tohto kraja pietne okrášlil mnohé miesta, kade viedli cirkevné procesie, pomaľovanými pieskovcovými stĺpami so zaujímavým naivistickým zobrazením svätých. Vyše desať jednoduchých vysokých krížov vyznačuje tu aj lesnú cestu masívom Malých Karpát od Jura pri Bratislave, cez Raču až do Marianky. Pravdaže, tradičných pútnických miest je na Slovensku viac, ako sme uviedli. V tomto prípade však nejde o ich kompletný zoznam, za dôležitejšiu považujeme príležitosť k pripomenutiu ich existencie.

Viera v Boha a láska k prírode naučili ľudového tvorcu nielen skromnosti, ale aj vzájomného rešpektu. Takýmto príkladom ľudového výtvarného prejavu sú aj nápadné **vysoké drevené kríže** v okolí Detvy, Banskej Bystrice, v údolí horného Hrona, pri Spišskom Štiavniku a v okolí Stropkova. Päť až šesťmetrová výška krížov však nie je samoúčelná, lebo zodpovedá charakteru kopcovitej krajiny, v ktorej sa ich ramená vystierajú vysoko k oblohe. Niekedy sú ohraničené nízkym plotom z latiek a kvetmi skrášlenou malou záhradkou. Mnohé z týchto krížov vytesal ľudový tvorca zo stromu priamo na mieste pridajúc ku kmeňu priečne rameno. Plastická dekorácia nesie vždy typické znaky oblasti výskytu. Vysoké kríže sú spravidla bohato profilované a vyrezávané; v hornej časti bývajú chránené polkruhovým prekrytím z plechu, ktorý je niekde vykrajovaný na spôsob ľudovej čipky. Niektoré detvianske kríže sú

napríklad až husto dekorované ornamentikou, ktorá je zvláštnou transformáciou prvkov z byzantského umenia. Ukrižovaný Ježiš Kristus býval len zriedkavo plastikou zhotovenou z dreva, väčšinou ide o siluetu z pomaľovaného plechu. Božie muky tohto druhu často stáli v krajine povedľa cesty alebo v blízkosti dedinských kostolov, a rovnako na Kalváriách a v okolí pútnických centier. Na východnom Slovensku vídavať na nich uviazané ženské šatky, ktoré matky s vďakou obetovali Bohu za uzdravenie chorého dieťaťa.

So sakrálnou architektúrou je spojená **ľudová figurálna maľba** na stropoch, na osteniach chórov a vo výplniach polí daných tektonikou stavieb. Naivistické maľby sa hojne vyskytujú najmä v drevených kostolíkoch na východnom Slovensku, ale nájdeme ich aj v iných lokalitách. Obyčajne sú maľované priamo na bielo natretom drevenom podklade alebo tenkej omietke, čím ich priestorové pôsobenie získava na intenzite. Figurálne motívy bývajú doplnené aj textom, orámovaním a dodatkami, ako slnko, mesiac, hviezdy, stromy, ktoré formou prevedenia prezrádzajú ich ľudovo-rozprávačský pôvod. Kompozície sú však biblického pôvodu, prevažne s námetmi vychádzajúcimi z evanjelia. Istou zvláštnosťou je svojské použitie ľudového humoru, ktorý vyplynul z charakteru prostredia. Niektoré maľby sa vyjadrujú s dávkou irónie dokonca k náboženskému či národnému útlaku. Napríklad na Poslednom súde v drevenom kostole v Ondavke (zhorel v r. 1949) vyvolení vstupovali do otvorenej nebeskej brány a zatratení — oblečení v pánskych krojoch zo 17. storočia — do ohnivej tlamy draka. A aby neboli pochybnosti o ich pôvode, pod každou skupinou zatratencov bolo cyrilikou napísané: Nemci, Vengri, Židzi. Podobne použil nápisy latinkou autor maľby Posledného súdu v podružalskom drevenom kostole; identifikujú napr. figúry lakomca a bosorky idúce do pekla. Bežnou súčasťou vnútornej výzdoby väčšiny ľudových kostolov sú votívne maľby na plátne alebo na drevených, plechových a sklenených tabuliach rôznych rozmerov a tvarov.Ojedinelým druhom tabuľových malieb sú ikony v gréckokatolíckych a pravoslávnych drevených kostoloch na severovýchodnom Slovensku. Rovnako ako ikonostas, ktorý je funkčným a výtvarným jadrom týchto stavieb, vychádzajú z byzantských predlôh a sú konkrétnym dôkazom ustáleného kánonu východného rítu. Kvôli upresneniu treba ešte dodať, že popisovaná skupina ľudových malieb pochádza z obdobia medzi 16. až 20. storočím.

Výtvarné doriešenie interiérov slovenských ľudových kostolov málokedy vznikalo súbežne so stavbou. Bolo doplňované postupne, vždy zo skromných prostriedkov a za obetavej pomoci miestnych cirkevníkov.

Ľudový figurálny realizmus prejavujúci sa v drevorezbe, kamenosochárstve a maľbe teda vždy úzko súvisel s duchovným životom slovenského človeka. Dlhým časom overené kresťanské tradície mali také hlboké kultúrne korene, že ľudový tvorca sa vlastne ani nepokúšal o figurálnu tvorbu mimo nich. Preto sa vo sfére každodenného života ľudu uplatnila drevorezba, kamenosochárstvo a maľba iba v čisto dekoratívnej forme. Ak v tomto zmysle boli v ľudovej tvorbe aj nejaké výnimky, tak iba potvrdzujú toto pravidlo. Pre názornejšiu ilustráciu stojí za to uviesť niekoľko príkladov. Hoci je Orava typickou oblasťou drevených ľudových stavieb, predsa tam môžeme vidieť veľa osamelo stojacich stĺpov a obeliskov zhotovených z mäkkého pieskovca, ktoré zdobia polychrómované sošky Svätej Trojice. Väčšinou pochádzajú z rokokového obdobia a sú to práce miestnych kamenárov, lebo na Orave bola rozšírená výroba brúsov a iných úžitkových predmetov z pieskovca. Podobná kombinácia výskytu remesla a výtvarného nadania remeselníkov sa objavuje v okolí niektorých sklární — brusiči resp. fúkači skla príležitostne maľovali na sklo portréty i postavy svätcov, ako aj známe biblické výjavy. Inde to zasa boli tesári-ľudoví stavitelia, stolári-ľudoví rezbári alebo murári-ľudoví architekti obdarení tvorivými schopnosťami; pre vlastné potešenie a uspokojenie, ale často aj na objednávku svojrázne vyzdobili ľudové kostoly, kríže, kaplnky, stĺpy, obelisky i príbytky ľudí v širokom okolí. Ľudový tvorca však nemohol stačiť na všetko. Preto sa do ľudových kostolov objednával u profesionálnych remeselníkov napríklad oltár, kazateľnica, organ či zvony. V mnohých kostoloch však nájdeme jednoduché svietniky, sväteničky, monštrancie, nádoby na kadidlo, lustre ale aj cibóriá, ktoré sú síce zhotovené primitívne, ale zato s láskou niektorých obetavých osadníkov.

Slovenská **ľudová figurálna plastika** sakrálneho charakteru patrí podľa umeleckých kritérií medzi najhodnotnejšie a výrazove najvyrovnanejšie prejavy ľudovej tvorby. Z kompozičného hľadiska sa zameriava na jednotu výtvarného výrazu v čelnom pohľade, a tak zámerne nerieši perspektívne skratky a nepokúša sa ani o zložité

zoskupenie tvarov. Takýto postup bol pre ľudového tvorcu najprirodzenejší. Jeho výsledkom je spravidla dielo, ktoré nesie pečať priamej výpovede a nefalšovanej úprimnosti.

Ľudová architektúra mala ustálené niektoré pravidlá, ktoré však len nedokonalo predstavovali základné princípy profesionálnej priestorovej kompozície. Prirodzene, z nich sa obyčajne odvíjal aj tradičný postup vyžadujúci si dodržiavanie predom overených schém. Ľudový tvorca známu schému so záľubou plošne zoraďoval a opakoval, čím vznikal pravidelný rytmus určitého detailu, typický pre väčšinu ľudových stavieb. Najvýraznejšie sa to prejavovalo v prirodzenom vzťahu k ornamentu — ako najrytmickejšiemu výtvarnému prvku vôbec — a pri jeho opakovaní až do úplného zaplnenia voľnej plochy. Podobne pravidelnosť a empirická skladba tvarov jednoduchým sčítaním bola základom aj v priestorovom radení prvkov. Takto postupoval ľudový tvorca pri menších i väčších stavbách. Z detailov skladal celok, a pritom ho vôbec netrápila hĺbka priestorového pôsobenia architektúry, ktorú dômyselne a zručne budoval. Preto boli ľudové stavby kompozične jednoduché, účelné a v jednotlivých etnických oblastiach aj jednotné. Klasicky štylizované typy slovenských ľudových domov pôsobia však pokojným a vyváženým dojmom predovšetkým pri čelnom pohľade, keď ich plošná kompozícia nie je vystavená perspektívnemu skresleniu. Pritom ale nie je bez zaujímavosti, že na rovnakých kompozičných princípoch sa zakladá monumentalita egyptských a grécko-rímskych architektúr, ktoré boli postavené o niekoľko tisícročí skôr.

Druh výzdoby ľudovej architektúry sa v jednotlivých oblastiach odlišoval podľa použitia základného materiálu a miestnych tradícií, avšak **dekoratívna forma výzdoby** bola spoločná všetkým oblastiam. Pracovitý ľud so záľubou užíval ornamentálne prvky na rôznych častiach svojho obydlia či na jeho funkčnom vybavení. Aj keď slovenská ľudová architektúra bola jednoduchá a účelná ako stavebný celok, predsa oplývala pestrou škálou detailov a ozdobných prvkov diferencovaných geografickým a etnickým prostredím. Ľudové obydlia mávali často s mimoriadnym citom vyzdobené niektoré časti, ako sú domové štíty, okenné a dverné ostenia, drevené trámy a stĺpy, pavlače, žudrá, brány, vráta, vrátka a ploty; ďalej kozuby, pece, truhlice, lavice, police, úžitkovú keramiku, náradie rôzneho druhu, ale aj interiérový textil. Samozrejme, k tomu všetkému patrili aj

ľudové kroje. Výrazným akcentom ľudovej architektúry boli teplé prírodné farby a ich harmonizácia s okolitou krajinou. Farba v celkovom životnom prostredí slovenskej dediny hrala kedysi podobne nezastupiteľnú úlohu, ako ľudová pieseň medzi ľudovými zvykmi a obyčajmi.

* * *

Ľudová architektúra a ľudový výtvarný prejav na území Slovenska sa teda vyvíjali prirodzenou cestou počas dlhého obdobia a často aj za neľahkých podmienok. Pečať istého svojrázu začali nadobúdať v 16. storočí; tak to aspoň dosvedčujú zachované pamiatky. Popísané historické súvislosti a podmienky vývoja ľudovej tvorby sa však závratne rýchlo zmenili po roku 1950. V tejto úvahe sme ich až doposiaľ úmyselne nekomentovali preto, aby sa nevytratil duchovný zmysel a úprimná čistota ľudového prejavu. Pravda, treba priznať aj to, že ani obdobia pred týmto medzníkom neboli vždy priaznivým časom pre rozkvet ľudovej výtvarnej tvorby. Tak či onak, práve moderná doba nenávratne vymazáva mnohé **pamiatky ľudovej architektúry a umenia** s doteraz nevídanou vytrvalosťou. Spočiatku podľa vzoru revolučnej metódy okamžitej likvidácie, neskôr opatrnejšie, avšak o to dôslednejšie. Spriemyselňovaniu Slovenska po II. svetovej vojne podľahla na mnohých miestach aj panenská príroda, ktorá predtým po staročia spoluvytvárala krásu ľudových obydlí. Podobne veľké vodné diela na Orave, Liptove a Zemplíne podstatne zmenili pôvodný charakter týchto rázovitých oblastí. Využívanie dreva na iné priemyselné účely skoro úplne zastavilo vývoj drevených stavieb, a tak hlavným stavebným materiálom vo všetkých oblastiach sa stali priemyselne vyrábané tehly, škvárové tvárnice a betónové dielce. Ráz dedín sa tak výrazne zmenil a mení, že za niekoľko desaťročí nebude po ľudových slohových oblastiach ani stopy. Naplánovaný vývoj nezadržateľne speje k definitívnemu vizuálnemu zjednoteniu všetkých slovenských dedín. Ľudová architektúra vymiera, sotva ju môže zachrániť zopár chránených súborov krásnych ľudových stavieb alebo ich ''náhodne'' organizované premiestňovanie do nového prostredia muzeálnych skanzenov.

Nový, slovenskému naturelu v podstate cudzí politicko-spoločenský systém vytrvalo pretrháva všetky možné nite spájajúce dávnejšiu

minulosť s prítomnosťou. Profesor Jozef Vydra v knihe *Ľudová architektúra na Slovensku* uviedol v roku 1958 názorný príklad nasledovne: ''Niektorí prenáhlení členovia národných výborov sa však snažia 'túto nekultúru a chudobu' obce čo najskôr zrúcať a prestavať. Napríklad jeden predseda MNV, cestár, dal zrúcať starodávny mlyn v obci a za predané drevo postavil cez potok betónový mostík. Ďalší jeho nasledovníci vo funkcii predsedu vyhlásili, že každý rok musia zmiznúť najmenej 'dve hanby pre obec' (t. j. drevené chalupy v obci). Hneď v prvý rok padol za obeť najstarší a najzaujímavejší drevený dvojdomček, typický pre horný Liptov a Spiš...'' (Str. 295-296)

Za asistencie podrobne premyslených regulačných prestavieb obcí a miest sa postupne likvidovali, premiestňovali či nenápadne zanikali aj drobné ľudové stavebné pamiatky cirkevného charakteru, ako sú prícestné kaplnky, osamelo stojace Božie muky, obelisky a stĺpy s množstvom pekných ľudových plastík a malieb. Pravda, pri usilovnej práci slovenského ľudu sa počas storočí nazhromaždilo veľa podobných objektov, a tak všetky ešte nezmizli; na tichých odľahlých miestach v krajine a v okolí kostolov ich možno vidieť aj dnes. Pri turistickej prechádzke slovenskou krajinou prekvapí občas mladého človeka osamelá kaplnka či kríž, ktoré stoja akosi opustene obďaleč od cesty — uprostred poľa alebo lúky. Ak na to niet iného logického vysvetlenia, tak je to neklamný dôkaz toho, že kedysi tadeto viedla cesta do dediny. Ľudové sošky a obrázky Svätej Trojice, Panny Márie, ukrižovaného Ježiša Krista a mnohých iných svätcov stali sa už dávnejšie cenným artiklom nielen v štátnych múzeách, ale aj v bohatých kolekciách veľkého počtu súkromných zberateľov ľudového umenia.

Jednostranne zamerané tendencie prejavujúce sa v posledných desaťročiach očividne potláčajú pôvodné poslanie ľudového umenia. Usmerňujú slovenskú ľudovú kultúru k umelo vykonštruovaným cieľom, dávajú jej nové úlohy podľa cudzích vzorov, predpisujú inšpiračné zdroje, udržujú profesionálne ľudové súbory resp. iné združenia pod priamou kontrolou a pod. Tak ju odsudzujú k postupnému zániku s predpokladaným prerodom na socialistickú ľudovú kultúru úplne nového typu.

Prirodzene, ľudoví výtvarní umelci tvoria aj dnes, avšak sú starostlivo registrovaní v Ústredí ľudovej umeleckej výroby. V rámci

možnosti sa popri drobnejších prácach venujú hlavne výrobe valašiek, fujár, píšťaliek, vybíjaných opaskov, krpcov, kravských zvoncov, varešiek, maľovaných džbánov a tanierov, vykresávajú sošky Jánošíkov, hôrnych chlapcov či valachov a bačov, šijú a vyšívajú ľudové kroje, tkajú obrusy, dečky, závesy, slovom zhotovujú nepreberné množstvo vkusných ľudových výrobkov pre štátnu obchodnú sieť, ktoré sú vyhľadávané hlavne zahraničnými turistami.

Prinajmenšom aspoň k zamysleniu nech nám poslúžia takmer prorocké slová zo spomínanej knihy *Ľudová architektúra na Slovensku:* ''K systematickej ochrane pamiatok ľudovej architektúry však ešte prakticky nedošlo. Zostalo pri niekoľkých novinových správach, ale skutky dávajú na seba čakať.'' (Str. 298) ''Podávam tu len celkový pohľad na slovenskú ľudovú architektúru... Je to uzavretý a pevný stavebný sloh... ktorý ako kultúrna epocha neodvratne teraz odchádza do minulosti a do dejín!''(Str. 303)

* * *

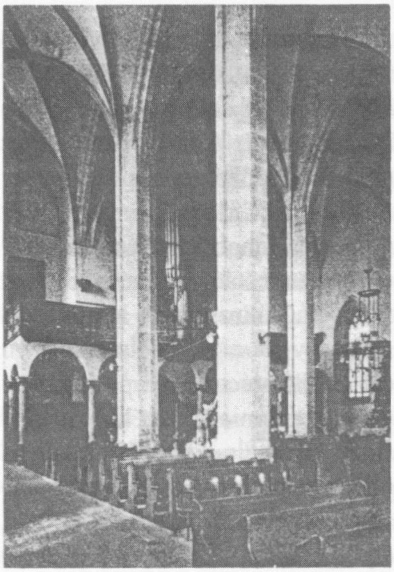

e

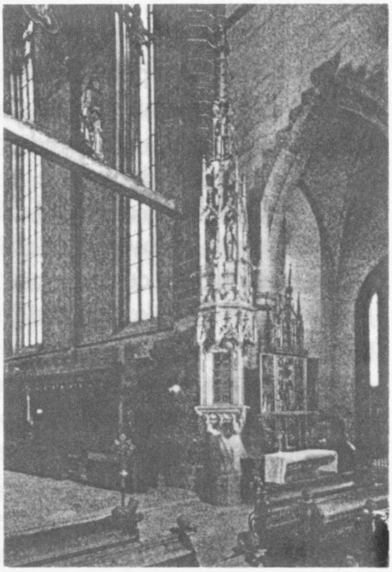

f

e) Prešov. Farský kostol sv. Mikuláša, halové trojlodie zo začiatku 16. storočia.

f) Bardejov. Farský kostol sv. Egídia, kamenné pastofórium z roku 1465.

Môžeme vôbec dúfať, že sa raz niektorému slovenskému architektovi podarí zúžitkovať neobyčajnú krásu ľudového výtvarného prejavu podobne, ako to dokázal katalánsky architekt Antonio Gaudi pri stavbe katedrály Sagrada Familia v Barcelóne? Uspokojme sa aspoň konštatovaním, že v umení je možné takmer všetko, avšak len za podmienok umožňujúcich umelcovi duchovnú nezávislosť pri rozhodovaní a slobodu pri tvorbe.

Literatúra:

— Kolektív autorov: Súpis pamiatok na Slovensku, zväzok I-IV (SUPSOP) + Osveta, Bratislava, 1967-78).
— Vladimír Wagner: Dejiny výtvarného umenia na Slovensku (Spolok sv. Vojtecha, Trnava, 1930).
— Jozef Vydra: Ľudová architektúra na Slovensku (SAV, Bratislava, 1958).
— Karol Kahoun: Neskorogotická architektúra na Slovensku a stavitelia východného okruhu (SAV, Bratislava, 1973).
— Ludwig Hertling S. J.: Dejiny katolíckej Cirkvi (Dobrá kniha, Cambridge, Ont., 1983).
— Michal Lacko S. J.: Dejiny kresťanstva na Slovensku (Dobrá kniha, 1983 — dodatok k predchádzajúcej publikácii).

POZNÁMKA:

Tri kapitoly pojednávajúce o inšpiračných zdrojoch národných a ľudových prvkov v slovenskej architektúre a umení sú z rukopisu knihy "Dvanásť storočí sakrálnej architektúry na Slovensku".

Pavol Sirčič

ŠTEFAN KRČMÉRY

Žije celkom sám, len so samotami
akoby v jeden uzol zamotaný,
keď ľuďom úsmev na tvári hrá,
čuduje sa, čo je to za nemohra.

Bezradný stojí na rozhraní,
hŕbu bielych ruží drží v dlani,
však len ostrých tŕňov cíti hrany,
vôňa z ruží vyprchla už vlani.

Ubolený po tmavých jaskyniach blúdi,
a hľadá niekde stratené šťastie,
smutno sa pýta: Ľúbim ľudí;
prečo mi v srdci tŕň rastie?

MORSKÁ MUŠĽA

V ruke ťa držím

morská mušľa

spomienka sladká

navždy ušla

trblietaš sa v diaľke

sťa svätojánska muška

more mrmle

zabudnuté

šuška mi do uška.

DUŠA PYKÁ

Len čím skôr nájsť si slušnú prácu
a naučiť sa tú cudziu reč,
spočiatku aj za menšiu plácu,
veď neskôr vezmeš sa a pôjdeš preč.

Nikto nerobí viac ako sluha
a každý tu chce byť bohatý,
pre mnohých len peniaze sú dúha
a dušu nech vezme čert rohatý.

Teraz práve musím ísť do služby,
veď každý deň treba jesť
a človek nosí v sebe toľké túžby
a duša za to pyká trest.

Jozef E. Suchý

HORKÁ PRAVDA O ČLOVEKOVI

Spomienka na Varlama T. Šalamova (1907-1982)

Osudy niektorých spisovateľov cárskeho Ruska neboli ľahké. Ťažko ale nájsť v dejinách ruského života a literatúry otrasnejší, tragickejší osud nad *Varlama Tichonoviča Šalamova*. Výlučnosť tohoto ľudského osudu aj v podmienkach života sovietskeho koncentračného impéria bije do očú a navodí myšlienky.

Pochádzal z Vologdy, bol synom čuvašského kňaza. Prvýkrát ho zavreli (r. 1929) ako mladého študenta na päť rokov, pre "kontrarevolučnú činnosť". V dobe veľkej čistky ho mohutné červené koleso triednej ostražitosti znovu zachytilo na päť rokov. Obžaloba si už ani nedala roboty s jeho "prípadom". Predĺžili mu (r. 1942) väzbu "do konca vojny" a potom mu vymerali (r. 1943) za "antisovietsku agitáciu" 10 rokov koncentračného tábora, lebo tvrdil, že

Bunin "je klasik ruskej literatúry". Po Stalinovej smrti, keď mu trest končil, musel ešte tuho bojovať za právo návratu na "pevninu", čiže domov.

Do Moskvy sa vrátil ako 50-ročný. Skoro polovicu svojho doterajšieho života strávil vo väzení, z toho 17 rokov na "póle ukrutnosti" — Kolyme. Žena a dcéra sa ho zriekli, napriek tomu nevzdával sa, nezriekol sa nádeje, živiteľky človeka. Uverejnil niekoľko básní, ba aj zbierku "Moskovskije oblaka" (r. 1972). Pustil sa do písania. Výsledkom tohto obdivuhodného úsilia boli "Kolymské pviedky", lebo mu veľmi záležalo na tom, aby "stihol povedať", čo prežil.

Časť týchto poviedok sa postupne dostala na Západ, nevyšli ale knižne, len na pokračovanie v priebehu mnohých rokov, často "upravované", "vylepšené", v newyorskom "Novom žurnále" (1969-1975). Dvadsať poviedok vydali v nemčine (r. 1967), potom vo francúzštine, nakoniec v angličtine (r. 1980). Úplný text v ruštine, vydanie ktorého autor tak túžobne očakával, vyšiel až roku 1982 v Paríži.

Zlovestné pokusy umlčať Šalamova naňho neraz ťažko doliehali. Smutne slávny Boris Polevoj, redaktor časopisu "Junosť", ktorý vydal niekoľko jeho básní, ho roku 1972 žiadal, aby odvolal svoje "Kolymské poviedky". Vystavený toľkokrát známemu nátlaku podpísal akýsi papierik, na ktorom stálo, že "problematika Kolymských poviedok je životom prekonaná". Išlo o toho istého Polevoja, ktorý sa preslávil výkrikom: "Practe sa z našej zeme, pán Pasternak", keď tohoto básnika vylučovali zo Zväzu spisovateľov.

V lete roku 1981 Šalamov oslepol a ohluchol. Umiestnili ho v dome invalidov, a tí, ktorí rozhodujú o osudoch ruskej literatúry, vyniesli, po predbežnom posudku psychiatrov túto diagnózu: hlboká prestarnutosť. Koncentračný tábor neráčil vypustiť zo svojich pazúrov svoju mnohoročnú obeť. Táto udalosť sa zaradila ako posledná poviedka do knihy života Varlama Šalamova. Zomrel v januári 1982.

O Kolyme písali mnohí autori, vyšla o nej pomerne bohatá memoárová literatúra. Šalamov nepísal memoáre, ale vo veľmi zhustene zostavených poviedkach zachytil to, čo prežil, a keďže boli uverejnené len zriedkavo, kuso, nespravili na začiatku dojem na čitateľov. Dlho ich zatieňoval "Gulag", trojzväzkový dokument Solženicyna. Táborové skúsenosti Šalamova boli pritom otrasnejšie

než Solženicynove. Autor "Gulaga" si bol toho aj vedomý, keď napísal: "Táborová skúsenosť Šalamova bola horšia a dlhšia než moja a ja s úctou uznávam, že práve jemu, a nie mne sa ušlo dotknúť toho dna zverskosti a zúfalstva, do ktorého nás naše celé táborové bytie tiahlo".

V tejto časti sveta, kde všetko je pokrivené, pokazené, popletené, počnúc psychickým zdravím človeka, končiac ľudskou pamäťou, treba považovať za významnú udalosť, že "Kolymské poviedky" boli vôbec napísané a uzreli svetlo sveta. Bol si toho vedomý aj sám Šalamov, lebo kdesi takto zhrnul svoje poslanie: "Som ako tie skameneliny, ktoré sa náhodou objavujú, aby prezradili svetu celé geologické tajomstvo". Písať musel najmä preto, aby sa na tieto udalosti, na túto rozvrstvenosť novodobého spôsobu života v Sovietskom zväze nezabudlo a aby sa raz mohli s nimi potomkovia zoznámiť. Niet nič hroznejšie ako národ, ako ľudia zbavení pamäti.

Ďalekosiahly význam diela spočíva predovšetkým v tom, že autor v ňom odhalil podstatu onoho pokusu, ktorý trvá už bezmála 70 rokov a v ktorom ľudia a celé obyvateľstvo sa nachádzjú za plotmi normálneho života, ktorý ani životom v pravom slova zmysle nemožno nazvať. Vie o tom každý, kto si zachoval aspoň štipku zdravého úsudku. Základnou otázkou pre Šalamova zostávalo zistiť, kedy, za akých okolností, pomocou čoho môže človek, v takom pekle zachovať svoju ľudskosť, svoju "Božiu tvár" a zostať človekom.

V daných životných podmienkach je to nadľudsky ťažká úloha. Väzeň rýchlo stráca zmysel pre priateľstvo, družbu, schopnosť dôverovať, pomáhať druhým. Tábor ho mravne zabíja a pud sebazáchovy skoro zákonite vedie k najhroznejším prejavom sebeckosti, ľahostajnosti, živočíšnosti a bezohľadnosti. Jadrom tohoto diabolského pokusu je zbaviť, násilne vziať človekovi všetko, *doslovne všetko,* čo mu pomáha zostať človekom.

Šalamov píše o týchto veciach na základe toho, čo videl a sám poznal. Opísal to nestrojene, úsporne, zhustene, jednoduchými každodennými slovami. Hoci jeho štýl odzrkadľuje dlhé roky odlúčenosti, je obdivuhodné, že to dokázal napísať. Solženicyn bol raz povedal, že "medzi jeho slová nevsunieme ani žiletku". Takto sústredene zvečnil svet, ktorý sa stratil do nebytia a o ktorom mnohí ani nevedeli, že jestvuje. Šalamov ho vzkriesil pre nás, v našich dňoch a v našom svete.

Vo svojom zobrazovaní je Šalamov pokojný, pokorný, bez vášní, nezaujatý. Podobne ako tí ''jurodiví'' starci zašlého Ruska nikoho nesúdi, ani neodsudzuje. Hovorí ľuďom pokojne pravdu, nestará sa o následky. Jeho nedoceniteľnou zásluhou zostáva, že nám ukazuje *skutočnosť zla* a tváre jeho vysluhovateľov. Podľa neho zlo nebolo nikdy v dejinách také reálne ako dnes. Obyčajní ľudia sa stávajú sluhami, otrokmi zla, plasticky vidíme, ako zlo človeka hubí, rozvracia, mení v netvora, zbavuje ho ľudskej podoby. V jednej z poviedok (''Inžinier Kiselev'') autor nemá o takomto človeku nijaké ilúzie: ''Tábor bol veľkou skúškou mravných síl človeka, obyčajnej ľudskej mravnosti a deväťdesiatdeväť percent ľudí túto skúšku nevydržalo''. S takýmto človekom možno pred tvárou smrti spraviť všetko. Zvykne si na otroctvo a v rámci neho sa neraz sám stane katom svojich blížnych. O toto práve projektantom triedneho boja ide.

Prečo sa človek dostáva do takejto závratnej hĺbky?

Na základe interpretácie Darwina a najmä Freuda pre silný prvok zverského pôvodu človeka, čiže pre danosti ležiace mimo neho. Podľa skúseností Šalamova pre ľudskú zlobu, krutosť, krutovládu. Krutosť človeka je veľmi často nezmyselná. Zver nie je krutá, riadi sa svojimi existenčnými potrebami, nebýva nezmyselne krutá. Korene pádu človeka neväzia v jeho alebo jej zverskom pôvode, ale v démonizme, zlom duchu, zlyhaní, v podľahnutí chlipnosti slepých pudov a vášní.

Sovietska spoločnosť sa pozerá na svet koncentračných táborov bez rozhorčenia. Maxim Gorkij, jeden z mnohých, ospevoval otrockú prácu. Je plodom tejto spoločnosti a režimu, koncentrovaným vyjadrením jeho podstaty. A keďže táto spoločnosť si nepraje pozerať na táborový svet, tvári sa, že táborov niet. Nechce sa pamätať na Kolymu a jej vyhladzovacie tábory. V tomto úsilí jej žiaľ neraz výdatne pomáha tá časť západnej spoločnosti, ktorá ešte stále straší svet s nacistickými tábormi smrti, ktoré zanikli pred 40 rokmi, čiže neexistujú, namiesto tých sovietskych, ktoré jestvujú dodnes.

Apokalyptická freska kolymských mŕtvych je strašným svedectvom syna čuvašského kňaza o svete a systéme, základy ktorého pre Rusko položil iný potomok s čuvašskou krvou — Vladimír Iľjič Uľjanov. Spisovateľom 19. storočia, na ktorých sa boľševici tak radi odvolávajú, by ani vo sne nebolo napadlo, že sa to ich zemi môže

stať. A keďže nie je ani také dôležité, pod akými súradnicami Východu alebo Západu sa človek narodí, s určitou dávkou predstavivosti možno si ľahko uvedomiť, čo by v iných časoch a zemepisných šírkach znovu "ľudia spravili ľuďom", keby pre nich veľkí kombinátori sveta vytvorili životné podmienky Súostrovia Gulag.

Je to tak jednoducho strašné.

Prikladám ukážky z "Kolymských poviedok" Varlama Timofejiča Šalamova ako skromný pokus zoznámiť najmä mladého slovenského čitateľa so svetom neuveriteľnej ukrutnosti voči človeku.

Použitá literatúra.

Varlam Šalamov, *Kolymskije rasskazy,* 2. vyd., YMCA Press. Paríž, 1982.

Michail Heller, Predhovor k uvedenému dielu, str. 5-16.

Michael Scammell, *Solzhenitsyn,* W. W. Norton, Co., New York-London, 1984.

Lev Kornev, "Geologičeskaja tajna", *Le Messager,* Paris, 1982, str. 168-178.

V. Jakubov, "V kruge poslednom", *Le Messager,* Paris, 1982, str. 162-167.

APOŠTOL PAVOL

Keď som si vykĺbil nohu padnúc z klzkého tyčového rebríka pri hľadaní rudnej žily, vrchnosti bolo jasné, že budem dlho krívať a keďže bez práce sa nedalo dlho sedieť, preložili ma ako pomocníka k nášmu stolárovi Adamovi Friesorgerovi, čomu sme obidvaja — aj Friesorger aj ja — boli radi.

Vo svojom "prvom živote" Friesorger bol pastor v akejsi nemeckej dedine blízo Marxstadtu na Volge. My sme sa s ním stretli na jednom veľkom eskortnom oddelení v dobe týfovej karantény a spolu sme sem prišli na uhoľný prieskum. Friesorger ako aj ja, zdržiaval sa už v tajge, v "starobincoch" a ako poloblázon sa dostal z bane na eskortu. Do uhoľného prieskumu nás vypravili ako mrzákov, ako "obsluhu" — robotnícke kádre prieskumu sa obsadzovali len civilmi. Pravda, boli to včerajší väzni, len čo si odsedeli trest a nazývali sa v tábore pohŕdavým slovom "slobodienkári". V dobe nášho pre-

loženia u 40 takýchto civilov sa sotva našli dva ruble, keď bolo treba kúpiť tabak; nuž neboli to už naši bratia. Každý vedel, že prejdú dva-tri mesiace a sa ošatia, budú si môcť vypiť, dostanú pas a je možné, že dokonca za rok pôjdu domov. O to jasnejšie boli tieto nádeje, lebo Paramonov, náčelník prieskumu, im sľúbil ohromné zárobky a polárne zvarovanie. ''V cylindroch pôjdete domov'' — neustále im to náčelník tvrdil. Ale s nami, väzňami, sa nezavádzali rozhovory o cylindroch a polárnom zvarovaní.

Mimochodom, náčelník nás neurážal. Väzňov mu na prieskum nedávali a päť ľudí na obsluhu — to bolo všetko, čo sa Paramonovi podarilo vyžobrať.

Keď sme ešte jeden druhého nepoznali, predvolali nás podľa zoznamu z barakov a dopravili pred svetlé a prenikavé oči Paramonova; bol veľmi spokojný s vypočúvaním. Jeden z nás bol kachliar so šedivými fúzmi, vtipkár Jaroslavan Izgibin, ktorý nestratil prirodzenú bystrosť ani v tábore. Majstrovstvo mu pomáhalo a nebol natoľko vyčerpaný, ako ostatní. Druhý bol jednooký obor z Kamenec-Podoľska — ''lokomotívny kurič'', ako sa odporúčal Paramonovovi.

''To znamená, že môžeš trochu zámočníčiť'', povedal Paramonov.

''Môžem, môžem'', ochotne potvrdil ''kurič''. Rýchlo pochopil celú výhodu práce v civilnom prieskume.

Tretí bol agronóm Rjazanov. Takéto povolanie priviedlo Paramonova do nadšenia. Roztrhaným handrám, do ktorých bol agronóm oblečený, sa nevenovala, pravdaže, žiadna pozornosť. V tábore nestretávajú ľudí podľa oblečenia a Paramonov tábor dostatočne poznal.

Štvrtým som bol ja. Nebol som ani kachliarom, ani zámočníkom, ani agronómom. Ale moja vysoká postava, ako sa zdá, uspokojila Paramonova, ani sa neoplatilo babrať s opravovaním zoznamu kvôli jednému človekovi. Kývol hlavou.

Náš piaty sa ale veľmi čudne uviedol. Mrmľal slová modlitby a zakrýval si tvár rukami nepočujúc Paramonovov hlas. Náčelníkovi to však nebolo nové. Paramonov sa otočil k službu konajúcemu, ktorý tam tiež stál a držal v ruke žltú kôpku obalov — takzvané ''osobné záležitosti''.

— To je stolár, — povedal službu konajúci, uhádnuc Parama-

novovu otázku. Prijatie sa skončilo a nás odviedli na pracovisko.

Friesorger mi potom rozprával, že keď ho predvolali, myslel si, že ho predvolajú na zastrelenie; tak ho nastrašil ešte na bani vyšetrovateľ. Žili sme s ním na baráku celý rok a nebolo prípadu, aby sme si boli jeden druhému vynadali. To je zriedkavosť medzi väzňami ako na tábore, tak aj vo väznici. Spory vznikajú kvôli hlúpostiam, nadávanie okamžite nadobúda taký stupeň, že sa zdá — nasledujúci stupeň môže byť už len nôž alebo, v lepšom prípade, ktorýkoľvek kutáč. Ja som sa ale rýchlo naučil nepripisovať význam tomuto pyšnému nadávaniu. Zápal rýchlo opadával a ak obidvaja ešte dlho a lenivo pokračovali hrešiť, robilo sa to viac kvôli "poriadku", pre zachovanie "tváre".

No s Friesorgerom som sa ani raz nehádal. Myslím si, že to bola jeho zásluha, lebo nebolo miernejšieho človeka. On nikoho neurážal, hovoril málo. Hlas mal starecký, trasľavý, ale akýsi umelo, podčiarknuto trasľavý. Takým hlasom hovoria v divadle mladí herci, hrajúci starcov. Mnohí sa v tábore snažia (a nie bezúspešne) vydávať za staršieho a fyzicky slabšieho, ako tomu v skutočnosti je. Toto všetko sa nie vždy robí s uvedomelou vypočítavosťou,ale akosi inštinktívne. Irónia života tu spočíva v tom, že väčšia polovica ľudí, pridávajúca si roky a uberajúca sily, dospela už do ťažšieho stavu, ako ho chce ukázať. Vo Friesorgorovom hlase nebolo nič predstierané.

Friesorger sa každé ráno a večer nepočuteľne modlil, odvrátiac sa od všetkých nabok a pozerajúc sa na zem, a hoci sa aj zúčastňoval na spoločenských rozhovoroch, nuž len na náboženské témy, to jest veľmi zriedkavo, lebo väzni nemajú radi náboženské témy. Starý nemravník, milý Izgibin, sa pokúšal vysmievať z Friesorgera, ale jeho žarty boli prijaté s takým miernym úsmevčekom, že izgibinský náboj vyšiel nazmar. Celý prieskum mal rád Friesorgera, dokonca sám Paramonov, ktorému Friesorger spravil pozoruhodný písací stôl, pracujúc na ňom, zdá sa, pol roka.

Naše prične stáli v rade, často sme sa zhovárali a Friesorger sa často čudoval, občas detinsky mávajúc svojimi nevеľkými rúčkami, keď zistil u mňa vedomosti o hociktorých populárnych evanjeliových príbehoch, materiál, ktorý on považoval, kvôli duševnej jednoduchosti, za majetok len úzkeho kruhu nábožensky založených ľudí. Chichotal sa a bol veľmi spokojný, keď som prejavoval podobné názory. A oduševňujúc sa dával sa mi do evan-

jeliového rozprávania o tom, na čo som sa už nevel'mi pamätal alebo čo som vôbec nepoznal. Tieto besedy sa mi veľmi páčili.

Ale raz, vypočítavajúc mená dvanástich apoštolov, Friesorger sa zmýlil. Nazval apoštola Pavla skutočným tvorcom kresťanského náboženstva, jeho základným teoretickým vodcom. Ja som trochu poznal životopis tohoto apoštola a neupustil som od možnosti poopraviť Friesorgera.

— Nie, nie, — povedal Friesorger, smejúc sa — vy neviete, hľa, — a začal počítať na prstoch: Piter, Paul, Markus...

Povedal som mu všetko, čo som vedel o apoštolovi Pavlovi. Počúval ma pozorne a mlčal. Bolo už pozde, bol už čas spať. V noci som sa zobudil a v trblietavom, zadymenom svetle petrolejovej lampy som videl, že Friesorgerove oči sú otvorené a počul som šepot: ''Pane, pomôž mi! Piter, Paul, Markus...'' Nespal do rána. Skoro ráno odišiel do práce a prišiel pozde večer, keď som už zaspal. Zobudil ma tichý starecký plač. Friesorger kľačal a modlil sa.

— Čo je s vami? — Spýtal som sa, dočkajúc sa konca modlitby.

Friesorger našiel moju ruku a ju stisol.

— Máte pravdu, — povedal. — Paul nepatril do počtu dvanástich apoštolov. Zabudol som na Bartolomeja. — Mlčal som.

— Čudujete sa mojim slzám? — povedal. — To sú slzy hanby. Nemal som, nesmel som zabudnúť také veci. To je hriech, veľký hriech. Mne, Adamovi Friesorgerovi, ukazuje na moju neodpustiteľnú chybu cudzí človek. Nie, nie, vy nie ste v ničom vinný — len ja sám, to je môj hriech. Ale je to dobré, že ste ma opravili. Všetko bude dobré.

Sotva som ho uspokojil a od tej doby (bolo to dlho pred vykĺbením nohy), stali sme sa ešte väčšími priateľmi.

Raz, keď nikto nebol v stolárskej dielni, Friesorger vytiahol z vrecka zamastenú plátenú náprsnú tašku a prilákal ma k oknu.

— Hľa, — povedal, podávajúc mi drobnú, pokrčenú fotografiu — ''momentku''. Bola to fotografia mladej ženy s akýmsi náhodilým, ako pri všetkých snímkach ''momentkách'', výrazom tváre. Zožltnutá, popraskaná fotografia bola pozorne oblepená farebným papierikom.

— To je moja dcéra, — povedal slávnostne Friesorger. — Jediná dcéra. Moja žena dávno zomrela. Dcéra mi nepíše, pravda, zaiste nevie adresu. Ja som jej veľa písal, aj teraz píšem. Len jej. Nikomu

túto fotografiu neukazujem. Mám ju z domu. Pred šiestimi rokmi som ju vzal z bielizníka.

Do dvier nehlučne vošiel Paramonov.

— Dcéra, čo? — povedal, rýchlo pozrúc fotografiu.

— Dcéra, občan náčelník, povedal Friesorger usmievajúc sa.

— Píše?

— Nie.

— Čože, zabudla na otecka? Napíš mi žiadosť na pátranie, pošlem to. Ako je tvoja noha?

— Krívam, občan náčelník, — odpovedal som.

Od tých čias sa už predo mnou Friesorger netajil, po skončení večernej modlitby a ľahnutí na pričňu vyťahoval fotografiu dcéry a pohladkával farebný krúžok.

Tak sme pokojne žili okolo pol roka, keď raz priviezli poštu. Paramonov bol preč a poštu prijímal jeho tajomník z väzňov, Rjazanov, ktorý sa ukázal, že nie je vôbec agronóm, ale akýsi esperantista, čo konečne mu neprekážalo šikovne sťahovať kože zdochnutých koňov, ohýbať tlsté železné rúry, plniac ich pieskom a rozpaľujúc ich na vatre a viesť celú kanceláriu náčelníka.

— Pozriže sa, — povedal mi, — aké oznámenie poslali na meno Friesorgera.

V balíku bol služobný ''postoj'' so žiadosťou zoznámiť väzňa Friesorgera (paragraf, trest) s vyhlásením jeho dcéry, kópia ktorého sa prikladala. Vo vyhlásení krátko a jasne napísala, že potom, čo sa presvedčila, že jej otec je nepriateľom ľudu, odrieka sa ho a žiada považovať príbuzenstvo za nejestvujúce.

Rjazanov krútil v rukách papierik. ''Aká špinavosť', — povedal. — Načo jej to treba? Či vstupuje do strany?''

Ja som myslel na iné; načo posielajú otcovi väzňovi takéto vyhlásenia? Či je to druh svojrázneho sadizmu v podobe zaužívaných oznamov príbuzných o smrti väzňa alebo jednoducho želanie splniť všetko ''podľa zákona''? Alebo ešte čo?

— Počúvaj, Janko, — povedal som Rjazanovi. — Registroval si poštu?

— Kdeže, práve len čo prišla.

— Dajže mi tento balík, — a povedal som Rjazanovi, o čo ide.

— A list? — povedal neisto. — Ona koniec koncov zaiste napíše aj jemu.

— List tiež zadržíš.

— No, ber.

Zhúžval som balík a hodil som ho do otvorených dvierok horiacej pece.

Po mesiaci prišiel aj list, taký krátky ako vyhlásenie a spálili sme ho v tej istej peci.

Čoskoro ma kamsi odviezli a Friesorger zostal; ako žil ďalej, neviem. Často som ho spomínal, kým bolo síl spomínať. Počul som jeho trasľavo vzrušený šepot: ''Piter, Paul, Markus...''

DVE STRETNUTIA

Mojím prvým predákom bol Kotur, Srb, ktorý sa dostal na Kolymu po rozdrvení medzinárodného klubu v Moskve. Kotur nebral svoje predácke povinnosti vážne, vediac, že jeho osud — ako aj všetkých nás — sa rieši nie v zlatonosných poruboch, ale na úplne inom mieste. Mimochodom, Kotur nás denne určoval na prácu, s dozorcom meral jej výsledky, vyčítavo krútil hlavou. Výsledky boli žalostné.

— Nože, ty poznáš tábor. Ukáš, ako sa treba lopatou oháňať.

Vzal som lopatu a rozkopávajúc ľahkú zeminu, naložil som fúrik. Všetci sa zasmiali.

— Tak pracujú len leňosi.

— Pohovoríme si o tom po dvadsiatich rokoch.

Do bane prišiel nový náčelník Leonid Michajlovič Anisimov. Pri prvej obchôdzke porúb odvolal Kotura z práce. A Kotur zmizol...

Náš predák sedel vo fúriku a vstal, keď sa náčelník priblížil. Fúrik — niet na to slov — je vydarene prispôsobený na prácu. Ale karoséria fúrika je ešte lepšie prispôsobená na odpočívanie. Ťažko vstať, zdvihnúť sa z hlbokého, hlbokého kresla, treba úsilie vôle, treba silu. Kotur sedel vo fúriku a nevstal, keď nový náčelník podišiel, nestihol vstať. Zastrelenie.

S príchodom nového náčelníka — zo začiatku bol zástupcom náčelníka bane — každý deň, každú noc brali a odvážali ľudí z barakov. Nikto sa z nich do bane nevrátil. Alexandrov, Klivanskij — priezviská sa vytreli z pamäti.

Nové doplnenie bez mien. V zime v tridsiatom ôsmom roku veliteľstvo sa rozhodlo vypravovať pracovné skupiny z Magadanu

peši do bane Severa. Z kolóny o päťsto ľuďoch došlo po päťsto kilometroch do Jahodného tridsať-štyridsať. Ostatní sa usadzovali po ceste omrznutí, chladní, zastrelení. Z týchto prišlých po priezvisku nikoho nepoznali; boli to ľudia z cudzích skupín, nerozpoznateľní jeden od druhého ani odevom, ani hlasom, ani škvrnami omrzlín na tvári, ani omrznutými pľuzgiermi na prstoch.

Čaty sa počtom zmenšovali na ceste do Serpentínky, tábora smrti severského riaditeľstva; deň a noc pristavovali autá, vracali sa prázdne.

Čaty spojovali. Bol nedostatok ľudí a vláda sľubovala dodať väzňov, požadujúc splnenie plánu. Každý veliteľ bane vedel, že za ľudí nebude zodpovedný — veruže, to je najcennejšie — ľudia, kádre! Toto sa každý veliteľ učil v politických krúžkoch a praktické znázornenie dostal v zlatonosných poruboch svojej bane.

V tom čase veliteľom bane "Partizán" severného banského riaditeľstva bol Leonid Michajlovič Anisimov, neskorší mohutný veliteľ Kolymy, ktorý celý svoj život zasvätil Daľstroju ako veliteľ západného riaditeľstva a náčelník Čukostroja. Avšak Anisimov začínal táborovú kariéru v bani "Partizán", v mojej bani.

Práve za neho bola baňa vybavená ozbrojeným strážnym oddielom, boli vybudované ochranné pásma, zavedená správa "operatívneho" aparátu, začali sa tresty smrti pre celé čaty aj jednotlivcov. Sčítavanie pri previerkach, nástupoch, nekonečné príkazy na zastrelenie. Tieto príkazy podpísal plukovník Garanin, ale priezviská ľudí z bane "Partizán" — a bolo ich veľmi veľa — určil a vydal Garaninovi Anisimov. Baňa "Partizán" — malá baňa. V roku 1938 bolo v nej celkove, podľa vykázaného počtu, dvetisíc ľudí. Susedné bane "Vaturjach" a "Šturmovoj", každá mala 12 tisíc obyvateľov.

Anisimov bol starostlivý náčelník. Ja som si veľmi dobre zapamätal dva osobné rozhovory s občanom Anisimovom. Prvý v januári tridsiateho ôsmeho roku, kedy občan Anisimov poctil svojou návštevou nástup do práce a stál naboku, pozerajúc, ako sa jeho pomocníci rýchlejšie než bolo treba vrteli pred veliteľským pohľadom. Avšak pre Anisimova nie je dosť rýchlo.

Nastupovala naša čata a hlavný palier Sotnikov, ukazujúc na mňa prstom, vytiahol ma z radu a postavil pred Anisimova.

— Hľa, leňoch. Nechce pracovať.

— Ty si kto?

— Som novinár, spisovateľ.

— Konzervové plechovky si tu budeš predplácať. Ja sa pýtam — ty si kto?

— Rubač Firsovovej čaty, väzeň menom ten a ten, trest päť rokov.

— Prečo nepracuješ, prečo škodíš štátu?

— Som chorý, občan náčelník.

— Čo ti je, taká zdravá kotrba.

— Mám srdce.

— Srdce. Ty máš srdce. Ja sám mám choré srdce. Lekári mi zakázali Ďaleký sever. A predsa som tu.

— Vy, to je druhá vec, občan náčelník.

— Pozriže sa, koľko slov za minútu! Musíš mlčať a pracovať. Porozmýšľaj, kým nie je pozde. Porátame sa s vami.

— Rozkaz, občan náčelník.

Druhý rozhovor s Anisimovom bol v lete, počas dažďa, na štvrtom úseku, kde nás zadržali naskrz premoknutých. Robili sme skúšobné vrty. Čatu zlodejov kvôli lejaku už dávno pustili na barak, ale my sme boli päťdesiata ôsma a proti lejaku pod hríbom.

V tom lejaku, v tom daždi nás navštívil Anisimov spolu s banským strelmajstrom. Náčelník si prišiel overiť, či sme dobre zmokli, či sa plní jeho príkaz o päťdesiatom ôsmom článku, ktorý nepodlieha žiadnym "overovaniam" a ktorý má pripravovať do raja, do raja, do raja.

Anisimov mal na sebe dlhý plášť s akousi zvláštnou kapucňou. Náčelník išiel krútiac kožené rukavice.

Poznal som Anisimov zvyk biť väzňov rukavicami po tvári. Poznal som tieto rukavice, ktoré sa na zimné obdobie vymenili za kožušinové "kragy" po lakeť, poznal som zvyk biť rukavicami po tvári. Videl som tieto rukavice desiatky ráz v činnosti. Vo väzeňských barakoch na "Partizáne" veľa hovorili o tejto Anisimovej zvláštnosti. Bol som svedkom búrlivých rozhovorov, bezmála krvavých sporov na baraku — či bije náčelník päsťou alebo rukavicami, palicou či prútom, či korbáčom alebo prikladaním "ručného revolvera". Človek — zložitá bytosť. Tieto spory sa končili len-len že nie bitkami, veď účastníci týchto sporov boli bývalí profesori, straníci, kolchozníci, vojvodcovia.

Vo všeobecnosti všetci chválili Anisimova: Bije, nuž kto nebije?

Zato modriny po Anisimových rukaviciach nezostávajú a ak ''kragou'' niekomu rozbil nos do krvi, tak to bolo kvôli ''patologickým zmenám samej cievnej sústavy človeka v dôsledku dlhotrvajúcej väzby'', — ako to vysvetľoval istý lekár, ktorému v anisimovských časoch nepovolili vykonávať lekársku prácu a nechávali ho pracovať rovnako s ostatnými.

Dávno som dal slovo, že ak ma udrú, bude to aj koniec môjho života. Udriem náčelníka a zastrelia ma. Beda, bol som prostoduchým chlapcom. Keď som zoslabol zoslabla aj moja vôľa, môj rozum. Sám seba som ľahko presvedčil, že pretrpím a nenašiel som duševnej sily na odvetný úder, na samovraždu, na protest. Bol som najobyčajnejším ''slabochom'' a žil som podľa zákonov psychiky ''slabochov''. Toto všetko bolo oveľa pozdejšie, ale vtedy, keď sme sa stretli s občanom Anisimovom, bol som ešte silný, tvrdý, plný viery, rozhodný.

Kožené rukavice Anisimova sa priblížili a ja som pripravil čakan. Avšak Anisimov neudrel. Jeho veľké tmavohnedé oči sa stretli s mojím pohľadom a Anisimov odvrátil svoje oči nabok.

— Hľa, akí sú oni všetci — povedal náčelník bane svojmu spoločníkovi. — To je všetko. Škoda reči.

PROKURÁTOR JUDSKA

Piateho decembra roku tisíc deväťsto štyridsiateho siedmeho priplával do zálivu Nagajevo parník ''Kim'' s ľudským nákladom. Bola to posledná cesta, plavba sa skončila. Magadan vítal hostí štyridsaťstupňovými mrazmi. Mimochodom, parník priviezol nie hostí, ale skutočných hospodárov tejto zeme, väzňov.

Celé predstavenstvo mesta prišlo, nastúpilo v prístave. Všetky nákladné autá mesta vítali v nagajevskom prístave parník ''Kim''. Vojaci, radové vojsko obkolesilo prístavište a začalo sa vyloďovanie.

Vyše päťsto kilometrov od zálivu sa na telofonickú výzvu pohli všetky voľné a prázdne banské nákladné autá do Magadanu.

Mŕtvych hádzali na breh a vozili na cintorín, kládli ich do spoločných hrobov, nepriväzovali ciašky, len spísali zápisnicu o nevyhnutnosti exhumácie v budúcnosti.

Ťažko chorých, ale ešte živých — rozvážali po väzeňských nemocniciach v Magadane, Ole, Armani, Dukči.

Stredne chorých viezli do ústrednej väzeňskej nemocnice — na ľavý breh Kolymy. Nemocnica sa sem práve presťahovala z 23. kilometra. Keby bol parník "Kim" prišiel o rok skoršie — nebolo by treba ísť vyše 500 kilometrov.

Vedúci chirurgického oddelenia Kubancev práve došiel z armády, z frontu, bol otrasený pohľadom na týchto ľudí, na tieto strašné rany. V každom aute, ktoré prišlo z Magadanu, boli mŕtvoly tých, ktorí zomreli cestou. Chirurg vedel, že "ľahkí", transportovateľní sú tí, ktorým je poľahky, najťažších nechávali na tvári miesta.

Chirurg opakoval slová generála Radiščeva, ktoré sa mu ihneď po vojne podarilo kdesi prečítať: "Frontová skúsenosť vojaka nemôže pripraviť človeka na panorámu smrti v táboroch".

Kubancev strácal chladnokrvnosť. Nevedel, čo rozkázať, skade začať. Kolyma vrhla na frontového chirurga príliš veľkú ťarchu. Muselo sa ale niečo robiť. Ošetrovatelia skladali chorých z áut, niesli na nosidlách do chirurgického oddelenia. Množstvo nosidiel ležalo na všetkých chodbách chirurgie. Zápach zabúdame ako básne, ako ľudské tváre. Zápach tohoto táborového hnoja navždy zostal v chuťovej pamäti Kubanceva. Celý život potom spomínal na tento zápach. Zdalo by sa, že hnoj páchne všade rovnako a smrť je všade rovnaká. Nie je tomu tak. Celý život sa Kubancevovi marilo, že zapáchajú rany týchto jeho prvých chorých na Kolyme. Kubancev fajčil, fajčil a cítil, že stráca výdrž, nevie, čo má prikázať ošetrovateľom, felčiarom, lekárom.

— Alexej Alexejevič, — počul vedľa hlas Kubancev. Bol to Braude, chirurg spomedzi väzňov, bývalý vedúci toho istého oddelenia, zbavený práve na príkaz vrchnosti svojho postavenia len preto, lebo bol bývalým väzňom a k tomu ešte s nemeckým priezviskom.

— Dovoľte mi veliť. Ja to všetko poznám. Som tu desať rokov.

Vzrušený Kubancev odstúpil miesto veliteľa a práca sa roztočila. Traja chirurgovia súčasne začali operácie; felčiari si umyli ruky ako asistenti. Druhí felčiari dávali injekcie a lieky chorým na srdce.

— Amputácie, len amputácie, — mrmlal Braunde. Miloval chirurgiu, trpel, podľa jeho vlastných slov, keď sa vyskytol deň v jeho

živote bez jedinej operácie, bez jediného rezu.

— Nebude teraz nudno — tešil sa Braunde.

— A Kubancev, hoci mládenec a nezlý, stratil hlavu. Frontový chirurg! Majú tam všetky návody, vzorce, rozkazy a hľa, tu je vám živý život, Kolyma!

Avšak Braunde nebol zlý človek. Zbavený svojho postavenia bez akéhokoľvek dôvodu, nezanevrel na svojho nástupcu, hnusne sa k nemu nesprával. Naopak, Braunde videl Kubancevovu bezradnosť, cítil jeho hlbokú vďačnosť. Nech je akokoľvek, človek má rodinu, ženu, syna-žiaka. Dôstojníci dostávajú prídel, vysoký, vysoký plat, ľahký zárobok. A čo má Braunde? Desať rokov trestu za sebou na svojich pleciach, veľmi pochybnú budúcnosť. Braunde bol zo Saratova, bol žiakom vynikajúceho Krauseho a veľmi veľa sa od neho čakalo. Avšak tridsiatysiedmy rok na márne kúsky roztĺkol celý Braundeho osud. Nuž, Kubancevovi sa má pomstiť za svoje neúspechy...?

A teda Braunde rozkazoval, rezal, klial. Braunde žil, zabúdajúc na seba, a hoci vo chvíľkach rozmýšľania často nenávidel svoju opovrhnutiahodnú zábudlivosť — zmeniť sa nemohol. Dnes sa rozhodol: ujdem z nemocnice. Odídem na pevninu.

Skoro je aj poviedke koniec a ešte nevieme jej začiatok.

Piateho decembra tisíc deväťsto štyridsiateho siedmeho roku do zálivu Nagajevo priplával parník "Kim" s ľudským nákladom, s tromi tisícami väzňov. Väzni sa na ceste vzbúrili a veliteľstvo sa rozhodlo zaliať trup lode vodou. Toto všetko sa spravilo v štyridsaťstupňovom mraze. Čo je omrzlina 3. a 4. stupňa, ako hovoril Braunde, alebo zamrazenie, ako sa vyjadroval Kubancev, bolo dané za verné služby Kubancevovi poznať prvý deň jeho kolymského zamestnania.

Bolo treba toto všetko zabudnúť, a Kubancev, disciplinovaný človek pevnej vôle, to aj spravil. Donútil sa zabudnúť.

Kubancev si spomenul po sedemnástich rokoch na krstné a otcovské meno každého väzenského felčiara, na každú zdravotnú sestru, pamätal sa, kto s kým z väzňov "žil", mal na mysli táborové romány. Spomenul si na hodnosť každého náčelníka, ktorý tam bol dlhšie. Len na jedno sa Kubancev nevedel rozpamätať, na parník "Kim" s tromi tisícmi väzňov.

Anatole France má poviedku ''Prokurátor Judska''. Pontský Pilát sa v nej nevie po sedemnástich rokoch rozpamätať na Krista.

Z ruštiny preložil:
Jozef E. Suchý

Copyright
YMCA Press
11, rue de la Montagne Ste
Genevieve — 75005 Paris.

Ivan Šúpala

POVSTANIE

Povstali pomätení na rozume
habkali sem a tam
kŕmili draka vlastným telom
kričali hanba nám
sláva víťazom
na hroboch mŕtvych bratov
tancovali celé roky
kozáčka nechcelo sa
ale nebárs
teraz už bez hanby
prepisujú históriu
spriadajú rozprávky
o láske princezny k drakovi
v červenom zámku
uprostred čierneho mora
neprávd a pretvárky.

Ivan Šúpala

ČIERNI PASAŽIERI

Veziete sa ako čierni pasažieri
v pokrokovom vlaku,
či to viete, či neviete.
A ľudia povedia: takto nám píšete,
paskudy; otravujete nám cestu
do zeme jednomyseľnosti,
kde nieto zlosti,
lebo kto nepritakáva,
toho vysmejú,
že vraj
prázdna hlava
chce vedieť viac
ako múdra strana.

Veziete sa ako čierni pasažieri
v pokrokovom vlaku,
a keď sa vám nepáči,
že kolesá sa už hegajú,
vyskočte za cesty, darmožráči.
Pod násypom na vás čakajú tí,
čo si môžu robiť, ako sa im páči.

Veď keď nás lapali,
pekne nám spievali, ale teraz
na úteku, by sme si len
kosti dolámali.
A preto sa vezte s nami ako čierni pasažieri
v pokrokovom vlaku
do zeme bez radosti,
kde nieto ani zlosti
v smrteľnej jednomyseľnosti.

Jozef G. Cincík

UJEC PETER KOSSUTH A SYNOVEC LAJKO

V dedičnom hniezde zemanov Kossuthovcov v Košútoch, v Turci — na sever od Martina — pred rokmi 1848/49 gazdoval zeman a ujec Peter Kossuth. Bol uvedomelým Slovákom. Popri gazdovstve na svojom majeri skladal aj nábožné piesne. Piesne boli potom uverejnené v spevníku Tranoscia, lebo Kossuthovská rodina bola evanjelická. V rodovom erbe mali "koša" alebo "capa" a podľa toho aj rodinné meno a meno obce.

Dávnejšie sa jedna vetva rodiny odsťahovala do Zemplína. Nadobudla tam majetky. Z tejto vetvy pochodil uhorský revolucionár Ľudovít Kossuth, ktorý za mladi a v lete navštevoval v Košútoch svojho strýka. Ujec Peter bol štedrý k vnukovi Lajkovi. Raz mu na jarmoku v Žiline kúpil pekný pár chlapčenských čižmičiek s ostrôžkami na pätách.

Lajko sa už nemohol dočkať nedele, lebo vtedy si mal po prvý raz obuť čižmičky. Nedeľa prišla a malý Lajko si obul čižmičky. Chcel sa popýšiť aj pred inými, preto vyšiel z kúrie na gazdovský dvor. Na gazdovskom dvore sa v prostriedku výšila kopa hnoja, a to poriadna. Lajko Kossuth videl, že na kopu vedie pružná doska, po ktorej sluhovia z maštalí vyvážali na fúriku hnoj.

I pobral sa Lajko hore doskou, tak asi do prostriedku. Začal na doske poskakovať, hojdajúc sa. Čo ale čert nechcel? Pri tom hojdaní a štrnganí ostrôžkami sa doska naraz obrátila a chlapčisko padlo po krk do hnojovice.

Z oblokov bočných sluhovských stavísk to videli paholci. Na pokrik Lajka vybehli von a pochytiac hodne dlhú žrď s hákom na odtrhávanie šindlov — pripravenú pre prípadný oheň na strechách — vytiahli a zachránili Lajka z hnojovice zaveseného na háku za golier. Takto zaveseného na žrdi niesli ho priam do potoka. Hnojničný kal z neho zmyli niekoľkonásobným ponorením do tečúcej vody, prítoku rieky Turca.

V kúrii zhrození vzali na vedomie, čo sa s Lajkom prihodilo na gazdovskom dvorci.

* * *

Prešli časy a Lajko Kossuth sa stal slúžnodvorským v Zemplíne, ba aj vodcom maďarského povstania r. 1848/49. Jeho kamarát v Turci, Ľudovít Beniczký, bol zase diktátorom v Turci, pravda, na strane Maďarov, bezohľadne sa správajúc proti Hurbanovým slovenským povstalcom.

Keď sa starý Peter Kossuth dozvedel, že Lajko je veľký ''hazafi'', bol veľmi rozhorčený a povedal: ''Bodaj by sme ho boli, toho Laja, nechali utopiť sa v tej hnojovici... aj s tými ostrôžkami. Pľuha akási! A teraz ide proti nám Slovákom.''

Lajo Kossuth sa po porazení uhorského povstania pri Világosi musel zachraňovať. Túlal sa najprv po Turecku, potom v Amerike a napokon sa usadil v Turíne, v Taliansku. Darmo už ako starec uvažoval o tom, že predsa len Uhorské kráľovstvo malo byť premenené na federatívnu krajinu národností, teda aj Slovákov, z ktorých vlastne jeho rod pochodil.

Pavol Sirčič

ÚLOVOK

Rozkošná je kanadská divočina v severnom Ontariu v lete. Chlapčenské sny o Indiánoch a kanadských zálesákoch sa tu ľahko splnia každému. Panenská príroda je stále nepoškvrnená ľudskou civilizáciou. Stále je čistá a taká istá, aká bola pred stovkami rokov, je balzam na dušu, i keď slnce je zatiaľ skryté za sivými mračnami, aj tak je všade pekne.

Ráno je tiché, trošku hmlisté a vzduch je presiaknutý vôňou borovíc a smrekov. Biele brezy na pobreží jazera ticho šumia. Sem-tam počuť hlasné a divoké výkriky loona. Táto veľká potápka, vyzerajúca ako veľká hus, žije len tu na severe. Dievčatá na člne jej odpovedajú imitovanými výkrikmi a ozvena sa nesie prírodou, naráža z brehu na breh až zanikne v diali. Zastavím čln a hodím do hlbín jazera kotvu, je čas na rybačku. Kŕdeľ hnedých divých kačiek si nevšíma našu prítomnosť. Zakotvili sme pred bobrovým domom, voda je tu veľmi hlboká a je tu tiež spústa haluzí, z ktorých si bobry stavajú svoje príbytky. Údajne to majú byť dobré miesta na rybačku.

Už sme na vode pár dobrých hodín a zatiaľ žiadny poriadny úlovok,

len pár menších bass a pikariel. To je všetko, hoci dnes sme pripravili pre ryby: malé rybičky, červíky, žaby, všetky dobroty, ale akosi tie väčšie sa nezdajú byť hladné. Je čas zmeniť miesto, vytiahnem kotvu a vydáme sa na rieku Pickerel, ktorá spája okolité jazerá, ktorých je tu okolo stovky.

Čln sa šinie po zrkadlovej hladine a biele bóje nás upozorňujú na skryté skaly pod vodou. Prichádzame do tichej zátoky. Bujné rákosie, vodné riasy, modré, žlté a biele vodné ľalie ovenčené veľkými okrúhlymi zelenými listami sa vznášajú na vode. Ideálne miesto na šťuky a pikarely.

Na háčky napichneme malé zelené žaby a nedočkavo ponúkneme pochúťku rybám. Trpezlivo čakáme na ''veľkú'', ale chytáme len kopu malých, ktoré púšťame naspäť. Nenásytná sivá čajka, čo nám robí spoločnosť, sa vrhá so škrekom po pustených rybách. Čas beží neuveriteľne rýchlo, príroda akoby sputnala človeka do pút, nechce pustiť a ja ani nechcem ísť, i keď mi komáre pijú krv.

Začína byť neskoro, na oblohe už svieti Severná hviezda, ktorú je vidno prvú medzi všetkými hviezdami. Nebo je bledomodré a ešte je posiate červenými plápolajúcimi škvrnami zo zapadajúceho slnka. Mesiac je takmer v splne, a o pol hodinu bude čierna tma. Tak to vyzerá, že veru neprinesieme žiadny úlovok na večeru. Vezmem aspoň zopár farebných vodných ľalií, ktorých je tu veľká hojnosť.

Spustím motor na člne a rev sa rozľahne tichom, ihneď dávam plyn na slabšie. Cesta ubieha. Preplávame úzku úžinu a už sme na našom jazere s indiánskym menom — Malé-Dlhé jazero. V diali bliká svetlo našej chaty. Pravdepodobne sme boli príliš dlho preč. Tušenie ma nesklamalo. ''Kde ste boli tak dlho, už sme sa báli, že sa vám niečo stalo, si horší ako tie deti'', zaregistrujem výčitky. Niečo nezrozumiteľné zamrmlem na ospravedlnenie. Podám kyticu modrých ľalií, keď sme už nedoniesli žiadny úlovok. Zajtra však istotne niečo chytím. Natiahnem budík na pol piatu; keď ryby nezaberú, môžem priniesť aspoň vodné ľalie.

Jozef G. Cincík

CHLAPEC SA OSAMOSTATŇUJE

Spomienky

Už som dorastal na 4-5-ročného chlapca a vždy som sa zháňal doma za školskou bielou kriedou. Rád som kreslil. Hlboký dojem na mňa urobil idúci vlak. Naša slúžka Stáza — Nemka z Banátu — ma rada brávala na stanicu vidieť prichodiaci i odchodiaci vlak s veľkým dymom, parou a pískaním. Kriedu som preto zháňal, aby som si nakreslil tie kúdele dymu na hnedonatretú dlážku v jedálni. Robieval som to vtedy, keď matka so slúžkami v kuchyni zavárala do fliaš ovocie a zeleninu na zimu. Vtedy mi odkryli v jedálni od kobercov dlážku, aby som mal kde kresliť. Pri kreslení som usilovne vydával ústami zvuky fúkania pary. Pred obedom prišla slúžka, utrela dlážku od mojich okrúhlych "dymov" a prestrela v jedálni na obed.

Vôbec mal som rád, keď sa čosi hýbalo alebo kotúľalo. Tak raz poobede sme so slúžkou sedeli pod veľkým gaštanovým stromom v záhrade pred školou. Neviem, kde vzala slúžka teplomer. Na stole sa jej teplomer rozbil a živé striebro z rúrky vytieklo. Po stole začali behať 3-4 guľky živého striebra, na moju veľkú radosť. I siahol som po najväčšej guľke a tá sa rozdelila na 3-4 menšie. Toho som sa naľakal a začal som plakať. Dalo potom roboty slúžke i mame mňa utíšiť.

Pri zavárani ovocia a zeleniny na jeseň slúžka a matka dávali na mňa menej pozor. Kým zavárali a viazali poháre ja som mal sedieť predo dvermi na dvore. Ale mne to nedalo pokoja. Išiel som na dvor k samostatne stojacej chlebovej peci. Obišiel som ju a nakoniec som otvoril železné dvierka na nej. V peci bolo nachystané plno slamy pre budúce pečenie. Keďže dvere do pece boli nízko pri zemi, vtiahol som sa do slamy v peci, dvere pritiahol a zaspal.

Už bolo neskoro poobede, nuž mňa po dvore i na ulici hľadali, strateného. V zúfalstve zalarmovali aj susedov a napokon i žandársku stanicu, či ma reku Cigáni neuniesli. Mama plakala, otec v hneve hrešil slúžku Stázu, načo aj ona plakala. Bolo už pomaly 10 hodín večer, zúfanie v rodine neprestávalo. Vtedy sa na peci otvorili dvierka

a ja som sa z pece šuchoril von, v riadne zababraných bielych šatách. Bolo potom len radosti.

Inokedy som počul naproti škole brechať, v parku veľkostatkára Alexandra Wekerleho. Wekerle bol v tých rokoch ministerský predseda Uhorska. Psov muselo byť niekoľko a zvedavosť mi nedala pokoj. I vybral som sa krížom cez ulicu pred Wekerleho bránu. Na trnáci kaštieľa, ktorý ležal hlboko v parku, sedel v kresle starý Wekerle s bokombradami na tvári a jeho 3 psy. Keď ma uvideli s radostným štekotom utekali ku mne, k bráne. Wekerle to videl, vstal a podišiel za psami privolávajúc ich. Mne dal 5-grajciarnik, aby som vraj išiel do obchodu — naproti do Wagnerovcov — a kúpil si "zemiakový cukor". Od iného cukru by som si skazil žalúdok, poznamenal.

Ja som tak aj urobil. Z veľkej hrudy mi Wagner odsekol cukor aj s mandľami. Išiel som s ním domov, sadol som si na prah a začal cukor zahrýzať. Prisadol si aj starý školský sluha — Rumun Mihu — v širokých plátených nohaviciach, ktorému som tiež ponúkol z cukru. On ma učil už za mladi volať: "Setreasca Hungarasca sul opinka Rumunasca". (Nech vzrastá Maďarsko pod rumunským krpcom.) Za takéto heslo ma obyčajne otec vyhrešil, lebo sa to vraj neslušalo na syna štátneho učiteľa v Maďarsku. Vtedy som, pravda, dosť obstojne hovoril aj po rumunsky, popri slovenčine a maďarčine.

Len čo otec videl, že mliadzgam akúsi cukrovinu, vzal mi zemiakový cukor. Ale po mojom vysvetlení, že mi to vlastne daroval ministerský predseda Wekerle, čiastku cukru mi vrátil a čiastku odložil na "inokedy".

Prišiel už čas, keď mi dali nohavičky miesto sukničky. Boli to pekné matrózky s klobúkom a s prechádzkovou palicou. Obliekli ma do nich v jednu nedeľu prvý raz, keď už bol otec ako organista-učiteľ v kostole. Matka mi dovolila, aby som sa v nich ukázal otcovi, ktorý sa pred začiatkom omše prechádzal pred kostolom. Vybral som sa pyšne kráčajúc v nových šatách, pred kaštieľom Manasiovcov, od školy ku kostolu. Ale pred kaštieľom ostal po nočnom daždi akýsi močiar. Šmykol som sa a skotúľal do močiara. Tak som celkom zafúľal svoje nohavičiarske šaty.

Dr. Štefan Polakovič: VIDINY O SLOVENSKOM NÁRODE. Vydala zahraničná Matica slovenská nákladom inž. Stanislava Hlucháňa. Hamilton, Ont., Kanada; Buenos Aires, Argentína, v roku 1983. Strán 236, cena neudaná.

Niet žijúceho slovenského autora, ktorý by sa bol tak bezvýhradne venoval národovede a z pozície jej rozličných disciplín skúmal osudy slovenského národa v celom rozsahu jeho jestvovania ako dr. Polakovič. Už zo štúdií v Taliansku vrátil sa mladý dr. Polakovič ako uznávaný autor filozofických esejí a nie div, že Matica slovenská ho za veľmi krátky čas poverila redigovaním svojho Filozofického zborníka a vedením odboru rovnakého mena. Jeho knižne vydaná esej *K základom slovenského štátu* stala sa bestsellerom a vyšla v niekoľkých vydaniach. A práve taký záujem bol aj o jeho ďalšie filozofické práce, ktoré napísal v rokoch trvania Slovenskej republiky. V tom čase stredom jeho záujmu boli politické formy a ustanovizne, v ktorých prebieha dejstvovanie národa a ktoré buď podporujú alebo hamujú jeho rozvoj. Bohužiaľ, ani Polakovičova publikačná činnosť, ani jeho učiteľské pôsobenie na univerzite nemohli sa rozvinúť v plnom potenciále tohto nezvyčajne produktívneho vedca, ktorý v tom čase odrazu vedel sa zapodievať otázkou riešenia každodenných politických a administratívnych problémov, ako aj ich premietaním do oblasti teórie v sociálnych, politických a filozofických disciplínach.

Polakovičov prechod z práce doma do života v emigrácii je jedinečný najmä preto, že už od počiatku jeho práca v diaspore nebola obvyklou obranou vlastného života a práce v predchádzajúcom období, ale úvahou o nových formách politickej základne Slovenska po oslobodení. Už v rokoch 1945 a 1946 videl úžasné politické premeny, ktoré úplne zmenia sociálnu bázu slovenského národného života a budú si vyžadovať úplne nové formy. Keďže na mysli nemal iné ako demokratické usporiadanie nového Slovenska, nevidel iné východisko ako úplné prevrstvenie politických strán, z ktorých niektoré sa buď vyžili alebo prežili a nový život si vyžiada nové formy. Aj keď od tých čias, čo tieto úvahy písal pred skoro štyridsiatimi rokmi, vývoj skôr potvrdzuje ako zamieta vtedajšie názory. Pravdaže, nejde tu o presne vypracované plány, ale skôr o pružné zásady, aplikovateľné aj po mnohých radikálnych zmenách, ktoré život neustále prináša a bude prinášať.

Ako však roky plynuli, Polakovičov záujem sa čím ďalej tým viac vzďaľoval od úvah o riešení politických otázok a sústreďoval sa na to, čo je v živote národa nemeniteľné a nezničiteľné. Na samotnú podstatu národného bytia. A tu odrazu stál pred takým množstvom nedostatočne zodpovedaných otázok, že trvalo roky, kým ich utriedil a našiel na ne odpovede alebo hypotézy. Zrejme, najprv bolo treba zodpovedať otázku, čo je to národ a potom celý rad ďalších, napríklad, ako národy vznikajú a kedy sa kmeň alebo iná skupina ľudí môže už pokladať za národ. Ďalšia otázka bola, aký vzťah má štát k národu a národ ku štátu a do akej miery môžu tieto dve entity žiť v sebe ako identifikované a ako vedľa seba, alebo úplne mimo seba. Lebo tak ako jestvujú mnohé národy bez vlastných štátov, jestvuje aj mnoho štátov bez národa. A každá z týchto situácií predkladá teoretikovi národovedy nové otázky, stavia ho pred nové problémy, takže napriek tomu, že záujem Polakoviča je zaostrený najmä na Slovensko a jeho národný život, jednako musí hľadať v globálnom rozsahu podobnosti a rozdielnosti. Je to práca tým väčšia, že nielen v slovenskej, ale aj vo svetovej literatúre je o týchto veciach veľmi málo materiálu a ten čo je, je tak ovplyvnený politickými záujmami autorov, že ho tendencia skoro znehodnocuje. Bolo to preto zaujímavé od samého Polakoviča sa dozvedieť, či ho to neprekvapilo, keď po preštudovaní obrovského množstva materiálu objavil v Ľudovítovi Štúrovi jedného z najoriginálnejších a súčasne najhlbších mysliteľov o národe. Okrem toho, na rozdiel od iných učencov, Polakovič sa veľmi často odvoláva na umelcov a uvádza ako dôkazy svojich pozorovaní diela literárne, výtvarné i hudobné, lebo verí, že ak sa chceme dostať k podstate toho, čo robí národ národom, musíme objaviť jeho dušu a tá sa častejšie zrkadlí v dielach umelcov ako v traktátoch učencov.

V tejto poslednej knihe Štefan Polakovič vychodí z vlastnej dediny (Chtelnica), aby prekročil jej chotár nielen v priestore, ale aj v čase a vedie nás od úsvitu slovenských dejín cez roky slávy a utrpenia a najmä cez svedectvá velikánov, ktoré vrcholia v štúrových úvahách o našom národe a jeho zdanlivo hmlistej definícii podstaty národa, ktorá *je v tom, čo je z ducha*. Recenzistovi je nie ťažké, ale celkom nemožné zachytiť niečo, čím by sprístupnil čitateľovi obsah tejto knihy. Sám autor ju nazval vidinami, lebo nepísal síce históriu Slovenska a Slovákov, ale odvoláva sa na ňu neustále. Nepísal životopisy veľkých Slovákov, ale predstavuje nám ich život a dielo a súvislosti ich osudov s osudmi Slovenska; nepodáva nám zemepis Slovenska, ale cítime, ako každú piaď slovenskej zeme prikrýva štítom vášnivej lásky. Nepreháňame, keď tvrdíme, že v Polakovičovi majú Slováci to, čo mali pred poldruha storočím v Štúrovi. A tak ako sa Štúr pre nepriazeň vlastných i národných osudov, zaskvel len v rokoch Slovenskej republiky v plnej žiare svojej veľkosti, aj Polakovič sa dnes nemôže

prihovárať celému národu, ale iba hŕstke z obce roztratených. Ale nepochybujeme, že jeho dielo raz nájde aj doma svojich čitateľov a osvetlí novému pokoleniu priestory krajšej budúcnosti slovenského národa. Veríme, že tento krajší osud vykúpil Polakovič svojmu dielu osobným utrpením vo vyhnanstve, kde už prežil väčšiu časť svojho života.

J. Okáľ

ŽIVOTOPIS KONŠTANTÍNA ČULENA

František Vnuk: *Životopis Konštantína Čulena,* vydal Slovenský ústav v Clevelande v r. 1984. Strán 248. Vytlačila Jednota v Middletown, PA. Cena neudaná.

Vari nikto lepšie nepoznal osudy slovenských novinárov doma i v Amerike ako Konštantín Čulen. Preto jeho často opakovaný názor, že nieto zabudnutejších ľudí, ako sú slovenskí novinári, mal váhu nemeniteľnej pravdy.

Veď ktože si dnes ešte spomenie na jedného z najväčších slovenských novinárov, dlhoročného redaktora Jednoty a neskôr Obrany Jozefa Hušeka? Čo by dnes niekto vedel o tragickom živote Janka Slovenského, nebyť práve Čulena, ktorý o ňom napísal knižku? Desiatky slovenských novinárov v amerike udržovali a obohacovali slovenský život v tejto novej vlasti a skoro bez výnimky umierali v chudobe a zabudlo sa na nich prv, ako im hroby trávou zarástli. A nebyť Františka Vnuka, podobný osud by bol stihol aj Konštantína Čulena.

Pokiaľ ide o materiál, vďaka Čulenovej novinárskej práci dali by sa o ňom napísať knihy. Čulen priamo chrlil články, knižky, brožúry a prednášky. František Vnuk z nich síce čerpal, ale opieral sa hlavne o denník, ktorý si Čulen písal dlhé roky. A práve vďaka tomu, že Čulen si v denníku dovolil byť občas aj sentimentálny a užialený, vo Vnukovej knižke nájdu ho čitatelia ako mäkšieho a dalo by sa povedať, niekedy až nežného človeka. Teda nie je to len ten hrdý a niekedy až do tvrdohlavosti upriamený Záhorák, akého poznali Slováci z článkov, kníh a rečníckej tribúny, ale človek veľmi širokej škály intelektuálnych záujmov a citového zanietenia. Napriek tomu tak ako zaživa, aj v tejto knižke ostáva Čulen postavou mnohých kontroverzií, ako vari každý verejne činný človek, ktorý nerobil nikdy a za žiadnu cenu kompromisy. Presvedčený o svojej pravde, ktorú od veľmi mladého veku stotožnil s pravdou celého národa, šiel za cieľom bez úchyliek. A čo si sám nedovolil, nezniesol ani u iných, a preto vedel prerušiť

aj úzke priateľstvá s ľuďmi, ktorí stratili jasnú líniu v práci a boji za slovenskú slobodu. Sám Čulen sa priznával k týmto črtám svojej povahy, ako svedčí jeho odpoveď dr. Hletkovi, keď ho tento napadol na kongrese Slovenskej ligy. Čulen vtedy dr. Hletkovi povedal, že je z kraja, kde sa mládenci vedeli do krvi pobiť pre kosierok za klobúkom a on by sa hanbou prepadol, keby takýto útok nechal bez odplaty. Pretože dramatické životné osudy Konštantína Čulena bolo treba vtesnať do jednej knižky, Vnuk si volil veľmi zhustený štýl a krátke kapitolky, ktoré sú niekedy až nabité dramatickým napätím. Sám autor toto dielo nepokladá za vyčerpávajúcu biografiu jednoducho preto, že aj pri najprísnejšom zhusťovaní štýlu a obsahu mohol zachytiť iba časť Čulenovho bohatého, dramatického a v podstate tragického života. Sme presvedčení, že príde čas, keď niekto napíše o Čulenovi nielen dlhý a obsažný životopis, ale aj povolaný spisovateľ nájde v jeho osudoch inšpiráciu na románovú ságu. V úvode píše autor, že je to životopis človeka, ''ku ktorému ma budú do smrti viazať putá vďačnosti, obdivu a opravdivého priateľstva. Je preto pochopiteľné, že to nemôžem robiť s takým odosobnením, s akým by som písal napríklad životopis Janka Palárika...'' Lenže napriek tomu pocitu vďačnosti, obdivu a priateľstva Vnuk nezaprel v sebe historika, keď komentuje a vysvetľuje Čulenove postoje a názory na ľudí a udalosti.

O vydanie tejto knižky sa najviac zaslúžil Ján Beliansky, obdivovateľ a priateľ oboch, Čulena i Vnuka, ktorému ťažko padlo vidieť hotový rukopis bez nádeje na vydanie. Teda sám sa na túto prácu podobral a pretože sme si vedomí veľkosti tohto činu, neváhame povedať, že sme mu zaviazaní takou istou vďakou ako autorovi. Tu nám prichodia slová na um veľkého spisovateľa a dejateľa Jozefa C. Hronského, ktorý ako správca Matice slovenskej často vravel, že knihu je najľahšie napísať, oveľa ťažšie je vydať ju a najťažšia úloha je knihu predať. Tešilo by nás, keby sa pri osudoch tejto knihy nesplnili tak slová Čulena, že najzabudnutejší človek je slovenský novinár, ako ani Hronského, že najťažšie je knihu predať.

J. O.

Otto Böni + Otto Steiger: *Acht Erzählungen aus der Tschechoslowakei* (Zürich), Schweizer Schriftsteller-Verband, (1981), 107 strán, 10 frankov.

Kniha *Osem poviedok z Československa* je prvým zväzkom plánovanej knižnej edície ''SSV-Anthologien'' prostredníctvom ktorej Zväz švajčiarskych spisovateľov zamýšľa nemecky hovoriacemu publiku priblížiť literatúru iných krajín.

Myšlienka nanajvýš chvályhodná; žiaľbohu, pokus zostavovateľov "antológie československých (sic!) spisovateľov súčasnosti" sa vonkoncom nepodaril.

Prečo? Zásadne z dvoch príčin.

Otto Böni a Otto Steiger zaradili do tejto publikácie 8 autorov, 7 Čechov a 1 Slováka, ktorí žijú a tvoria v ČSSR. Tento výber však nie je objektívny, pretože Česko-Slovensko to nie sú len Česi, ale aj Slováci, Maďari, Ukrajinci (a pred vojnou aj Nemci, Poliaci a Židia). Vo výbere mali byť preto primerane zastúpení Slováci a aj spisovatelia ukrajinskej a maďarskej menšiny, ktorých literárna tvorba sa v súčasnosti zvlášť rozmáha a čím ďalej tým viac sa dostáva do literárneho kontextu dnešného Česko-Slovenska. Švajčiarsko je hrdé na svoju štvorrečovosť (nemčina, francúzština, taliančina, rétorománčina), a tak v súbore poviedok "z Československa" — nie českých a slovenských poviedok! — mali byť zastúpení aj literáti píšuci po ukrajinsky a maďarsky a akiste by sa našli aj takí, čo i dnes píšu po nemecky a po poľsky.

Tento výber však nie je ani reprezentatívny, pretože čitateľskej obci predstavuje výlučne oficiálnu, súčasným slobodu potláčajúcim režimom nielen povolenú, lež podporovanú literatúru. Spisovatelia J. Otčenášek, J. Nesvadba a B. Říha sú akiste známi prozaici, ktorých si český čitateľ vie — cum grano salis — oceniť, avšak Ján Kozák, smutný normalizátor českého litarárneho života po roku 1968 je pästťou na oko a výberu na serióznosti určite nepridá. S ostatnými menami (P. Francouz, J. Kolárová, F. Stavinoha) sa možno v českej spisbe stretnúť len sporadicky. O slovenskom "výbere" hovoriť nemožno, pretože Alfonz Bednár je jediným Slovákom. Bola to však jediná šťastná voľba v tomto zborníku, pretože tento autor patrí medzi najlepších súčasných spisovateľov.

Zostavovatelia antológie teda nepodali objektívny, lež tendenčný pohľad na súčasnú literárnu tvorbu v ČSSR a to súdneho čitateľa udivuje, ba škandalizuje. Zväz švajčiarskych spisovateľov by mal predsa vedieť, že pravdivý obraz literatúry komunizmom zdeptaného národa dnes nemožno namaľovať bez toho, že by sme nenačreli do všetkých prameňov, teda aj do tvorby umlčaných spisovateľov, politických disidentov a exulantov, ktorých tvorba je prirodzene aj v prípade Slovákov a Čechov integrálnou súčasťou ako českej národnej literatúry, tak aj slovenského národného písomníctva, a zaslúži si najvyššiu pozornosť, lebo je intímne spätá s tradičnými hodnotami civilizovaných národov Európy.

Kto má hovoriť za umlčaných, ak nie tí, čo žijú v slobode?

Jozef M. Rydlo

Vladimír PEŠKA + Jozef SUCHÝ: *Bibliographie des oeuvres littéraires tchèques et slovaques traduites en français (jusgu'en 1980)*, Paris, Institut d'études slaves, 1981, 44 strán, 20 frankov.

Táto *Bibliografia českých a slovenských literárnych diel preložených do francúzštiny do roku 1980*, ktorú zostavil Vladimír Peška a Jozef Suchý, vyšla pôvodne v parížskej Revue des études slaves (r. LIII, č. 2, 1981, s. 321-358) a potom ako odtlačok v edícii "Travaux publiés par l' Institut d'études slaves" (zv. XXXI).

Niet pochybností o tom, že slovenská a česká literatúra sú osobitné literatúry dvoch veľmi blízkych slovanských národov, ktoré geopolitická situácia súčasnosti núti žiť v spoločnom štáte. Treba si však položiť otázku, či je dnes ešte vhodné bibliograficky spoločne spracúvať slovaciká a bohemiká, najmä ak českí biografi slovacikálnu produkciu dôkladne nepoznajú a ich znalosti sú len čiastočné, ba povrchné a teda vonkoncom nedostatočné. Bohužiaľ, na českej strane, je takáto prax viac pravidlom než výnimkou. Stačí poukázať na nedávno vydané bibliografické práce Ester Jeřábkovej *Czechs and Slovaks in North America: a bibliography* (New York-Chicago 1976), Ľudmily Šeflovej *Bibliografie literatury vydané českými a slovenskými autory v zahraničí 1948-1972. S dodatkem do srpna 1978* (Köln-Paris 1978) a čiastočne aj Aleny Wildovej-Tosi *Bibliografia degli studi italiani sulla Cecoslovacchia 1918-1978* (Roma 1980), aby sa o tom ktokoľvek mohol presvedčiť.

Vladimír Peška a Jozef Suchý nie sú výnimkou. Obaja síce presne a jasne rozlišujú českú a slovenskú literárnu tvorbu, nevenujú však primeranú pozornosť francúzskym prekladom zo slovenčiny.

Bibliografia eviduje 407 jednotiek, ktoré sú zadelené do troch častí: česká literatúra (1-335), slovenská literatúra (336-371), ľudová tvorba česká a slovenská (372-407). V českej časti jednotky 1-277 pokrývajú 108 autorov, 278-309 príspevky v zborníkoch, antológiách a periodikách a 310-335 literatúru pre deti a mládež. V slovenskej časti záznamy 336-354 sa vzťahujú na 10 spisovateľov, 355-368 na súbory, výbery a časopisy a 369-371 popisujú detskú literatúru.

Zo 407 zaregistrovaných záznamov sa na slovenskú literatúru vzťahuje teda iba 32 samostatných a 17 spoločných bibliografických jednotiek. Individuálne sú zavedení P. O. Hviezdoslav (1), R. Jašík (1), I. Krasko (1), M. Kukučín (1), E. Maróthy-Šoltésová (1), L. Mňačko (4), L. Novomeský (2), K. Royová (7), A. Sládkovič (1) a J. G. Tajovský (1), ku ktorým treba pripojiť K. Bendovú (1), M. Ďuríčkovú (1), P. Dobšinského (2) a S. Czambela (1).

Tento hmatateľný rozdiel, ktorým sa na tomto mieste nechceme za-

oberať, je výrečným dôkazom o kultúrnej majorizácii Slovákov ako v "buržoáznom", tak aj "socialistickom" Česko-Slovensku. Ak pred vojnou vyšli po francúzsky — nehľadiac na dielka K. Royovej — len Šoltésovej *Moje deti* a výber z Dobšinského *Slovenských rozprávok,* tak po vojne to boli okrem *Krvavých sonetov* P. O. Hviezdoslava a Sládkovičovej *Maríny* len diela komunistických spisovateľov R. Jašíka, L. Mňačku a L. Novomeského. Skrátka a jasne: v časoch keď pražské "zamini" zo zvláštnych propagačných fondov financovalo preklady druho a treťoradých českých autorov, vtedy nemohlo byť "ve státním zájmu", aby sa do sveta dostali diela P. O. Hviezdoslava, M. Kukučína, I. Krasku, J. C. Hronského alebo Mila Urbana či Rudolfa Dilonga. A na tejto neblahej situácii sa zmenilo len veľmi málo v rokoch budovania "reálneho socializmu". Nebohá Zora Jesenská o nej v roku 1968 pertinentne povedala: "Súdruhom v Prahe je bližšia česká košeľa ako slovenský kabát."

Z predmetnej biografie sa na prekvapenie vonkoncom nedozvieme o starších síce, ale známych prekladoch Janka Cádru, spolupracovníka švajčiarskeho spisovateľa W. Rittera, ktoré tento uverejňoval predovšetkým v periodikách *La semaine littéraire, La Suisse libérale, Mercure de France, Revue populaire* a inde. Janko Cádra bol prvý, kto francúzsky hovoriacemu publiku predstavil nielen modernú slovenskú literatúru (M. Kukučína, E. M. Šoltésovú, I. Krasku), ale i niektorých českých spisovateľov (A. Jiráska, F. X. Šaldu).

Chýbajú v nej aj známejšie preklady zo slovenčiny: *Námestie sv. Alžbety* od R. Jašíka, *Cesta* Petra Jilemnického, drámy *Meteor* a *Polnočná omša* Pavla Karvaša, *Posledná prekážka* Š. Králika a ďalšie novšie preklady, napríklad knihy E. Löbla *Svedectvo o procese* a *Trýzeň svedomia* alebo best-seller *Héros ou traîtres?,* ktorý vyšiel vo viacerých vydaniach.

A napokon autorom nemali ujsť nepočetné síce, ale výborné preklady, ktoré boli uverejnené v časopise *Arena,* tlačovom orgáne PEN Centre for Writers in Exile a vo štvrťročníku pre slovenskú kultúru *Most,* ktorý od roku 1954 vydáva Spolok slovenských spisovateľov a umelcov a pre Slovákov je aspoň tým, čím *Kultura* pre Poliakov, *Svědectví* pre Čechov alebo *Láthatár* pre Maďarov. V týchto dvoch periodikách boli uverejnené francúzske preklady Rénée Pereál Mikušovej a Raymonde Grébertovej z diel R. Dilonga, A. Žarnova, M. Šprinca, M. K. Mlynaroviča, J. Silana, K. Strmeňa a J. C. Hronského, prominentných to predstaviteľov slovenskej literatúry 20. storočia.

Zostaviť sérióznu bibliografiu na akýkoľvek námet je náročná vec. Zvlášť náročná bola aj komplikácia tejto práce, pretože v nej jej autori zaznamenávajú všetky samostatné a časopisecky vydané francúzske preklady diel českých a slovenských spisovateľov bez ohľadu na teritoriálne a

čiastočne i časové vymedzenie. Bibliografiu V. Pešku a J. Suchého treba napriek jej nedostatkom privítať, pretože len prostredníctvom poctivého bibliografického mapovania sa dá vytvoriť presný obraz o prenikaní a percepcií tej-ktorej literatúry do toho-ktorého jazykového prostredia. Česká mapa je presná, slovenská sa autorom nepodarila, a tak na tomto poli nás (temer) ešte všetko čaká. Ako doma, tak v zahraničí.

Jozef M. Rydlo
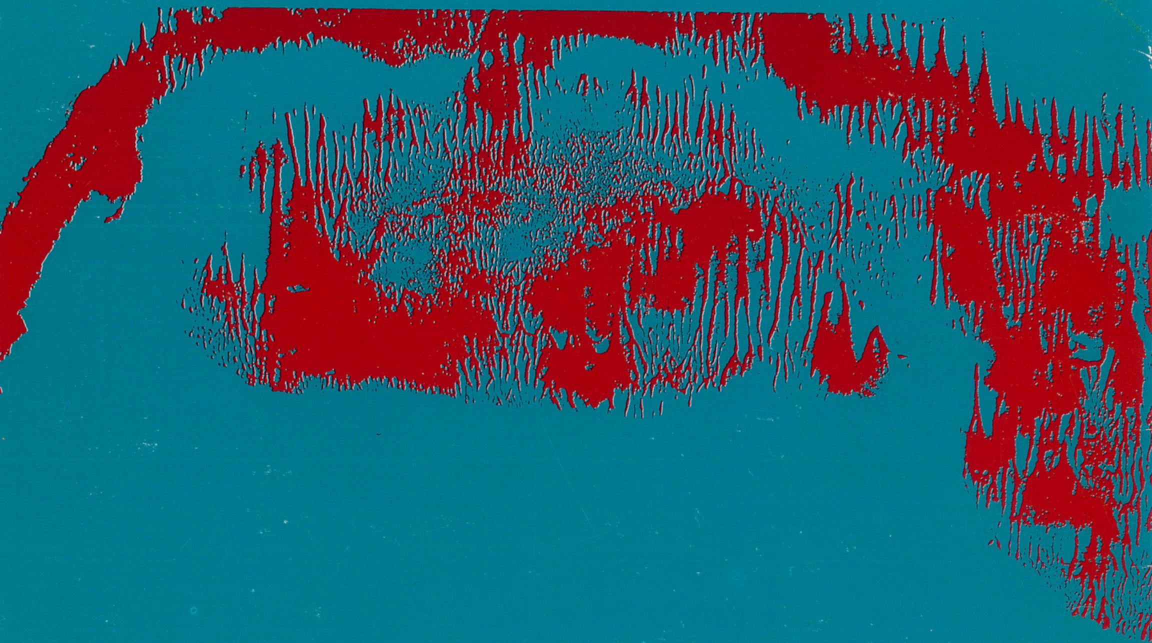
LYSY 2012.119